



**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLÂM EDEBİYATI BİLİM DALI**

NÂMIK KEMÂL DÎVÂNI'NDA DİN VE TASAVVUF

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Zeliha GÖÇMEN

BURSA-2015



**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLÂM EDEBİYATI BİLİM DALI**

NÂMIK KEMÂL DÎVÂNİ'NDA DİN VE TASAVVUF

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Zeliha GÖÇMEN

**Danışman:
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ**

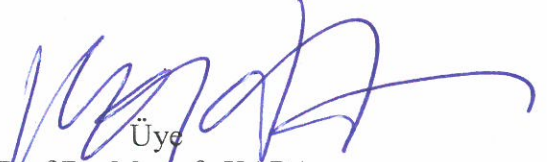
BURSA-2015

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı'nda 701122001 numaralı Zeliha Göçmen' in hazırladığı "NÂMIK KEMÂL DÎVÂNI'NDA DİN VE TASAVVUF" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 05/05/ 2015 günü 10:00-12:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

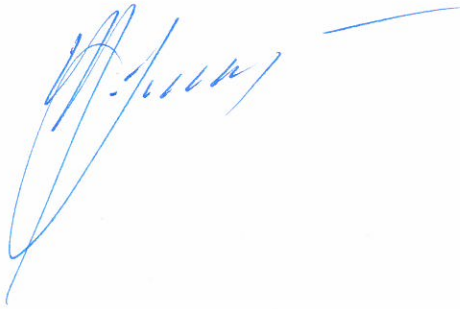


Üye (Tez Dan.ve Sınav Komiyonu Başkanı)
Prof Dr. Bilal KEMİKLİ
Uludağ Ün./ İlahiyat Fak.



Üye
Prof Dr. Mustafa KARA
Uludağ Ün./ İlahiyat Fak.

Üye
Yrd. Doç. Murat YURTSEVER
Uludağ Ün./ İlahiyat Fak.



05/05/ 2015

ÖZET

Yazar adı ve Soyadı : Zeliha Göçmen
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : viii+ 113
Mezuniyet Tarihi :/...../ 2015
Tez Danışmanı : Bilal Kemikli

NAMIK KEMÂL DÎVÂNÎ'NDA DİN VE TASAVVUF

Tanzimat Dönemi'nde Tasavvufî düşüncede bir duraklama görülmüştür. Bu dönemde Batı edebiyatı örnek alınarak pek çok alanda olduğu gibi edebiyatta da yenilik peşinde koşan sanatçılar eski edebiyatı eleştirmişlerdir. Bu sanatçıların başında gelen Nâmık Kemâl için tasavvuf, ilk gençlik yıllarında tanıştığı şeyh, hoca ve şairlerin etkisi ile ilgilendiği bir gençlik hevesidir. Şinâsi ile ve dolayısıyla Batı edebiyatı ile tanışmasının ardından eski edebiyata karşı çıkmış, hatta bu şiir geleneğini sertçe eleştirmiştir. Devletin içinde bulunduğu durum onu toplum için sanat yapmaya yönlendirmiş, sanatta estetik zevk arayışından uzaklaştırmıştır. Eski edebiyat bu dava adamına göre içtimâî fikir açısından oldukça kısır kalmıştır.

Nâmık Kemâl, on yedi yaşından yirmi iki yaşına -Şinâsi ile tanışmasına- kadar yazdığı dîvânını sonradan yok saymıştır. Gerek oğlu Ali Ekrem, gerekse edebiyat araştırmacıları bu *Divân*'ı incelemeye değer görmemiş, Nâmık Kemâl'in şiirlerinden söz edileceği zaman sonraki yıllarda yazdığı şiirleri ele almışlardır.

Bu çalışmada yaşadığı olaylardan dolayı düzenli eğitim alamayıp kendi kendini yetiştiren, çok okuyan, çok yazan Nâmık Kemâl'in *Dîvân*'ı incelenmiştir. Bu çalışmanın inceleme kısmı, giriş ve iki bölüm halinde hazırlanmıştır. Giriş bölümünde, Nâmık Kemâl'in yaşadığı XIX. yüzyılın özellikleri, devrin siyasi ve sosyal durumu, kültürel ve edebî hayatı kısaca ele alınmıştır. Birinci bölümde, Nâmık Kemâl'in hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise *Dîvân*' da yoğun olarak kullanılan dinî ve tasavvufî terimler önce açıklanmış sonra da bu terimlerin kullanıldığı beyitler incelenmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Nâmık Kemâl, Dîvân, Tasavvuf, Türk İslâm Edebiyatı

ABSTRACT

Name and Surname : Zeliha GÖÇMEN
Üniversite : Uludağ University
Enstitü : Social Science Institution
Field : Main Department of Islamic History and Arts
Bilim Dalı : Department of the Turkish- Islamic Literature
Tezin Niteliği : Master
Sayfa Sayısı : viii+ 113
Mezuniyet Tarihi :// 2015
Supervisor : Bilal Kemikli

RELIGION AND SUFİZM IN NÂMIK KEMÂL'S DIVAN

There was a pause in sufi thought during the Tanzimat years. At this term - taking the western Literature as an example - the literature writers who wanted to chase the new age style critized the old literature, just like many of the other area artists did. For Nâmık Kemâl, the leader of these artists, sufizm was a youth willing that he once interested in by the effecet of the poets, religious people and hodjas that he met in his early years. After he met Şinâsi what meant to meet with western Literature, he protested the old literature; what's more he critized that poem culture heavily. The condition that the government was in directed him to do the art for the society and got him away from stylistic thought in art. According to this missionary man, old literature was very barren from the point of social thought. Nâmık Kemâl, then dismissed his *Dîvân* which he wrote from the age of 17 to the age of 22 -the age that he met Şinâsi- Neither Ali Ekrem, his son nor the other literature researchers found that this divan was worth to be studied. They took his latest poems into consideration when they talked about Nâmık Kemâl's poems. In this work, Nâmık Kemâl's - who couldn't get contionuus education because of the events that he had faced and had aducated himself by reading and writing a lot -sufi dîvân was studied- The evaluation part of this work was prepared in two parts as introduction and two other sections- In the introduction part, XIX. Century's characteristics, in which Nâmık Kemâl lived, that century's political and social condition and the cultural and literature life is evalueted brifly. In first section Nâmık Kemâl's life, works and literature character were mentioned. In section two, the religious and sufi terms that were mentioned in the *Dîvân* were explained first and then the sentences in which these terms were mentioned were evalueted.

KEY WORDS

Nâmık Kemâl, Dîvân, Sufizm, Turkish Islamic Literature

ÖNSÖZ

Tanzimat Dönemi'nin üç büyük ustasından biri olan Nâmık Kemâl'in gençliğinde klasik geleneğe uygun tasavvufî temaya ve mazmunlara çokça yer vererek bir dîvân yazdığı edebiyat çevrelerince pek bilinmemektedir. Tasavvufun ve tasavvufî eserlerin ilmî yaklaşımlarla akademik çevrelerce inceleme girişimlerinin arttığı günümüzde Nâmık Kemâl'in eserine nazar etmek ve şâirin tasavvufî şiirlerinde hangi manaların saklı olduğunu ortaya çıkarmak gerekiyordu.

Her ne kadar bu *Dîvân*, başta şâirin oğlu Ali Ekrem olmak üzere edebiyat araştırmacıları tarafından incelemeye gerek görülmesi de bu yaklaşım doğru değildir. Yirmili yaşlarda bir dîvân yazmanın hiç de kolay olmadığının düşünülmesi ve önemsenmesi gerekir. Şâirin İbrahim Şinâsi ile tanışmasından sonra Klasik edebiyata yönelik fikrî değişimi düşünüldüğünde kendisinin bu *Dîvân*'a yüz çevirmesini bir dereceye kadar normal ancak kendisi dışındaki edebiyatçıların eseri göz ardı etmeleri hayret vericidir.

Nâmık Kemâl'in *Dîvân*'ını ele almak ve incelemeye değer bulunmayan bu eseri analiz etmek için yola çıktım.

Annesini küçük yaşta kaybetmiş bir insan hayatta neye sahip olursa olsun öksüzdür ve gam yüklüdür. Nâmık Kemâl'in erken yaşlarda şiir vadilerinde dolaşmasının bir sebebi sekiz yaşında annesiz kalması olabilir. On üç yaşında bir çocuğun bu kadar asker cediti varken ve Kars'ta binicilik ve atıcılık dersi alırken şiire alâka duyması ruhundaki inceliği göstermektedir. *Dîvân* okumak ve tasavvufî şiir yazmak Nâmık Kemâl için bir ergenlik dönemi hevesi olarak da görülebilir. Hocası Mehmet Efendi'den özel dersler alan Nâmık Kemâl, örnek bir öğrencidir. Meraklı, istekli ve çalışkan...

Ancak Nâmık Kemâl, Batılılaşmanın başladığı Tanzimat Dönemi'nde Klasik edebiyata sırtını dönerek kendinden sonraki ediplere fikir öncülüğü yapmıştır. Nâmık Kemâl'in asıl şâirliğini devletin içinde bulunduğu şartları haber aldığına doğaçlama

söylediği Şiirlerinde görmek mümkündür. Ancak bu dava adamının Tanzimat Dönemi ve sonrasındaki Şiirleri çok azdır. Bunun sebebi sürgünlerle bozulan sağlığının onu genç yaşta ölüme götürmesi ve farklı türlerde çok sayıda eser vermesi olabilir. Şâir, büyük olasılıkla ölüme yakın dönemde tarih ansiklopedisi yazmakla meŐgul olduğu için Şiir yazmamıştır. Vatan aşkı ile yanan ve milletin geleceği için çırpınan bu devlet adamı, zamanın Şartlarından dolayı teŐbihli, mecazlı Şiirlerini refah günlerinin bir meyvesi olarak görmekte, belki de bu zorlu günlerde böyle Şiirler yazmanın davasına katkı sağlamayacağını düşünmektedir.

Çok okuyan, çok yazan, çok tesir eden ancak az yaşayan Nâmık Kemâl'in *Dîvân*'ını incelemenin, eserin yazıldığı dönemin tasavvufî hayatına ayna tutacağı inancındayım. Bu tezin konusunu belirleyen, çalışma sırasında yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ' ye, tezin son Őeklini verirken önerilerinden yararlandığım Prof. Dr. Mustafa KARA'ya, tezi baştan sona okuyup değerlendiren ve tashih konusunda değerli zamanlarını ayıran Yard. Doç. Dr. M. Murat YURTSEVER'e teŐekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca yüksek lisans yapma konusunda beni teŐvik eden babama, dualarında beni hiç unutmayan anneme, yıllar sonra öğrencilik yaparken ihtiyaç duyduğum Şevk verici konuşmaları için ablama, çalıŐmamın her aşamasında maddî ve manevî destek olan eŐim Mahmut Göçmen'e, tez döneminde kendilerine yeterli zaman ayıramadığım oğullarım Mert Mikdat ve Melih Berat'e sonsuz sevgi ve Őükranlarımı sunarım.

Bursa 2015

Zeliha GÖÇMEN

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
NAMIK KEMÂL'İN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ	3
1.1. DÖNEMİN SİYÂSÎ VE SOSYAL DURUMU	3
1.2. DÖNEMİN KÜLTÜREL VE EDEBÎ HAYATI	3

BİRİNCİ BÖLÜM NÂMIK KEMÂL'İN HAYATI, ESERLERİ, EDEBÎ ŞAHSİYETİ

1.NÂMIK KEMÂL'İN HAYATI	6
1.1.İLK GENÇLİK DÖNEMİ: MEHMET KEMÂL (0-17 YAŞ).....	6
1.2.ŞAİR NÂMIK (17-22 YAŞ).....	8
1.2.1. İstanbul'a Dönüş	8
1.2.2. Edebî Muhiti (Encümen-i Şuara)	8
1.3.GAZETECİ KEMÂL (22-30 YAŞ)	9
1.3.1. Şinâsi ile Tanışması	9
1.3.2.Tasvîr-i Efkâr'da Yazı Yazması	9
1.3.3.Yeni Osmanlılar Cemiyetine Katılması	10
1.3.4. Londra - Paris Macerası	11
1.4. NÂMIK KEMÂL (30-48 YAŞ)	11
1.4.1. Sürgün Şâir'in Resmî Görevleri	11
1.4.2. Vefâtı	12
2. NÂMIK KEMÂL'İN ESERLERİ	13
3. NÂMIK KEMÂL'İN EDEBÎ ŞAHSİYETİNE DAİR	15

İKİNCİ BÖLÜM NÂMIK KEMÂL DİVÂNI'NDA DİN VE TASAVVUF

ŞİİR, DİN VE TASAVVUF.....	18
1.DİN.....	22
1.1 İTİKAD	22
1.1.1. Allâh	22
1.1.2. Melekler	24
1.1.3. Kitaplar	27
1.1.4. Peygamberler.....	28
1.1.4.1. Hz. Muhammed	28
1.1.4.2. Hz. İsâ	30
1.1.4.3. Hz. Mûsâ	31
1.1.4.4. Hz. Yûsuf.....	32

1.1.4.5. Hz. Yakûb.....	33
1.1.4.6. Hz. İbrâhim.....	34
1.1.4.7. Hz. Süleymân.....	34
1.1.4.8. Hz. Yahyâ.....	35
1.1.4.9. Hz. Eyyüb.....	36
1.1.5. Âhiret Hayatı.....	36
1.1.6. Kazâ ve Kader.....	41
1.2. İBADET.....	42
1.2.1. Kelime-i Tevhîd.....	42
1.2.2. Namaz.....	43
1.2.3. Hac.....	44
1.3. İNANÇ.....	45
1.3.1. İmân –Mümin.....	45
1.3.2. İslâm.....	46
1.4. DÖRT HALİFE.....	46
1.4.1. Hz. Ebu Bekir.....	47
1.4.2. Hz. Ömer.....	47
1.4.3. Hz. Ali.....	47
2. TASAVVUF.....	49
2.1. Âlem.....	49
2.2. Aşk ve Âşık.....	51
2.3. Belâ.....	57
2.4. Bezm-i Elest.....	58
2.5. Cân.....	60
2.6. Cevr ve Cefâ.....	62
2.7. Cezbe.....	64
2.8. Esmâ.....	65
2.9. Gönül ve Sevdâ.....	72
2.10. Halvet.....	82
2.11. Havf ve Recâ.....	83
2.12. Hayret.....	84
2.13. İstiğnâ.....	84
2.14. Kesret ve Vahdet.....	85
2.15. Makamât.....	87
2.16. Mârifet, İrfan, Ârif.....	88
2.17. Mâsivâ.....	93
2.18. Melâmet.....	94
2.19. Sülûk ve Sâlik.....	95
2.20. Tarîk.....	96
2.21. Tecellî.....	97
2.22. Terk ve Tecrit.....	98
2.23. Teslim ve Rızâ.....	100
2.24. Tevhîd ve Vücûd.....	100
2.25. Zâhid ve Rind.....	104
SONUÇ.....	106
KAYNAKLAR.....	108
EKLER.....	111

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
EKEV	Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı
haz.	Hazırlayan
Hız.	Hazreti
İSTEM	İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi
JASSS	The Journal of Academic Social Science Studies
Nr.	Numara
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
SDÜİFD	Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜİFD	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
UÜSBD	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
p.	Page
vr.	Varak
Vol.	Volume
yay.	Yayınları

GİRİŞ

Bu çalışmaya, Nâmık Kemâl'in ilk dönem şiirlerini içeren *Dîvân*'ında din ve tasavvufun yerini araştırmak gayesi ile başlandı. Öncelikle Nâmık Kemâl hakkında çokça kitap yazılmış olmasına rağmen şâirin kısa ama verimli geçen kırk sekiz yıllık ömründe yaşadıklarından süzülen bilgiler verilmeye çalışıldı.

Nâmık Kemâl'in hayatını Mimar Sinan'ın eserlerinin vasıflandırılmasından esinlenerek üç devreye ayırmak mümkündür: şiirlerini dinî-tasavvufî duyuş ve düşünüşle kaleme aldığı çıraklık dönemi; İbrahim Şinâsi ile tanışmasından sonra edebî türlerin her alanında eser verdiği kalfalık dönemi ve pek az yaşayabildiği ustalık dönemi. Pek çok usta sanatçının -Necip Fazıl, Abdülhak Hamit, Tolstoy ve daha nice üstatların- en kâmil eserlerini kırk yaşından sonra kaleme aldıkları düşünülürse yaşadığı onca zorlu günlere ve hastalıklarına rağmen yazmaktan vazgeçmeyen Nâmık Kemâl'in ustalık dönemini yaşayamadığı anlaşılır. Bu açıdan edebiyat dünyası, müellifin ustalık eserlerinden mahrum kalmıştır.

Şâir, yirmili yaşlarda dinî-tasavvufî şiirler yazarak bir dîvân tertip etmiştir. İbrahim Şinâsi ile tanışmasından sonra vatan, millet, adalet, hak, özgürlük gibi sosyal temalar şiirine girince şâirin şiirlerinde tasavvufî literatür kaybolmuş ancak dinî müktesebat varlığını korumuştur. O, bundan sonra kalemini inandığı değerleri anlatmada bir araç olarak kullanmıştır. Bazı edebî eserlerindeki karakterleri Türk-İslâm tarihinden seçtiği kahramanlardan esinlenerek oluşturulan Nâmık Kemâl, Harzemşahlar Devleti'nin hükümdarı Celaleddin Harzemşah'ı aynı adı taşıyan eserde İslâm kahramanı olarak anlatmıştır.

Devrinde yaşanan sosyal olaylara ilgisiz kalmayan Nâmık Kemâl, Ernest Renan'ın İslâm dinine olan saldırılarına karşı duyarlılık göstermiş, değerlerine sahip çıkarak sesini duyurmaya çalışmıştır. Fransız filozof ve yazar Ernest Renan, 29 Mart 1883'te Paris'te bir konferans vermiştir. Renan, bu konferansında özellikle İslâm'ın ilme ve gelişmeye engel olduğunu savunmuş ve Müslümanların kafalarının demir bir çember ile kuşatıldığı için zihinlerinin gerçeklere kapalı olduğunu ileri sürmüştür. Renan bu konferansta, İslâm'ın yaratıcı orijinallik bakımından dinlerin en zayıfı olduğunu, Kur'ân'ın baştanbaşa

mugalâtaya dayanan bir muhakemeler sistemine benzediğini öne sürmüştür. Ayrıca Renan, İslâm peygamberinde hile bulunduğu, İslâm hukukunun faydasız olduğu¹ gibi pek çok iddiayı da ortaya atmıştır.

Dücâne Cündioğlu, Nâmık Kemâl'in 'malumât-ı kâzibe ve tahkikât-ı nâkisa ashabından' olmakla nitelediği Ernest Renan'ın İslâm ve Müslümanlar hakkında bu denli ta'ciz ve tahkir edici sözler sarf etmesinin sebebini, İslâm'a duyduğu kin ve nefretten dolayı olduğunu ifade etmiştir.²

Renan, bu konferansında İslâm'ın ilerlemeyi engellediğini, insan zihnini dondurduğunu, Müslümanların İslâm'dan kurtulmadıkça gelişemeyeceklerini ileri sürmüştür. Renan'ın bu yanlış ve önyargılı görüşlerine diğer bazı Müslüman aydınlar gibi Nâmık Kemâl de cevap vermek mecburiyetini duymuş ve *Renan Müdâfaanamesi* başlıklı reddiyesini yazmıştır. O'nun "öfke ve küçümseyiş"³ yüklü bu müdâfaanamesini yayına hazırlayan Abdurrahman Küçük, Nâmık Kemâl'in memleketin her meselesiyle ilgilenmeyi kendine millî vazife saymış bir Türk aydını olduğunu ifade etmiştir. Küçük, ayrıca şâirin dinî ve millî meselelerde susmayacak kadar duygulu ve hassas oluşunu; vatanına, milletine, dinine karşı sevgisini; bütün değerlere sınıksız bağlılığını anlatmıştır. Abdurrahman Küçük "Nâmık Kemâl, din, devlet, vatan ve millet değerler dördlüsünü ifade eden 'din ü devlet, mülk ü millet' formülündeki anlayışı en iyi yansıtan bir fikir adamımızdır."⁴ diyerek Nâmık Kemâl'i övmüştür.

Abdurrahman Küçük, bu müdâfaaname ile Nâmık Kemâl'in Müslümanların geri kalmalarının sebebini İslâm'da değil, XII. yüzyıldan beri Batı'nın Doğu'ya tasallutu ve bundan dolayı tahsile imkân bulamayışında aranması gerektiğini, İslâm'ın mutaassıp değil, bilakis Avrupa'dan çok daha müsamahakâr ve hürriyetperver olduğunu ortaya koymaya çalıştığını ifade etmiştir.⁵ Nâmık Kemâl'in *Renan Müdâfaanamesi*'nin orijinal nüshasının başındaki bölümde eserin şâni yüce İslâm'ı, şer'î ve mantıkî aydınlatıcı delillerle hakkıyla yücelttiği yazılmıştır.⁶

¹ Nâmık Kemâl, **Renan Müdâfaanamesi**, haz. Abdurrahman Küçük, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul, 1988, s.30.

² Dücâne Cündioğlu "Ernest Renan ve Reddiiyeler Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", **Dîvân ve Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi**, S.2, İstanbul, 1996, s.6.

³ Osman Cilacı, "Ernest Renan'a Karşı Türk İslâm Dünyasında Reaksiyonlar", **SDÜİFD**, S.2, Isparta, 1995, s.181.

⁴ Nâmık Kemâl, **a.g.e.**, s.66.

⁵ Nâmık Kemâl, **a.g.e.**, s.VI.

⁶ Nâmık Kemâl, **a.g.e.**, s.VI.

NÂMİK KEMÂL'İN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

Nâmık Kemâl'in yaşadığı dönem, Osmanlı Devleti'nin Çöküş Dönemi'dir. Dış borçlar altında ezilen bu “hasta adam” varlığını devam ettirebilmek için direnmektedir. Bu dönemde Dîvân edebiyatı adeta köklü ama yaşlı bir devletin son nefesini alıp verirken çıkardığı sesleri, Yeni edebiyat ise ondan sonra doğacak olan yeni devletin embrio oluşumunu temsil etmektedir. Altı yüz yıl süren bir oyunun son perdesi oynanırken yeni bir oyun ise bir taraftan yazılmaya başlanmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde gerek sosyal ve siyasî hayatta gerekse edebiyatta yeni ve eski, çatışma halindedir. Yenilik taraftarları için Batı, her alanda cazibesini göstermektedir. Halk arasında Batılı bir hayat yaşamak, aydınlar arasında sanat ve edebiyatta Batı'yı anlamaya çalışmak ve taklit etmek popülerdir.

1.1. DÖNEMİN SİYASÎ VE SOSYAL DURUMU

Tanzimat Fermânı, 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhâne Parkı'nda okunurken Nâmık Kemâl henüz doğmamıştır. Yaklaşık bir yıl sonra dünyaya gelen Nâmık Kemâl'in hayat çizgisi Tanzimat Dönemi ile birleşmiştir. Bu dönem, 1876 yılında Meşrûtiyet'in ilân edilmesi ile sona ermiştir. Nâmık Kemâl, Ziya Paşa ile beraber Avrupa ülkelerindeki Monarşi'den etkilenerak Meşrûtiyet yönetimini savunmuştur. II. Abdülhamit tahta geçerek Kanun-i Esasîyi ilan edince bu şâirlerin arzuladıkları Meşrutî yönetim başlamış olur. Sultan, Kanun-i Esasî'yi hazırlayan komisyona Nâmık Kemâl'i almasına rağmen aralarındaki anlaşmazlık sebebiyle şâir gözden düşmüş ve sürgüne gönderilmiştir.

1.2. DÖNEMİN KÜLTÜREL VE EDEBÎ HAYATI

Nâmık Kemâl, kırk sekiz yıllık kısa hayatı boyunca -zindanlarda ve sürgünlerde olduğunda bile- elinden kalem düşmemiş, neredeyse tüm yazı türlerinde eser vermiştir.

Nâmık Kemâl, Tanzimat edebiyatının üç büyük ustasından biridir. O, köklü bir aileden gelmiş ancak düzenli bir eğitim alamayarak kendi kendini yetiştirmiş bir otodidaktir. Diğer iki ustadan biri olan İbrahim Şinâsi, başta Nâmık Kemâl'in ustasıdır. Fevziye Abdullah Tansel, Recaizâde'nin Hâmid'e Şinâsi hakkındaki görüşünü sorması üzerine “Filvâki Şinâsi ne idi; ne olsa o bizim memleketimizde hiçbir şey olmaz idi; ânın

en büyük fazileti Kemâl'i meydana çıkarmasıdır. Edebiyat kütüphanesinin miftâhlarını öyle mâhir bir ele vermesidir.” cevabını aktarmıştır.⁷ Üçüncü isim olan Ziyâ Paşa⁸ ise Nâmık Kemâl'in hem Avrupa yolunda kader ortağı hem de fikir düellosunda rakîbidir.⁹

Avrupaî Türk edebiyatının yukarıda adı geçen kurucuları öncelikle gazetecidirler. Edebî tür olarak makalenin bu dönemde Türk edebiyatına girmesi, dönemin gazeteciliğinin temsilcisi olarak görülen Şinâsi vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Selman Bayer, Şinâsi'nin “Devrin hem siyâsî hem de edebî gelişimine sağladığı katkılarla Ziya Paşa ve Nâmık Kemâl'e kıyasla daha şuurlu ve kararlı bir Batılılaşma taraftarı”¹⁰ olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber Hikmet Dizdaroğlu, “modern anlamda ilk gazetecimiz, yani bir mesele hakkındaki kişisel görüşlerini açıklayan ilk yazarımız Nâmık Kemâl'dir”¹¹ demiştir. Nâmık Kemâl'in halkı bilinçlendirmek üzere yazdığı gazete yazıları dikkat çakıcıdır ve bu konuda günümüz gazetecilerine izinden gidecekleri bir yol açmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde Batı dünyası ile temasın artmasının bir sonucu da açılan okullardır. Tıp, hukuk ve öğretmenlik alanında eğitim veren bu okullar, yeni bir nesil yetiştirmeye başlamıştır. Eğitim ve kültür merkezi olarak Encümen-i Dâniş, Fransız akademisi örnek alınarak kurulan bir okul niteliğindedir. Çeşitli bilimsel ve teknik eserler yazmak, tercüme etmek ve Türkçe'yi geliştirmek yolunda birkaç kitap yayımladıktan sonra encümen dağılır.¹² Nâmık Kemâl işte bu ilimler akademisinde görev yapan Şinâsi'yi Batı'yı anlama çabalarında örnek almıştır.

Nâmık Kemâl, Tanzimat'ın ilk aydınları gibi özellikle Fransız sanat ve edebiyatının eserlerini sunan bu okullarda okuyarak değil, Avrupa'da birkaç yıl yaşayarak Batı'yı tanımıştır. Belli bir yaşa kadar Şark kültürü ile beslenmiş olmasının etkileri hem hayatına hem de eserlerine yansımıştır.

⁷ Fevziye Abdullah Tansel, **Hususî Mektuplarına göre Nâmık Kemâl ve Abdülhak Hamit**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s.95.

⁸ İki mübtelânın budur sûreti/ Ziyâ'nın Kemâl ile dir rif'ati (485/1)

⁹ Nâmık Kemâl, *Tahrib-i Harabât* ve *Takîp* adı eserlerini Ziya Paşa'nın *Harabât* adlı eserini eleştirmek için yazmıştır.

¹⁰ Selman Bayer, Tanzimat Edebiyatının Din Anlayışında Şinâsi Örneği, UÜSBE, YL Tezi, Bursa, 2007, s.77.

¹¹ Hikmet Dizdaroğlu, **Nâmık Kemâl**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995, s.22.

¹² Hüseyin Tuncer, **Arayışlar Devri Türk Edebiyatı I: Tanzimat Edebiyatı**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992, s.4.

I. BÖLÜM

NÂMIK KEMÂL'İN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

XIX. Asır Batılılaşma hareketlerine dikkat edilirse ortada bir programın olmadığı görülür. İlk hamleler el yordamıyla yapılmış gibidir. Fakat zaman geçip de hâdiselerin terbiyesiyle yetişen bir nesil iş başına gelince, az çok somut hedefler belirlemiştir.¹³ İşte Nâmık Kemâl de bahsi geçen bu yeni neslin bir ferdi olacaktır.

Ali Pulat, Nâmık Kemâl'in Türk edebiyatında fikre ve aksiyona bağlı edebiyat anlayışını ilk defa uygulayan ve bu yönüyle de tesirleri günümüze kadar gelen ediplerimizden biri olduğunu¹⁴ ifade etmiştir. Nâmık Kemâl kendisinden sonraki pek çok sanatçıya ufuk açmıştır. Fevziye Abdullah Tansel, Hamit'in "Sen, benim gönlümde, edebiyat için bir büyük şevk husûle getirdin" diyerek yetişmesinde, Nâmık Kemâl'in mühim bir rol oynadığını söylediğini aktarmıştır. Bu bağlamda Nâmık Kemâl'in hayatı ve eserleri dikkate değer niteliktedir.

1. NÂMIK KEMÂL'İN HAYATI

1.1. İLK GENÇLİK DÖNEMİ: MEHMET KEMÂL (0-17 YAŞ)

Mehmet Kemâl, Tanzimat Fermanı'nın ilânından yaklaşık bir yıl sonra 21 Aralık 1840 tarihinde Tekirdağ'da dünyaya gelmiştir. Şâirin doğumuna şâir Ârif Efendi isminde bir zât, şu tarihi düşürmüştür:

"Erdi şeref bu dehre Muhammed Kemâl ile" (Rûmî 1256)¹⁵

Şâir, bu tarihi ileride bir gün eleştirecek ve "verdi" ile başlamasının daha manalı olacağını savunacaktır.¹⁶

Mehmet Kemâl'in soy ağacına bakıldığında paşalara, vezirlere, şâirlere rastlamak mümkündür. Şâirin en büyük cediti 1731 yılında I. Mahmut zamanında vezir olan Topal Osman Paşa, hazırladığı ordusuyla Bağdat'ı kuşatarak şehri muhasaradan kurtarmış ve Nâdir Şâh'ı kaçırmaya mecbur etmiş bir paşadır. Topal Osman Paşa'nın oğlu Ratib Ahmet Paşa ise Sultan Ahmet'in kızı Ayşe Sultan'la evlenmiş, devrinin önemli bir veziridir. Ratip

¹³Ahmet Hamdi Tanpınar, **19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1997, s.72.

¹⁴ Ali PULAT, "Nâmık Kemâl'in Şiirlerinde Yerlilik Düşüncesi Açısından Bir Bakış Denemesi, **UÜSBD**, S.2, Uşak, 2009, s.38.

¹⁵ Necip Fazıl Kısakürek, **Şahsı, Eseri ve Tesiriyle Nâmık Kemâl**, Büyük Doğu Yay., İstanbul, 1992, s.34.

¹⁶ Fevziye Abdullah Tansel, **Nâmık Kemâl ve Abdülhak Hamit**, s.105.

Ahmet Paşa'nın on oğlundan sonuncusu Nâmık Kemâl'in dedesi Şemseddin Bey'dir. III. Mustafa'nın mabeyncisi olan Şemseddin Bey, yüz dokuz yaşına kadar yaşamış, beş sultana hizmet etmiştir.

Mehmet Kemâl, düzenli bir eğitim alamamış ancak her gittiği şehirde mutlaka âlim veya münevver şahıslardan ders ve feyz almıştır. Mehmet Kemâl kısa bir süre okula gitmiş, ailesi tarafından özel ders alma imkânı sağlanarak çok yönlü yetiştirilmiştir.

Mehmet Kemâl, babasını içgüveysi olarak Tekirdağ'a götüren, bazen terfî eden bazen de azledilen dedesi ile birlikte Afyon, Trabzon, Kars ve Sofya'da da yaşamak durumunda kalmıştır. İlk gençlik döneminde beş ay Beyazıt Rüştîyesi'ne, üç yıl kadar da Vâlîde Rüştîyesine devam edebilen Nâmık Kemâl, bulunduğu şehirlerde farklı istidatlarını geliştirme imkânı bulmuştur. Afyon'da Mevlevî Dergâhı Neyzenbaşı Coşkun Dede'den Mevlevîliği, Kars'ta bir kır serdari olan Kara Veli Ağadan biniciliği ve silah kullanmayı, kendisine muallim tayin edilen müderris Vâizzâde Mehmet Efendi'den tasavvuf ve eski şiir zevkini, İstanbul'a ikinci dönüşte aldığı özel derslerle Arapça ve Farsçayı, Sofya'da Fransızca'yı öğrenmiştir.

Mehmet Kemâl'in Sofya'da bir defter dolusu şiir yazdığında henüz on yedisinde bir delikanlı olması onun şiir vadisinde ne kadar azimli olduğunun ikinci bir göstergesidir. Birinci göstergesi ise henüz on iki yaşlarında iken gittiği Vâlîde Rüştîyesi'ndeki hocası Şâkir Efendi'nin padişahın huzurunda talebesinin okuması için hazırladığı yetmiş beyitlik kasideyi okurken Mehmet Kemâl'in bunu o an hıfzına almasıdır.

Mehmet Kemâl Sofya'da iken şâir Binbaşı Eşref Paşa, misafir olarak Sofya'ya Abdülatif Paşa'nın yanına geldiğinde onun pek çok şiiri olduğunu görmüş ve şâire Nâmık mahlasını vermiştir:

Kabul kılındı tevâzu'la nutk-ı nâçizim

Edince zâtına Nâmık tahallûsun teşvik¹⁷

Nâmık Kemâl Sofya'dan ayrılmasına yakın, dedesi Abdülatif Paşa'nın ve anneannesinin yönlendirmesiyle Niş Kadısı Mustafa Ragıp Efendi'nin kızı Nesime Hanım ile evlenmiştir. Bu hanım çok okuyan, ilim aşığı Nâmık Kemâl'in aksine eğitimsiz bir kişidir ve şâirin hayatının anlatıldığı kaynaklarda kendisinden pek bahsedilmemektedir.

¹⁷ Saadettin Nüzhet Ergün, **Nâmık Kemâl'in Şiirleri**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1941, s.IX.

1.2.ŞAİR NÂMIK (17-22 YAŞ)

1.2.1. İstanbul'a Dönüş

Dedesı Abdüllatif Paşa'nın son memuriyetinden azledilmesi ile yeni evli Nâmık Kemâl ve aile fertleri İstanbul'a dönmüştür. Bir müddet sonra da kendisine annesinin vefâtından sonra annelik yapmış anneannesini, bir yıl sonra da kendisine babasından çok babalık yapmış dedesini kaybetmiş, sonra da eşi Nesîme Hanım'ı da alarak ikinci eşiyle yaşayan babasının yanına yerleşmiştir.

1.2.2. Edebî Muhiti (Encümen-i Şuarâ)

Nâmık Kemâl, henüz on yedi yaşındayken (1857) son dönem Osmanlının edebî muhitinin önde gelen isimleriyle tanışma imkânı bulacağı Babîâlîde Hariciye Nezaretine bağlı tercüme kalemine kâtip tayin edilmiştir. Şâir, yirmi yaşında (1860) dönemin şâirleri tarafından eski şiiri canlandırmak amacıyla kurulan Encümen-i Şuarâ topluluğuna katılmıştır. Eşref Paşa, Hersekli Arif Hikmet Bey, Şeyh Osman Şems, Ziyâ Paşa, Kâzım Paşa, Lebip Efendi, Manastırlı Hoca Nailî Efendi, Hâlet Bey, Recaizâde Celâl Bey gibi edebiyatçılardan oluşan Encümen-i Şuarâ, onun eski şiirin etkisinde şiir yazmasını sağlamıştır. *Eşref Paşa Divânı*'na manzum bir takrîz yazan Nâmık Kemâl'i yukarıda sayılan isimlerden en çok etkileyen, erken yaşta (38) vefat eden Leskofçalı Gâlip olmuştur.

Genç şâir Nâmık, Hersekli Arif Hikmet'in Lâleli Çukurçeşme' deki evinde her salı toplanan Encümen-i Şuarâ'ya katılmıştır. Bu toplantılarda üyelerin bir hafta içinde yazdıkları manzumeler okunmakta ve tenkit edilmektedir. Bu mecliste şiirleri okumakla görevlendirilen kişi ise genç şâir Nâmık olmuştur. Necip Fâzıl, bu toplantıların Nâmık Kemâl'deki şiir ve fikir zevkine yardım ettiğini, ondaki istidat kumaşına renk verdiğini ifade etmiştir.¹⁸ Bu topluluğun üyeleri bir yıl kadar bir araya gelme imkânı bulmuş, Leskofçalı Galib Bey'in Trablus'a görevlendirilmesiyle dağılmıştır.

Şâirin gençliğinde etkisinde kaldığı bu şâirler, onun dil zevkinin gelişmesini, tasavvuf deryasına dalmasını sağlamıştır. Ancak bu toplulukta bulunduğu süre içinde yazdığı şiirlerin diğer şâirlerinkinden farklı bir havasının olması onun ayrı bir yoldan gideceğinin habercisidir.

¹⁸ Kısakürek, *Nâmık Kemâl*, s.73.

1.3. GAZETECİ KEMÂL (22-30 YAŞ)

1.3.1. Şinâsi ile Tanışması (1862)

Nâmık Kemâl İstanbul'da, Sofya'da iken öğrenmeye başladığı Fransızcasını ilerletmiş, Batı dünyasını bu sayede uzaktan tanımaya çalışmıştır. O, bir taraftan da ileride birçok yönden örnek alacağı Şinâsi'nin nesirlerini okumuş fakat beğenmemiştir.

Mithat Cemal Kuntay, Nâmık Kemâl'in eline bir gün Şinâsi'nin "*Hak tealâ azamet âleminin Padişehi/ Lâmekândır olamaz devletinin tahtgehi*" beytiyle başlayan "İlâhi" adlı manzumesinin geçtiğini ve hayretler içinde kaldığını şöyle anlatır: "Bu hayretten sonra Kemâl artık Şinâsi'nindir. Artık Çukurçeşme'deki evde her salı toplanan dîvân şâirlerinden biri değildir. Artık makale yazacak. İşte bu 'artık makale yazacak' tan sonra Hubyar'daki evin rahatı kaçacak. Kemâl'i gazeteci yapan Şinâsi Efendi, farkında olmayarak onu evinden alıp cemiyete verdi. Kemâl artık evin değildi, İstanbul hapisanesinindi, Magosa zindanınındı, en sonra da Midilli menfasının."¹⁹

Hikmet Dizdaroğlu ise, Şinâsi'nin Nâmık Kemâl üzerindeki etkisinin büyütülmemesi gerektiğini söylemiştir: "Bu etki tavsiye ve telkin niteliğindedir. Kemâl'in ruh hâli bu tavsiye ve telkinlere açık olmasaydı, belki de bu çalışma verimli sonuç doğurmayacaktı. Huyları birbirine uymayan Şinâsi ve Kemâl, hayatta ve politikada ayrı yollardan gittikleri hâlde, edebiyatta ve yeni fikirlerin memlekete girmesi noktasında birleşirler."²⁰

1.3.2. Tasvîr-i Efkâr' da Yazı Yazması

Nâmık Kemâl, 27 Ekim 1862'de ilk olarak "Zenci" isimli fıkrasının yayımlanmasıyla *Tasvîr-i Efkâr*' a girmiş, yazılarını yazarken sadece "Kemâl" diye imza atmaya başlamıştır. Mithat Cemal, Kemâl'in politikacı tarafını gazetenin öne çıkardığını anlatmış ve onu *Tasvîr-i Efkâr*' da yeni, *Hürriyet*'te korkunç, *İbret*' te olgun olarak vasıflandırmıştır.²¹

¹⁹ Mithat Cemal Kuntay, *Nâmık Kemâl Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, C. I, s.15.

²⁰ Dizdaroğlu, *Nâmık Kemâl*, s.15.

²¹ Kuntay, *Nâmık Kemâl*, s.55.

Önceleri tercüme yazıları ve küçük fıkralar yazan Nâmık Kemâl, Şinâsi'nin 1865'te Paris'e kaçması ile daha yetkin yazılar yazmıştır. İstanbul'un yangınlardan kurtarılması, maliye meseleleri gibi toplumsal sorunları yazılarına konu edinmeye başlamıştır.

Nâmık Kemâl, *Tasvîr-i Efkâr*'daki yazılarında devamlı olarak maârif meseleleri üzerinde durmuş, kadınların okutulması meselesini ilk defa o ortaya atmıştır.²² Burada eşi Nesime Hanım'ın ümmî bir kişi olması, Kemâl'in bu noktaya gelmesinde etkili olduğunu düşündürmektedir. Kaynaklarda Nâmık Kemâl'in hayatında eşinden başka kadına rastlanmaması, ailesine verdiği önemi göstermektedir. Necip Fâzıl ise onun kadınsızlığını ferdî hayatını içtimaî hayatına feda etmiş olmasına bağlamıştır.²³

Ali Ekrem, hatıralarında babasının Midilli'de tanıştığı İngiliz hanım Madame La Princesse Loisia hakkında “ Bu kadını gördün mü Ekrem? Siyâsiyatta, edebiyatta, her şeyde bana ders verebilir.” dediğini anlatmıştır. Şâirin “İngiltere'nin kibar sınıfında kadınlar elbette bizim erkeklerimizden daha yüksektir. Madame gibi hanımefendileri Londra'da yüzlerce görürsün, İstanbul'da böyle tek bir kadın yoktur. Ne zaman bizim de böyle kadınlarımız olursa o zaman bu vatan kurtulur.”²⁴ şeklindeki görüşlerinde kadınların eğitimi konusunda çağını aşan bir anlayışta olduğu apaçık görülmektedir.

1.3.3.Yeni Osmanlılar Cemiyetine Katılması (1867)

XIX. Asır Batı dünyası bilim, sanat ve fikir açısından şark memleketlerinden ileridedir. Dönemin gençleri, özellikle Mahmut Nedim Paşa'nın yeğeni Mehmet Bey, Ayetullah Bey, Nuri ve Reşat Beyler olmak üzere dört genç, ara sıra biraraya gelip devletin idâre şeklinin yanlışlığını tartışmışlardır. Haziran 1865'te bir Cumartesi gecesi bu dört genç, bir yalıda sabaha kadar eğlenmiş, düşünmüş ve ertesi günü Belgrad ormanında geçirmeyi planlamıştır.

O gece bu grup, Ayetullah Bey'in İtalyan Karbonari Cemiyetine ait kitaplarını okuyup gizli bir cemiyet kurmaya karar vermiştir. Bu cemiyetin adı: Yeni Osmanlılar, başkanı: Mehmet Bey, buluşma yeri: *Tasvîr-i Efkâr* idarehânesi olmuştur. Bu gençler aralarına Nâmık Kemâl'i almak için Nuri Bey'i görevlendirmişlerdir. Nâmık Kemâl, Veliâht Murat Efendi ile de bu örgütte tanışmıştır.

²² Ömer Faruk Akün, “Nâmık Kemâl”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul, 2006, s.364.

²³ Kısakürek, *Nâmık Kemâl*, s.56.

²⁴ Metin Kayahan Özgül, *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,1991, s.199.

Muhbir ve *Tasvîr-i Efkâr*' da hükümet karşıtı yazı yazan Ali Suâvi ve Ziyâ Paşa gibi Nâmık Kemâl de İstanbul'dan tayinle uzaklaştırılmak istenmiştir. Ancak onlar yeni görev yerlerine gitmek yerine Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti üzerine "Yeni Osmanlılar" adına yayın yapmak üzere Paris'e kaçmıştır.

1.3.4. Londra-Paris Macerası (1867-1870)

Nâmık Kemâl ve arkadaşları 30 Mayıs 1867'de Paris'e ulaşmış, oradan 30 Haziran'da Londra'ya geçmiştir. Mustafa Fazıl Paşa, 10 Ağustos 1867'de Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa ve Ali Suâvi'yi Paris'e çağırarak, onlara maaş bağlamış ve cemiyet adına Londra'da bir gazete (*Muhbir*) çıkarmaları için sermaye vermiştir. Aralarındaki anlaşmazlıktan dolayı Nâmık Kemâl, 28 Haziran 1868'de Londra'da yönettiği *Hürriyet* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Nâmık Kemâl gazete vasıtasıyla meşrûtiyeti savunmuş, hâlihazırdaki yönetimin aksaklıklarına çözüm yolları üretmiştir. Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa ile fikir ayrılığına düşünce Ali Paşa'ya yazı yazmama sözü vererek ülkesine dönmüş, Paşa vefat edene kadar (7 Eylül 1871) da kendi imzası ile yazı yazmamıştır.

İsa Kocakaplan, Nâmık Kemâl'in edebî ve fikrî gelişmesinin Avrupa'da iken daha ileri seviyeye ulaştığını, sık sık tiyatroya gittiğini²⁵, Leon Cahun ile dostluk kurduğunu ifade eder ve devam eder "Nâmık Kemâl, Avrupa dönüşünde medeniyet ve ilerleme konularını somut örneklerle ele almıştır. Çünkü bu iki değer örneklerini Avrupa'da görmüş bulunuyordu."²⁶ Şâir, tüm bu izlenimlerinin semeresi olarak Avrupa'dan döndüğünde roman ve piyes yazmaya başlamıştır.

1.4. NÂMIK KEMÂL (30-48 YAŞ)

1.4.1. Sürgün Şâir' in Resmî Görevleri

25 Kasım 1870'te İstanbul'a dönen şâir, başyazar olarak çıkarmaya başladığı *İbret* gazetesindeki bir yazısı yüzünden 26 Eylül 1872'de Gelibolu Mutasarrıflığı'na tayin edilmiş, 25 Aralık 1872'de İstanbul'a dönmüştür. *Vatan yahut Silistre* 1 Nisan 1873 tarihinde oynandığında halk coşkuyla piyesi izlemiş, piyes sonunda gösteri yapmıştır. Bu

²⁵ Feyziye Abdullah Tansel, şâirin Londra'da her akşam tiyatroya gittiğini aktarmıştır. Bkz. Feyziye Abdullah Tansel, **Nâmık Kemâl'in Mektupları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s.119.

²⁶ İsa Kocakaplan, **Nâmık Kemâl**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s.21.

piyesin halk üzerindeki etkisi yüzünden Nâmık Kemâl, 9 Nisan 1873'te Magosa'ya sürülerek zindana atılmış, sonra şartları iyileştirilmiştir. Eserlerinin büyük bölümünü şâir burada yazmıştır. Nâmık Kemâl, Sultan Abdülaziz hal edilip V. Murat tahta geçince affedilmiş ve 16 Haziran 1876'da İstanbul'a dönmüştür. Sultanın aklı dengesi yerinde olmadığı gerekçesiyle 31 Ağustos 1876'da II. Abdulhamit tahta geçmiştir.

Nâmık Kemâl Şûra-yı Devlet (Danıştay) üyeliğine getirilmiş, Kânun-i Esasî'yi hazırlayacak kurula üye seçilmiştir. Ancak Sultan'ın aleyhinde sözler sarf edince şâir, 10 Temmuz 1877'de Midilli'de ikâmete mecbur edilmiş, iki buçuk yıl sonra da kendisine Midilli mutasarrıflığı görevi verilmiştir. Burada Vâveylâ, Vatan Mersiyesi gibi ünlü şiirlerini yazmış, *Celâleddin Harzemşah* isimli eserini yeniden gözden geçirmiş ve Abdülaziz'e sunmuştur. *Cezmi*, *Mukaddime-i Celâl* ve *Renan Müdâfaanamesi* adlı eserlerini de Midilli'de iken kaleme almıştır.

Nâmık Kemâl'i kendisine üstat kabul eden Abdülhak Hamit ile şâirin ilk buluşması Midilli'de gerçekleşmiştir. 1883 yılı Kasım ayında Bombay konsolosluğuna tayin edilen Hamit, vapurun Midilli'ye uğraması üzerine, Nâmık Kemâl'le bir buçuk saat görüşme imkânı bulmuştur.²⁷Nâmık Kemâl burada halka hizmet ettiği, yirmi tane okul açtığı, adadaki Türkler'in sayısını artırmaya çalıştığı için Rumların şikâyeti üzerine 16 Ekim 1884'te Rodos Mutasarrıflığı'na atanmıştır. Tarih ilmine çok meraklı olan şâir, *Osmanlı Tarihi* adlı eserini burada yazmaya başlamıştır. Rodos'ta bir lise, üç cami yaptıran Nâmık Kemâl konsoloslardan birinin evine yapılan saldırının ardından Aralık 1887'de Sakız Mutasarrıflığı'na tâyin edilmiştir.

1.4.2. Vefâtı

Şâirin Rodos'ta iken düzelen sağlığı Sakız'da yeniden bozulmuştur. Orada yaşadığı süre içinde, yazmakta olduğu *Osmanlı Tarihi* adlı eserini bitirmeye gayret göstermiştir. Ancak saray bu eserin bir bölümü yayınlanır yayınlanmaz eseri toplatmıştır. Padişaha yaptığı müracaatlar sonuç vermeyince şâir çok üzülmüştür. Kendisine zatürre teşhisi konmuş, çok geçmeden ecel oku şâirin canını 2 Aralık 1888'de muztarib kılmıştır.

²⁷ Dizdaroğlu, *Nâmık Kemâl*, s.14.

Kılar sihâm-ı ecel cânı muztarib Nâmık

Olunca âşık eder intihâb-ı gamze-i şûh²⁸

129/6

Şâirin naâşı, önce Sakız'da bir caminin avlusuna sonra da vasiyeti üzerine Gelibolu'daki Süleyman Paşa Türbesi'nin hazîresine defnedilmiştir. Şâir için, dönemin padişahı II. Abdülhamit, Tevfik Fikret'in planını çizdiği bir türbe inşa ettirmiştir.

2. NÂMIK KEMÂL'İN ESERLERİ

Nâmık Kemâl şiir, makale, tiyatro, roman, mektup, biyografi, tarih ve tenkit alanlarında eser vermiştir. Genç yaşta tertip ettiği *Dîvân*'in²⁹ günümüzde çeşitli nüshaları mevcuttur. Şâirin bu nüshalardaki şiirlerinin sayısı farklılık gösterir. Nâmık Kemâl'in gerek bu *Dîvân*'da bulunan gerekse ilerleyen yaşta yazdığı şiirlerini, Saâdettin Nüzhet Ergün bir araya getirip bastırmıştır.³⁰

Nâmık Kemâl, Şinâsi ile tanışmasından önceki döneme ait şiirlerini dinî-tasavvufî anlayışla kaleme almış, ancak Şinâsi ile tanışmasından sonra değişen hayatı ve fikirleri onu vatan, millet, hak, adalet gibi konuları ele almaya itmiştir. Böylece din ve tasavvuf teması şiirlerinde gerileyerek sosyal temler öne çıkmıştır. Nâmık Kemâl'in gazete ile gelişen düşünce yazıları, şiirinin de önüne geçmiş; hayatının son döneminde ise tarih ve araştırma merakı artmış, vefat etmeden önce *Osmanlı Tarihi* adlı eserinin büyük bölümünü tamamlamıştır.

Nâmık Kemâl te'lîfe makale yazarak başlamıştır. Nâmık Kemâl'in siyasî ve edebî iki bin kadar makalesi, başta *Tasvîr-i Efkâr* olmak üzere *Hürriyet*, *İbret*, *Hadîka* gibi gazetelerde yayımlanmıştır. Edebî makalelerinde eski edebiyatın kusurlarını bulmuş, yeni edebiyatı savunmuştur. Siyasî makalelerinde ise milletin tüm sorunlarına değinmiş, onları harekete geçirecek hissiyâtı yaymaya çalışmıştır.

Nâmık Kemâl'in tiyatro türündeki eserlerinin başında Magosa'ya sürülmesine sebep olan *Vatan Yahut Silistre* (1873) gelir. Bu oyun edebiyat tarihimizde sahnelenen ilk

²⁸ Mefâilün fâilâtün mefâilün feilün

²⁹ Nâmık Kemâl, *Dîvân*, Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi, İstanbul, 322.

³⁰ Saadettin Nüzhet Ergun, *Nâmık Kemâl'in Şiirleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1941.

tiyatro eseridir. *Zavallı Çocuk* (1873)³¹, *Akif Bey* (1874), *Gülnehâl* (1875), *Celâleddin Harzemşah* (1885), *Kara Belâ* (1908) sanatçının tiyatro türündeki diğer eserleridir. Nâmık Kemâl, *Celâleddin Harzemşah* adlı eserinin önsözünde tiyatronun geniş bir değerlendirmesini yapmıştır. Bu, edebiyatımızda tiyatronun değerlendirildiği ilk yazıdır.

Nâmık Kemâl romanı da milletin terbiyesi açısından bir araç olarak kullanmış, bu türde iki eser vermiştir. Bunlardan birisi olan *İntibah* (1876) ilk edebî roman, Midilli’de iken yazdığı *Cezmi* (1880) ise ilk tarihî roman olarak kabul edilmektedir.

Nâmık Kemâl resmî, siyasî, edebî, samimî, dostâne, vatanperverâne binlerce mektup yazmıştır. O, bu mektuplardan bazılarını Recaizâde, Hâmid, Ebuzziya Tevfik gibi öğrencilerine göndermiştir. Otuz sene aralıksız mektup yazan sanatçı, muhataplarına karşı kimi zaman eleştirici, kimi zaman öğüt verici bir tutum sergilemiştir.

Nâmık Kemâl, *Evrâk-ı Perişân* (1872) adlı eserinde Selahaddîn-i Eyyübî, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim’in biyografilerini anlatmıştır. *Tercüme-i Hâl-i Emir Nevruz* (1875) adıyla basılan eser ise *Evrâk-ı Perişân* serisine dâhil olduğu hâlde ayrı basılan bir biyografi örneğidir.

Gençliğinde babası ile beraber tarih kitapları okuyan Nâmık Kemâl’in bu merakı ömrünün son yıllarında tarih eserleri yazmakla neticelenmiştir. *Devr-i İstilâ* (1871), *Bârîka-i Zafer* (1872), *Kanije* (1874), *Silistre Muhasarası* (1874), *Osmanlı Tarihi* (1889), *Büyük İslâm Tarihi* (1975) onun yazdığı tarih türündeki eserleridir.

Nâmık Kemâl tenkit türünde de eser vermiştir. Ziyâ Paşa’nın *Harabât* adlı eserindeki görüşlerini tenkit niteliğinde *Tahrib-i Harabât* (1885) ve *Tâkip* (1885) adlı eserlerini yazmıştır. *Mukaddeme-i Celâl* (1888), *Celâleddin Harzemşah* adlı eserinin ikinci baskısında bulunan önsözüdür. Nâmık Kemâl, *İrfan Paşa’ya Mektup* (1887) adlı eserini *Mecmua-i İrfan Paşa* adlı eseri tenkit için yazmıştır.

Nâmık Kemâl’in dikkate değer bir diğer eseri olan *Renan Müdâfaanamesi*, Fransız edebiyatçısı ve filozofu Ernest Renan’ın Müslümanlık aleyhine yayımladığı esere karşı kaleme alınmıştır. Bu müdâfaanamenin ilk baskısı 1908’de küçük boy olarak 56 sahife hâlinde Osmanlıca basılmıştır. Nâmık Kemâl’in bu eseri Renan’ın İslâm’ın değerlerine karşı saldırılarına cevap niteliğindedir.

³¹ Feyziye Abdullah Tansel, Abdülhak Hâmit’in *Macerâ-yı Aşk* ve *İçli Kız* adlı eserlerini Nâmık Kemâl’in üslûbunu taklit ederek yazdığını, *İçli Kız*’ın Nâmık Kemâl’in *Zavallı Çocuk* adlı eserine nazire olduğunu söylemektedir. Bkz. Tansel, **Nâmık Kemâl ve Abdülhak Hâmid**, s.12.

3. NÂMİK KEMÂL'İN EDEBÎ ŞAHSİYETİNE DAİR

Nâmık Kemâl en çok tiyatro türünde eser vermiştir. Ancak o tiyatroculuğuyla değil, şâirliğiyle ün yapmıştır. Onun şiirdeki üslûbu ve şiirlerinin teması, zaman içerisinde dönüşüm geçirmiştir. İlk gençlik döneminde Sofya'da Ehl-i Beyt ve Mevlânâ sevgisini içeren şiirler yazan şâirin bir defter dolusu şiiri mevcuttur. Şâir, İstanbul'a geldiğinde bir dîvân tertîb edecek kadar şiire sâhiptir. Encümen-i Şuarâ şâirlerinden, Nâîli³², Hersekli Ârif Hikmet³³, Leskofçalı Gâlib³⁴ gibi dönemin ünlü sîmalarından etkilenen şâir, onlara nazîreler de yazmıştır.

Hırka-pûşum şimdi Hikmet-hâne-i endîşede

Mürşid-i âlî-cenâbım Gâlib-i âgâhdır³⁵

262/6

beytinin birinci mısrasında Hersekli Arif Hikmet'i, ikinci mısrasında ise Leskofçalı Gâlib Bey'i övmüş, ikisini de mürşid kabul ettiğini anlatmıştır.

Nazm-ı Hikmet beyt-i ma'mûr-i maânîdir anın

Revnağ u ârâyîş feyz-i Hüdâ'dandır bütün³⁶

222/11

diyerek Hersekli Ârif Hikmet'in şiirini yüceltmıştır. Burada beyt kelimesini tevriyeli olarak hem nazım birimi hem de Kâbe anlamında kullanmıştır.

Şâirin kalemi, bu nazmı Hikmet Bey'e arz ettiğinde, her satır mahçubiyetten bir kan girdabına döner.

Bu nazmı arz edince kalem mîr Hikmet'e

Her satrı reng-i şerm ile girdâb-ı hûn olur³⁷

277/8

³² Bkz. Saadetin Nüzhet Ergun, **Nâmık Kemâl'in Şiirleri**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1941, s.77.

³³ Bkz. Ergun, **a.g.e.**, s.83.

³⁴ Bkz. Ergun, **a.g.e.**, s.83

³⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁷ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

Nâmık Kemâl'in "Bir şûha bende ol ki esîri bulunmaya/ Bir zülfe beste ol ki esîri bulunmaya" beyti Nâilî'nin "Bir veche nâzır ol ki nazîri bulunmaya/ Bir zülfe beste ol ki esîri bulunmaya" beytine nazîredir.

Şâir'in " Deşt-i bî-pâyân-ı ye'sim Nâmıkâ berk-ı belâ/ Mezra-ı âmâlîme şebtâb-ı hirmendir bu şeb" beyti Hersekli Ârif Hikmet'in "Tâbiş-i hüsnünle dâğ-ı sîne rûşendir bu şeb/ Dudmân-ı şûle-i cân sûziş efgendir bu şeb" beytine nazîredir.

Nâmık Kemâl "Mecma'-i kavseyn-i imkân ü vücûbum ben Kemâl/ Âdemiyyet berzah-ı zât ü sıfât eyler beni" beytini de Leskofçalı Gâlib'in "Aşk kim şem'-i haremghâh-ı sıfat eyler beni/ Lem'a lem'a mahvedip isâl-i Zât eyler beni" beytine nazîre olarak kaleme almıştır.

"Vatan şâiri" olarak bilinen Nâmık Kemâl'in Şinâsi ile tanışmasından sonra üslûbu sertleşmiş, tema vatan³⁸, millet³⁹ ve hürriyet⁴⁰ gibi sosyal mevzûlara dönmüştür. Bundan sonraki şiirlerinde tasavvufî içerik kaybolursa da dinî değerler varlığını devam ettirmiştir.

Şinâsi ile tanışmasının ardından içtimaî meselelere ve gazeteciliğe merak salarak şâir, makale türünde yazılar yazmış ancak şiir onun hayatından hiç çıkmamıştır. İsa Kocakaplan, onun eserlerinde işlediği fikirleri şöyle sıralar: milliyetçilik, hürriyet, kanun, ahlak ve vicdan, meşrûtiyet, iktisâdî fikirler, medeniyet fikri.⁴¹ O, bu fikirleri sadece düşünmek ve yazmakla kalmamış aynı zamanda yaşamıştır.

Hikmet Dizdaroğlu, onun nesrinin çağının hâkim nesri olduğunu, hiç kimsenin zamanını ve zamanından sonrasını onun kadar etkilemediğini ve bu nesrin kendiliğinden ve birden oluşmadığını söyler ve devam eder "Tercüme odasındaki sâde üslûplu yazılar, Şinâsi örneği, Fransız fikir ve edebiyatını tanıma, nesrini meydana getiren başlıca tutamak noktalarıdır. Bunlara bir de eski tarihçilerimizden aldıklarını da katabiliriz. Gerçekten, tarihimizi iyi bilen Kemâl'in üslûbunda bu çeşni de vardır."⁴² Gençliğinde babası, yıllar sonra ise oğlu ile tarih kitapları okuyan, *Osmanlı Tarihi* adlı bir ansiklopedi yazan Nâmık Kemâl şanlı tarihini yücelten, milletinin geçmişi ile gurur duyan bir Osmanlı aydınıdır.

³⁸ Vatanı hep boyamışken kane/ Böyle durmak mı düşer bigâne (24/1)

³⁹ Ben bu sinnimde esîr olmuş idim milletime/ Feyz-i hürriyet ü milliyet idi maksûdum (23/1)

⁴⁰ Ben esîr-i aşkıyım sultân-ı hürriyet Kemâl/ Âlem-i yekser alâikten ser azâd etse de (104/12) beyitinde hürriyeti sultana benzetmekte ve herkesi özgür bıraksa bile kendisinin bu sultana esir olduğunu anlatmaktadır. Bu beyit Hürriyet Kasidesi'ndeki "Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk asâretten" mısrasındaki manayı çağırıştır.

⁴¹ Kocakaplan, *Nâmık Kemâl*, s.26.

⁴² Dizdaroğlu, *Nâmık Kemâl*, s.18.



II. BÖLÜM
NÂMIK KEMÂL DÎVÂNÎ'NDA DİN VE TASAVVUF

ŞİİR, DİN VE TASAVVUF

Tanzimat Dönemi'nde toplumun her alanında Batılı hayat tarzı ve düşünce biçimi etkili olmuştur. Bu durum halkı kendi dinî ve manevî değerlerinden giderek uzaklaştırmış, İslâm dininin modernizmi engellediği, tasavvufî hayatın halkı çağın gerisinde bıraktığı anlayışı yayılmaya başlamıştır.

Tanzimat Dönemi'nde toplumdaki bu dönüşümü fark eden sûfiler, tasavvufî hayatın sönmemesi için bir takım önlemler almaya çalışmışlardır. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* adlı kitabının “Tasavvufî Düşüncenin Duraklaması” başlığını verdiği bölümde bu amaçla kurulan birkaç müesseseden bahsetmiştir. Bunlardan biri olan Meclis-i Meşâyih, tasavvufî hayatı tanzim ve kontrol etmek için Şeyhülislâmlık makamına bağlı olarak 1868 yılında açılan bir devlet müessesesidir. Meclis-i Meşâyih, çeşitli merhaleler geçirmiş ve 1918 tarihinde bir nizamnâme ve sekiz adet talimatnâme yayımlamıştır. Bu yayınlardan o dönemdeki tasavvufî hayattaki problemler ortaya çıkmaktadır.⁴³

Ali Yıldız, Tanzimat Dönemi'nde İbrahim Şinâsi'nin öncülüğünde Türk şiirinin içerikte değişim geçirdiğini ve tasavvufî duyuşun terk edildiğini ifade etmiştir. Ona göre bu husus açıkça dile getirilmez. Bunun sebeplerinden biri tasavvufa açıkça cephe almanın o dönemde imkânsız oluşu ve Tanzimat aydınınının mevcut medeniyetin değerlerinden tamamen vazgeçmek istememesidir.⁴⁴

Tasavvufî düşüncede duraklamanın gerçekleştiği “bir dönüm noktası”⁴⁵ niteliğindeki bir dönemde yaşayan Nâmık Kemâl, tasavvuf dersleri alarak genç yaşta dinî ve tasavvufî ruhla bir dîvân oluşturacak kadar şiir kaleme almıştır. Bu şiirlerinde tasavvufî kavramları son derece tabii bir şekilde ve sıkça kullanan şâirin⁴⁶ bağlı olduğu kesin bir tasavvufî ekol tespit edilememiştir. Bununla beraber Nâmık Kemâl'in hayatına bu nazarla bakıldığında çocukluğunda Afyon'da yaşadığı dönemde Mevlevî Dergâhı Neyzenbaşı Coşkun Dede'den sema çıkarmış olan şâirin hayatının her safhasında Mevlevîler ile teması olduğu görülür.

⁴³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010, s.287.

⁴⁴ Ali Yıldız, “Tanzimat Sonrası Türk Şiirinde Tasavvuf”, *Turkish Studies*, Volume 5/2, Spring, 2010, s.528.

⁴⁵ Kadriye Hocoğlu, “Tanzimat Birinci Dönem Şâirlerinin Dîvân Şiiri Hakkındaki Görüşleri”, *JASSS*, Vol. 5, Issue 8, December 2012, p.704.

⁴⁶ Yıldız, “Tanzimat Sonrası Türk Şiirinde Tasavvuf”, s.534.

Necip Fazıl, şâirin Kars'ta yaşadığı yıllarda kendisine muaallim tayin edilen şeyhin ona kuvvetli tesir ettiğini, Nâmık Kemâl'e İslâm tasavvuf semasının büyük yıldızlarından Muhyiddîn-i Arabî'yi ve Mevlânâ'yı öğrettiğini ve hikmet zevkini kendisine verdiğini aktarmıştır.⁴⁷Müderris Vaizzâde Mehmet Efendi adındaki bu zât, şâire edebiyat zevkini aşlamış; onun Nâbî, Sümbülzade Vehbî gibi şâirlerin dîvânlarını okumasına vesile olmuştur.

Hurşîd gibi dağın edüp şûlever-i şevk

Dünyâyı döner aşk ile âvârelerin hep⁴⁸

223/2

beytiyle şâir, Mevlevî âyinlerinde semazenlerin sema yapmasını, güneşin şevkle ışık saçarak yana yana dönmesine benzetmektedir. Sema, sadece kendi eksenini etrafında dakikalarca dönmeyi ve salt mûsikîyi ifade etmez. Semanın işitme anlamı da göz önünde bulundurularak kâinattaki her sesin ritmini duyma ve vecd hâlini yaşamadır.⁴⁹

Mevlânâ *Mesnevi*'sine “Dinle Neyden” çağrısı ile başlamıştır. Ney, Mevlânâ'nın öğretilerinde insanı temsil etmektedir.

Ölürsem dâğ dâğ-ı aşk ile tâ haşre dek Nâmık

Olur feryâd peydâ ney gibi her bir giyâhımdan⁵⁰

182/5

beytiyle şâir, aşk ateşinin şiddetiyle ölecek olursa ney gibi her yanından bir feryâd çıkacağını anlatmaktadır.

Şâirin Sofya'da bulunduğu yıllarda dedesinin yanına misafir olarak gelen Binbaşı Eşref Paşa, şâirde zaten var olan Ehl-i Beyt⁵¹ sevgisini güçlendirmiştir. Sofyalı şâir Vâmık'ı örnek alarak Âl-i abâ muhabbeti tesîrinde şiirler yazan şâire, Nâmık mahlasını yakıştıran da yine bu zâttır. Ömer Faruk Akün; şâirin, Vâridat'ını kopya ettiği Halvetî

⁴⁷ Kısakürek, **Nâmık Kemâl**, s. 41-42.

⁴⁸ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feûlün

⁴⁹ Bilal Kemikli, **Dost İlinden Gelen Ses**, Kitabevi Yay. İstanbul, 2004, s.101.

⁵⁰ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

⁵¹ “Ey Ehl-i Beyt, Allah sizden günahı, her türlü fenalığı ve kötülüğü gidermeyi, sizi kemâl üzere tertemiz kılmayı murâd ediyor.” Ahzâb / 33

şeyhi Bâî Efendi hakkında bir kıta tanzim ettiğini aktarmıştır.⁵² Buradan hareketle şâirin Halvetîlik tesirinde de kaldığı düşünülebilir.

Ezelden beri aşk bezminin dervişleriyiz, Hz. Ali'nin evlatlarını sevmeyi telkin ediyoruz.

Hırkapûş-i bezm-i ayn'ül-cem'-i aşkız tâ ezel

Hubb-i evlâd-ı Alî'dir ma'ni-i telkînimiz⁵³

312/2

Yukarıdaki beyitte şâirin Hz. Ali'nin evlatlarını sevmeyi telkin etmesi şâirin Alevîliğe yakınlığı ile değil⁵⁴, Halvetîlik geleneğinin tesirinde olmasıyla bağdaştırılabilir. Süleyman Hayri Bolay'ın şâire ait,

İzz-i dâreyni fedâdır maksâd-ı İslâm için

Halkı te'mîn eylerim dînimle îmânımla ben⁵⁵

193/2

beytini dikkate alarak Nâmık Kemâl için, "Kendisini dini İslâm uğruna adanmış bir kimse olarak görüyor ve gösteriyor."⁵⁶ Demesi şâirin dinî hassasiyetini ve şâire ait aşğıdaki beyit onun tasavvufa olan ilgisini ifade etmektedir.

Eser-i seyr-i makamât-ı mahabbetle gönül

Hâl-i hayrette olur mahrem-i esrâr-i şühûd⁵⁷

103/4

mısrâları onun da bir sûfi gibi seyr-i sülûk yolcusu olduğunu düşündürmektedir. Nâmık Kemâl bu beyitte, sâlikin makamlardaki seyrinden sonra hayret makamında İlâhî sırları anlayabileceğini ifade etmiştir.

Ahmet Cahit Haksever, II. Abdülhamit döneminde yaygınlaşan jurnal hareketinden son derece rahatsız olduğunu, bu sebeple aralarında Nakşibendilerin de olduğu şüpheli

⁵² Akün, "Nâmık Kemâl", **DİA**, s. 364.

⁵³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁵⁴ İlk gençliğinde tasavvufa ve onun umumî kıymet hükümlerine bağlı olan Nâmık Kemâl'in hususî manada Alevîlik ve Bektaşîlikle hiçbir alakası olmamıştır." Bkz. Kısakürek, **Nâmık Kemâl**, s.67.

⁵⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁵⁶ Süleyman Hayri Bolay, **Nâmık Kemâl'in İslâm'a Bakışı**, Diyanet Yayınları, Ankara, 1992, s. 25.

⁵⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

kişileri sürgüne gönderdiğini ifade etmektedir. II. Abdülhamit tarafından sürgüne gönderilenlerden biri olan Nâmık Kemâl, Nakşibendi⁵⁸ ye mensup olduğunu hissettirecek şu beyitle ise bu tarikte gizli zikir yapıldığını ve sükûtün önemini anlatmaktadır.

Nakşebend-i aşkının zikr-i hafidir hemdemi

Hânkâh-ı câna sûretbahş-ı îkandır sükût⁵⁹

299/5

Nâmık Kemâl, *Dîvânı*'nda dinî ve tasavvufî terimleri yoğun olarak kullanmıştır. Bu tezde şâirin sıklıkla kullandığı dinî ve tasavvufî terimler önce açıklanmış, sonra da bu terimlerin içinde geçtiği beyitler incelenmiştir. Her ne kadar elimizde *Nâmık Kemâl Dîvânı* adı altında yazma bir nüsha mevcut olsa da Saâdetin Nüzhet Ergun'un orijinal nüshaları karşılaştırarak oluşturduğu eseri⁶⁰ esas alınarak beyitler incelenmiştir. Bu eser, şâirin şiirlerinin büyük çoğunluğunu bir arada bulundurması bakımından tez için uygun bulunmuştur. Eserde şâirin bütün şiirleri toplanmış ve şiirlerin hepsine numara verilmiştir. Bu kitapta şâirin kasîde, gazel, muhammes gibi aruzla yazılmış eski tarz şiirleri olduğu gibi sayısı çok olmamakla beraber hece ile yazılmış yeni tarz şiirleri de bulunmaktadır. Tez hazırlanırken şâirin tasavvufî şiirlerinden beyitler seçilmiş ve bu beyitler Saâdetin Nüzhet Ergun'un eserindeki sıra numarasına göre gösterilmiştir.

⁵⁸ Ahmet Cahit Haksever, "Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektâşîlik ve Nakşibendîlik Örneği", **EKEV Akademi Dergisi**, S.38, K1ş 2009, s.51.

⁵⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁶⁰ Saadettin Nüzhet Ergun, **Nâmık Kemâl'in Şiirleri**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1941.

1.DİN

1.1. İTİKAD

1.1.1. Allâh

Allâh lafzı, Müslüman milletlerin dinî hayatında önemli bir yer tutmuş ve onların edebiyat, kültür ve sanat hayatına da büyük ölçüde tesir etmiştir. Halk edebiyatımızda ilâhi, nefes, nutuk gibi türlerle, Klasik edebiyatımızda tevhîd, münacaat, esmâ-i hüsnâ türleriyle Allâh yüceltilmiştir.

Nâmık Kemâl'in eserlerinde ve özellikle *Dîvân*'ında Yaratıcı'ya olan inancının tesiri açıkça görülür. O, tasavvufî neşve ile yazdığı şiirlerinde Allâh'ı anlatırken Hak, Rab, Hüdâ, Mevlâ, İlâh, Kird-gâr kelimelerini kullanmıştır. Tasavvuf anlayışına göre Allâh, insanı yaratmış, sonra da kendi güzelliğini aks ettirsin diye dünyaya göndermiştir. İnsanın bu dünyada hedefi Allâh'ın eserlerini görmek, idrâk etmek ve Hakk'a varmaktır (41/2). Bu, Allâh sevgisiyle mümkün olacaktır.

Etmedim hiç bâtıla bir hak tasavvur bir zaman

İstinâdım Hakk'adır hep âlihâtın rağmına⁶¹

67/3

sözleriyle şâir, başka ilâhlar edinenlere nazaran bâtıla hiç yönelmediğini, hep Hakk'a dayandığını vurgulamaktadır. Şâire göre hakikî mü'min Hak'tan başkasına boyun eğmez, birliğe secde edenin iki kiblesi olmaz.

Mü'min-i âgâh Hak'tan gayra etmez ser-fürû

Sâcid-i vahdet-pereste kiblegâh olmaz iki⁶²

137/4

Kalbi Hakk'a bağlamak gerekir (136/11). İki sevda bir kalpte olmaz.

Rabt-ı kalb et Hakk'a geç kayd-ı alâyıktan Kemâl

Olmaz aslâ âşık-ı merdûd bir sevdâ iki⁶³

135/8

⁶¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁶² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁶³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

O'nun Zât'ından bahsederken gereksiz konuşulmaz. Bu sebepten doğrudan yana olanlar, az konuşmayı tercih ederler.

Güftügü kabil değildir bahs-i Zâtullâh'da

Ol sebepten i'tiyâd-ı Hakşinâsândır sükût⁶⁴

299/3

Yalvarılacak yegâne varlık Rab'dir (109/1, 166/1, 64/4). Şâir, huşuyla cezbeyle gelip "Yâ Rab, Yâ Rab!" sesleriyle inledikçe arş ve kürsü titrer.

Bâng-i yâ Rab yâ Rab eyler Arş ü Kürs'ü lerzenâk

Cezbe-i vecd ile Nâmik bî-karâr oldukça ben⁶⁵

192/7

Her gece aşkın verdiği dertten âh çeken şâirin iniltisi gökyüzündeki yıldızları tarumâr eylemiştir ve şâir Rabbi'ne o ayyüzlü (216/5) sevgilinin bu perişan hâlden haberinin olup olmadığını sormaktadır (263/3). Şâir, cihanı yakan âhının cehennemi doldurması için Rabbi'ne yalvarır (237/2) ve âhının cehennem ateşine sermaye olmasını ister (125/1).

Ciğer pür âteş-i gam sîne çâk çâk-i cünûn

Huzûr-i merhamet-i Kird-gâr'e dek gideriz⁶⁶

314/4

beytinde şâir, Kird-gâr adıyla da anılan Allâh'ın huzuruna, sînesini parça parça ederek gideceğini anlatmıştır.

Şâir, "Bildi tamâm âlem kim derdmend-i aşkım" diyen Fuzûli edasıyla;

Derd-mend-i aşkıyım makbûl-i cânânım Hüdâ

Hem rekâbet hem de vaz'-ı dilnevâz eyler bana⁶⁷

50/3

⁶⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁶⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁶⁶ Mefâilün feilâtün mefâilün feilün

⁶⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

diyerek aşk derdine düştüğünü söyleyen şâir, eğer Hüdâ'nın yüzünü görmek mahşerde mümkün oluyorsa, o zaman âhımla âlemi alt üst et, demektedir. Şâir, bir an önce âh ederek kıyameti koparacak ve dîdâra kavuşacaktır.

Âhımla Hüdâ âlemi zîr ü zeber eyle

Ger mahşere vâbeste ise rü'yet-i dîdâr⁶⁸

227/5

1.1.2. Melekler

Allâh'ın emirlerine tam itaat eden iyi niyetteki nurânî varlık⁶⁹ olarak vasıflandırılan melekler, nurdan yaratılmış ve kendilerine birtakım vazifeler verilmiştir. Meleklerin yaptığı işler arasında diğer tabiat varlıkları ile birlikte sürekli Allâh'ı yüceltme, O'na secde etme, emirlerini yerine getirme, Peygamber'e salât ve selam getirme, mü'minler için dua ve istiğfarda bulunma gibi vazifeleri Kur'an-ı Kerîm'de anlatılmıştır.⁷⁰ Farklı sûretlere girebilen bu nûranî varlıkların sayısını yalnızca Allâh bilir.⁷¹

Der melâik haşre dek yâ leyteni küntü türâb

Rehgüzâr-ı devletinde hâksâr oldukça ben⁷²

192/6

Şâir yukarıdaki beyitte, kendisini meleklerle kıyaslayarak Allâh'ın emrini yerine getirmedi toprak gibi oldukça melekler de “Keşke toprak olsaydım.”⁷³ meâlindeki âyeti haşre kadar tekrar ederler, demektedir. Ahsen-i takvîm olan insan topraktan yaratılmıştır. Şâir meleklerin de bu yüzden toprak olmak istediklerini ifade etmiştir. Burada şâir, tasavvufî anlayışta yaygın olan “insanın hevâ-i nefsinin terk ederek meleklerin rütbesine çıkması” anlayışının tersine, meleklerin insan gibi olmaya çalışmalarını resmetmiştir. Sûfiler, meleklerin rütbesine ulaşmak için seyr-i urûcîde âdemilikten çıkıp meleklerle ait olan melekût âlemine geçer.⁷⁴

⁶⁸ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

⁶⁹ Ali Erbaş, “Melek 1”, **DİA**, C. XXIX, İstanbul, 2004, s.37.

⁷⁰ M. Sait Özvarlı, “Melek 2”, **DİA**, C. XXIX, İstanbul, 2004, s.40.

⁷¹ Müddesir, 31.

⁷² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁷³ Nebe, 40.

⁷⁴ Bilal Kemikli, **Sun'ullâh-ı Gaybî Divânı: İnceleme Metin**, MEB Yayınları, İstanbul, 2000, s.111.

Nâmık Kemâl'in şiirlerinde en çok yer verdiği melek, Hz.Muhammed'in kalbine Kur'ân'ı indiren melek⁷⁵ olan Cebrâil'dir. *Dîvân*'da İsrâfil, Kirâmen Kâtibin (244/3), İblis (72/6, 104/4, 228/4), Hârut⁷⁶ adlı melekler de birkaç yerde zikredilmiştir. Şâir, bir beyitte kendini Cebrail'e, sözlerini ise âyete benzetmiştir.

Levh-i kemâlim hâtırım nakş-âver-i esrâr-ı kül
Cibrîl-i feyzim sözlerim âyât-ı münzeldir bana⁷⁷
52/3

Şâir, ezelden beri güzeller güzelinin bezminin hizmetçisiyiz, bu mahremiyetten Cibrîl'in gönlü (40/2, 123/6, 180/5, 306/2) hâlâ hoşnut değildir, diyerek Cibrîl'in sevgiliyle olan yakınlığından dolayı kendisini kıskandığını iddia etmektedir.

Biz nedimiz tâ ezel bir bezm-i hâsü'l-hâsa kim
Mahremiyetten dil-i Cibrîl hâlâ nâmurâd⁷⁸
91/2

Şâir, mübâlağa sanatıyla, gönlünün Cibrîl'in vazifelendirilmesinden önce, sevgilinin feyzinden gelen vahiyle dolduğunu söylemektedir.

Gönlümü etmişti feyzin hâmil-i vahy-i mübîn
Bârigâh-ı kurba Cibrîl olmadan mahrem henüz⁷⁹
324/3

Şâire göre, gökyüzü aşkın Kafdağı⁸⁰ olmuş, orada ruhlar Cibrîl ile beraber kanat (252/2) çırpaktadır (123/7).

Dîvân'da Cibrîl, Rûhü'l-emîn (210/3, 74/3, 87/2, 231/3) ismiyle de zikredilir. Güzellik bezminin mumuna Rûhü'l-emîn pervânedir (150/6, 163/3). Güzeller güzeline âşık olan Cibrîl, aşkıdan mum etrafında dönen pervâneye benzetilmiştir.

⁷⁵ Bakara, 97.

⁷⁶ "Halka sihri ve Babil'de Hârut ve Mârut adlı iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı." Bakara,102.

⁷⁷ Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

⁷⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁷⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁸⁰ Kafdağı'nın "sûfinin yolculuğunda uğradığı durak" anlamı için Bkz. Bilal Kemikli, **Şiir ve İrfan**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s.34.

Şem'i bezm-i hüsnüne pervânedir Rûhü'l-emîn

Ey fûrûg-i tal'atı pîrâye-i eyvân-ı arş⁸¹

290/3

Nâmûs-ı ekber, Cibrîl'i ifâde etmek için kullanılan bir başka tamlamadır. Mest olup kazâ sırrını açığa vurdukça haşre kadar Nâmûs-ı ekber (279/2)'in başı utançtan önde olur. Burada Cibrîl, sır tutamayışından dolayı pişmanlık duymaktadır. Kazâ sırrlarını fâş etmiş olmak Cibrîl için utanç vericidir.

Mest olup sırr-ı kazâyı gamzen ettikçe iyân

Haşre dek Nâmûs-ı ekber ser-be-pîş-i neng olur⁸²

274/4

Melekler görünmezler, onların husûsî hayatları vardır. Bu durum şâir için önemli değildir. Şâir, gözden uzak olsalar ne olacak ki Kirâmen Kâtibin⁸³ melekleri aşkımin destânını yazmadalar, demektedir.

Dîdeden pinhân ise n'ola Kirâmen kâtibîn

Dâstân-ı aşkımin tahrîr ü tedvînindedir⁸⁴

244/3

Bâbil halkına imtihan ve uyarı için gönderilen, sihir öğreten Hârût⁸⁵ meleği (178/3, 214/1, 160/1) fitne usûlleri konusunda şâirin sevgilisinden geri kalmıştır. Gamzenin efsûnuna talebe olup her ilmi senden öğrensin, diyerek şâir sevgilisinin Hârût'u bile geride bırakacak kadar usta olduğunu ifade etmektedir.

Rûsûm-i fitneyi Hârût gelsin senden öğrensin

Fûsûn-i gamzene şâgird olup her fenden öğrensin⁸⁶

220/1

⁸¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁸² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁸³ Zuhruf, 80; İnfitar, 11; Kaf, 17-18.

⁸⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁸⁵ Bakara, 102.

⁸⁶ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

Şâirin aşkı ve bu aşk için gönlünden çıkan âh öyle büyüktür ki dört büyük melekten biri olan İsrâfil meleği değil de şâir, sûr⁸⁷ a âh ederek üfleseydi, melek bu sestene dehşete düşebilir, canını verebilirdi.

Dehşetinden belki İsrâfil ederdi terk-i cân

Eylese bir âh gönlüm nâle-i sûr üstüne⁸⁸

112/2

1.1.3. Kitaplar

İlâhî kitaplara, özellikle de dört kitap olarak vasıflandırılan Kur’ân-ı Kerim, İncil, Tevrat ve Zebur’a imân etmek, İslâm dininde imânın şartlarından biridir. Nâmık Kemâl, Hüdâ’nın sırlarından birinin, gönlün dört kitabı bir noktaya⁸⁹ koyup özetlemesi olduğunu söylemektedir.

Bir sırr-ı Hüdâ’dır ki gönül çâr kitâbı

Bir nokta-i mev’hûmeye kor muhtasar eyler⁹⁰

235/3

Kur’ân-ı Kerim, kendinden önceki üç kitapla⁹¹ öz itibariyle aynıdır. Yunus da ‘çâr kitab’ın manasının, özünün bir olduğunu, “Dört kitabın mânâsı bellidir bir Elif’te ” diyerek vurgulamıştır.

Kur’an-ı Kerîm doğru anlatılmalı ve anlaşılmalıdır. Şâir, Kur’ân-ı Kerîm’i kötü emelleri için kullanan insanların lânetleneceğini anlatır.

Eden merâmına Kur’ân’ı hüccet-i tezvîr

Sezâ-yi lâ’net olur sû-i i’tikâdı kadar⁹²

226/9

⁸⁷ “O gün, yani kıyamet günü onlar deniz dalgaları gibi birbirlerine çarparak çalkalanırlar. Sur’a üfürülür, insanların hepsini bir araya toplarız.” Kehf, 99.

⁸⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁸⁹ “Bütün harflerin, kelimelerin ve rakamların esasının nokta olması, tek varlığın çokluk şeklinde görünmesinin güzel örneğidir.” Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2012, s.279.

⁹⁰ Mef’ûlü mef’âilü mef’âilü feûlün

⁹¹ “Ey, kendilerine daha önce kitap verilen Ehl-i kitap! Yanınızdaki kitapları tasdik etmek üzere indirdiğimiz bu kitaba da iman edin.” Nisâ, 47.

⁹² Mef’âilün feilâtün mef’âilün feilün

Dîvân'da Duhâ (37/1), İsrâ (37/1), Fetih (261/1), İhlâs (284/4) sûrelerinden iktibas veya telmih edilen ayetler vardır.

Bâ-yı Bismillâh-ı kudret Vedduhâ velleyl-i aşk
Levha-zîb-i hüsn-i dilberdir o zülf ü hâl ü ruh⁹³

128/6

beyitinde Duhâ sûresinde geçen “vedduhâ velleyl” ifadesine şâir, aşk kelimesini yakıştırarak “Leyla'nın aşkı” tabirini oluşturmuştur.

“İlk yaratılan şey olan Hz. Muhammed'in nûru bâ, onun altındaki nokta ise insân-ı kâmindir. Vücûdun ortaya çıkması bâ ile olmuş, nokta ile ibadet edenle kendisine ibadet edilen birbirinden ayrılmıştır. Hz. Ali de bâ'nın altındaki nokta benim, demiştir.”⁹⁴ Şâir aşağıdaki beyitle kendisini aşkın büyük nüshasına, mümkinâtı ise bismillâhın ba harfinin (142/3) altındaki kara noktaya benzetmiştir.

Nüşa-i kübrâ-yi aşkım ben vücûd-i mümkinât
Bâ-yı Bismillâh⁹⁵ımın bir nokta-i sevdâsıdır⁹⁶

265/2

1.1.4. Peygamberler

Allâh, ilâhî mesajını kullarına peygamberler vasıtası ile iletir. *Dîvân*'da peygamberlere teşbih ve telmih yoluyla geniş yer verilmiş, başta son peygamber Hz. Muhammed olmak üzere Hz. İsrâ'îl'den ve Hz. Mûsâ'dan sık bahsedilmiştir. *Dîvân*'da çok fazla olmamakla beraber Hz. Süleyman'a, Hz. İbrahim'e, Hz. Âdem'e, Hz. Eyyüb'e, Hz. Yahyâ'ya, Hz. Nûh'a, Hz. Dâvud'a da atıf vardır.

1.1.4.1. Hz. Muhammed

Şâir, Hz. Muhammed'e dâir yazdığı beyitlerde onu değişik isim ve sıfatlarla anlatmıştır. O, fâhr-i âlem (184/4), fâhr-i cihân (206/5), mefhâr-i kevneyn (146/7),

⁹³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁹⁴ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.62.

⁹⁵ Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin şerhlerinde en çok 'besmele' üzerine durulmuştur.

⁹⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Rahmeten lil'âlemin (49/6) dir. *Dîvân*'da Hz. Muhammed, seçilmiş anlamına gelen müctebâ (113/7) kelimesi ile de vasıflandırılmıştır.

Aşk ateşi şâirin gönlünde Muhammed'in (136/8) nûrunun zerresidir. Şâir var oldukça iki cihanda bu ışık parlayacaktır.

Zerre-i nûr-i Muhammed'dir dilimde dâğ-ı aşk
Her dü âlem fer bulur pertev-nisâr oldukça ben⁹⁷

192/2

Gönülde her an Ahmed'in (149/2, 262/1, 206/3, 287/2) güneşinin nûru parlar, Hicret günü ile İsrâ gecesi benim için eşittir, diyerek şâir Hicret günü ile Mî'râç gecesinin kıymetli iki zaman dilimi olduğunu vurgulamıştır. Hz. Muhammed varlığın ilk nûru olmasından dolayı Hakk'ın ilk eseridir. Hakk'ın sevgilisi olması hasebiyle de Hakk'a en yakın olandır.⁹⁸

Cilve-gerdir dilde her dem nûr-i mihr-i Ahmedî
Rûz-i hicret leyle-i İsrâ müsâvîdir bana⁹⁹

51/6

Cismimizin tozu ile güneşe sürme olmuşuz, kalpten yalvararak Mustafâ'nın ayağının tozuyuz, ifadeleriyle Muhammed Mustafâ'yı güneşe benzeten şâirin kendisi de onun ayağının tozu olmak için kalpten yalvarmaktadır.

Sürme-i hurşîddir Nâmık gubâr-ı cismimiz
Hâk-pây-i Mustafâ'yız ibtihâl-i kalb ile¹⁰⁰

108/6

Şâir, Resûlullâh'ın (44/11, 117/5, 113/7) vasıflarının feyzi ile şiirini yüceltmıştır.

Nâmık ettim feyz-i evsâf-ı Resûlullâh ile
Satr-ı nazm-ı pâkimi ârâyîş-i ünân-ı arş¹⁰¹

290/8

⁹⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁹⁸ Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, s.111.

⁹⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁰⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁰¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Hz. Muhammed'in Kur'ân-ı Kerim'den sonra en büyük mûcizesi Mi'râç¹⁰² mûcizesidir. Mi'râç'ta "Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu."¹⁰³ "Peygambere olan mesafesi iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu."¹⁰⁴ meâlindeki ayetlerde geçen 'kâbe kavseyn' iki yay aralığı (44/6, 49/7, 203/3, 272/4, 299/1, 299/2, 51/5) kadar Hz. Muhammed Rabbi'yle yakınlaşmıştır.

Allâh ile Resûlü'nün bu gece yürüyüşü ve Rabbi'yle gizli görüşmesi beyitlerde halvet (107/3, 124/5) ve mahrem (50/5) kelimeleri ile ifadesini bulur.

1.1.4.2. Hz. Îsâ

İslâmî telakkîde âhir zaman alâmetleri arasında Hz. Îsâ'nın yeryüzüne inişinin yer alması, onu yüzyıllardır hep gündemde tutmuştur. Hz. Îsâ, klasik Türk şiirinde annesi Hz. Meryem'in temizliği ve soyluluğu, kundakta iken konuşması, hastalara şifâ vermesi, ölüleri diriltmesi, sofrasının bereketi, eşeği, kendisini dünyevî işlerden soyutlaması, göğe yükselmesi, âhir zamanda nüzûlü, Deccâl'le mücâdele etmesi, Mehdî'ye tâbi olması gibi özellikleriyle yer almıştır.¹⁰⁵

Hz. Îsâ hastalara şifâ vermesi (126/6, 195/6, 118/12, 126/6, 141/1, 262/3, 269/3) ile bilinir. Şâir, mübâlağa yaparak "Öyle hastayım ki Îsâ'nın nefesi bile gelse iyileşmem çok zor." demektedir.

Hastegân-ı dîde-i bîmârına sıhhat muhâl
Cevher-i rûh eylese enfâs-ı Îsâ'dan zuhûr¹⁰⁶
271/5

Hz. Îsâ'nın nefesi ölüleri diriltir (86/11, 126/1, 123/5, 190/2, 219/4, 126/2, 213/3, 214/5, 267/1).Onun nefesi nefhâ-i cânbahştır.

Şöyle bîtâb olmuşuz derdinle kim rencûr olur
Nefha-i cân-bahş-ı Îsâ'dan ten-i fersûdumuz¹⁰⁷
323/2

¹⁰² Mi'râç hadidesi Kur'an-ı Kerimde İsrâ ve Necm surelerinde anlatılmaktadır.

¹⁰³ Necm, 8.

¹⁰⁴ Necm, 9.

¹⁰⁵ Ömer Okumuş-Muhsin Kalkışım, "Klasik Türk Şiirinde Hazret-i Îsâ Mazmunu" **Yağmur Dergisi**, S. 44, İstanbul, 2009, s. 21.

¹⁰⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁰⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Hız. İsa tecerrüd (116/2, 117/4, 124/2, 143/6, 241/2, 295/3, 330/5, 284/2, 275/5)
etmiş, kendini dünyevî işlerden soyutlamıştır.

Kıl âlem-i fenâdan İsa gibi tecerrüd
Gerdûna sen de kendin kudsî cenâb göster¹⁰⁸
238/7

Hız. İsa göge (228/2, 312/2) yükselmiştir.

Berk-i şemşîrinle eyle arz-ı şehrah-ı visâl
Arşa çıksın şevk ile İsa şehidânın gibi¹⁰⁹
131/2

Vatan-ı Osmânî adını verdiği gazelinin bir beytinde şâir hem Hız. İsa'ya hem de Hız.
Mûsâ'ya (49/4, 49/5) atıfta bulunmuştur. Bu topraklarda Hız. İsa güneşe yükselmiş, burada
Hız. Mûsâ'ya Hakk'ın nûru inmiştir.

Bunda doğmuştur Mesîh etmişse de mihre suûd
Bunda inmiştir Kelîm'e nûr-i Hak bil-iftihâr¹¹⁰
228/2

1.1.4.3. Hız.Mûsâ

İsrâiloğullarını Firavun'un zulmünden kurtarıp hürriyete kavuşturan bir lider olan
Hız. Mûsa, Kur'ân-ı Kerim'de seçilmişliği, güçlü ve güvenirliliği, Hız. Muhammed'i
müjdelemesi yönleriyle anlatılmaktadır.¹¹¹

Tasavvuf edebiyatımızda Hız. Mûsâ; Tur Dağı'nda Yüce Allâh'la görüşmesi,
asâsının yılan olması, asâsını yere vurunca Kızıldeniz'in yarılması ve sonra da kapanması,
Kelimullâh olması, Firavun'un kendisine olan düşmanlığı (311/7), Hızır'la dostluğu gibi
yönleriyle ele alınmıştır. *Dîvân*'da da Hız Mûsâ'nın bu vasıflarından bazıları ile ilgili
beyitler vardır. Hız. Mûsâ, Tur Dağı'nda Allâh'la görüşmüştür (53/5, 86/1, 124/3, 128/3,
190/1, 218/2, 326/1, 330/13, 252/1, 280/1, 118/3, 271/3).

Şadetti sadâ-yi Erinî rûh-i Kelîm'i
Oldukça gönül nâleger-i firkat-i dîdâr¹¹²
227/4

¹⁰⁸ Mef'ûlü fâilâtün mef'ûlü fâilâtün

¹⁰⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹¹⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹¹¹ Ömer Faruk Harman, "Musa", *DİA*, C. XXXI, 2006, İstanbul, s.212.

¹¹² Mef'ûlü mefâilü mefâilü feûlün

Hz. Mûsâ Kelimullâh'tır (311/7, 287/7, 117/3, 221/1). Çünkü Hz.Mûsa, Allâh ile aracısız konuşmuştur.

Gamzen ol gûyâ-yi vahdettir ki bî harf ü zebân

Mahrem-i bezmin Kelîmullâh ise hâmûş olur¹¹³

280/2

Hızır, Hz. Mûsâ'nın dostudur ancak aşk yolculuğu zor olduğundan Hz.Hızır bile bu minneti çekmeyebilir. Allâh'ın nûru, bu yolculukta yol gösterici olarak Hz.Mûsâ'ya benzeyen âşığa yeter.

Çekmez bu pûye-gâhta Hızır olsa minnetin

Mûsâ-yi aşka nûr-i Hudâ rehnümûn yeter¹¹⁴

237/3

1.1.4.4. Hz. Yûsuf

Nâmık Kemâl'in Hz.Îsâ ve Hz.Mûsâ'dan sonra en çok zikrettiği peygamber Hz. Yûsuf'tur. Hz.Yûsuf, Tasavvuf edebiyatımızda güzelliği, Zelihâ'nın kendisine olan aşkından dolayı yaşadıkları, zindana atılması, iffetli ve temiz olması yönleriyle ele alınmıştır. *Dîvân*'da sevgilinin güzelliği, Hz.Yûsuf'un güzelliğine (38/5, 191/2, 286/5, 272/2) benzetilerek anlatılmıştır.

Ey Yûsuf güzelliğindeki sevgili! Seni gördükçe sevdâ coşar, gözyaşımın her damlasıyla ise bir kuyu peyda olur, diyerek şâir Yûsuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasını hatırlatır. Sevgilinin her bakışı ile şâir, adeta bin kuyuya düşmektedir.

Seni gördükçe ey Yûsuf-melâhat cûş-i sevdâdan

Olur her katresinden eşgimin bin çâh nâ-peydâ¹¹⁵

70/2

¹¹³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹¹⁴ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

¹¹⁵ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

Şâir kendisini Zelihâ'ya, Hz. Yûsuf'u da sevgilisine benzetmektedir (117/7, 146/3, 213/1, 258/6). Yûsuf yüzünün eteğinin gölgesi toprağa düşse Zelihâ kabirde bile bin kere ümitlenir.

Hâke düşse sâye-i dâmânın ey Yûsuf-cemâl

Bin yed-i ümmîd eder kabr-i Zelihâ'dan zuhûr¹¹⁶

271/2

Zelihâ, Hz.Yûsuf'tan kâm almak istese de Hz. Yûsuf iffetlidir, böylece de temiz kalır (265/11). Yûsuf'un utancı dikenli gülün yapraklarıyla örtünmesine benzer.

Pâktir dâmân-ı ismet-perverin tâ şöyle kim

Şerm-i Yûsuf revnâk-i reng-i gül-i hârâsıdır¹¹⁷

265/5

Zelihâ'nın bu meyli ile Yûsuf'un gömleği yırtılmıştır (167/4, 199/1, 316/2, 266/6, 280/5). Zelihâ'nın eşi Mısır hükümdarı, bu olaydan sonra Hz. Yûsuf'u zindana attırmıştır (261/2). Sevgilinin saçı, güzelliğine perdedar oldukça firdevs bile Yûsuf'a zindan olur.

Perdedâr oldukça zülfün gülşen-i dîdârıma

Sâha-i firdevs-i a'la Yûsuf'a zindân olur¹¹⁸

275/4

1.1.4.5. Hz. Yakûb

Hz. Yakûb, Hz. Yûsuf'un babasıdır. Kaynaklarda Hz. Yakûb, etkili duası, sesinin gür olması, kurtlarla konuşması, çok uzun mesafelerden Yûsuf'un kokusunu duyması, gam ve hüznü ile ele alınmıştır.¹¹⁹Ağabeyleri tarafından kuyuya atılan Yûsuf'un vahşi hayvanlar tarafından öldürüldüğünün söylenmesi ve kanlı gömleğini görüp bu yalanlara inanması ile Hz.Yakub ağlamaktan kör¹²⁰ olmuştur (132/5, 317/4, 316/1). Şâir, ağlamaktan vücûdumu öyle zayıf yap ki gönlüm Yakub'un gözüne perde olsun, diyerek Hüdâ'ya yakarmaktadır.

¹¹⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹¹⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹¹⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹¹⁹ Mustafa Uzun, "Ya'kûb 2", **DİA**, C. XLIII, İstanbul, 2013, s.276.

¹²⁰ "Müjdeci gelip de gömleği Yakup'un yüzüne sürdüğü zaman, gözleri açıldı." Yûsuf, 96.

Giryeden cismimi tâ şöyle zaîf ey ki Hüdâ
Perde-i dîde-i Yakub ola beyt'ül-hazenim¹²¹

167/2

1.1.4.6. Hz. İbrâhim

Hz. İbrâhim'in yürüttüğü tevhîd mücadelesi Allâh'a teslîmiyeti, azmi, sebâtı ve kararlılığı, zekâsı, sofrasının bereketi, misafirperverliği, seyahatleri, aile hayatı, oğlunu kurban etme girişimi şiirlere malzeme olmuştur.¹²² Allâh, Hz. İbrâhim'i dost ve Halîl seçmiştir (284/8). Hz. İbrâhim ise oğlu İsmâil'i Allâh için kurban etmek istemiştir (276/2).

Tîg-ı hicrânına kurbân idi cân eylemeden

Ten-i ferzend-i Halîl ülfet-i sâtûr henüz¹²³

326/8

Hz. İbrâhim ateşe atılacakken ateş, berd ü selâm olmuş, gülbahçesine dönmüştür. Şâir, sevgilisinin bir selamıyla arzu ateşinin lalesinin açtığını ve bunun da İbrâhim'in gülbahçesine benzediğini söylemektedir.

Bir selâmınla açup bir lâle dâğ-ı ârzû

Benzedi gül-zâr-ı İbrâhim'e bâğ-ı ârzû¹²⁴

300/1

1.1.4.7. Hz. Süleymân

Kur'ân-ı Kerim'de ve Hz. Süleymân'dan bahsedilen eserlerde genel olarak onunla ilgili şu özellikler ele alınır: hikmet, saltanat, ilim ve nübüvveti şahsında toplaması, problem çözme kabiliyeti, emrine rüzgârın verilmesi, kendisine kuş dili öğretilmesi, başka

¹²¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹²² Mustafa Uzun, "İbrahim 2", **DİA**, C. XXI, İstanbul, 2000, s.273.

¹²³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹²⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

hayvanlarla da konuşması, kendisinin insanlar, cinler ve kuşlardan oluşan ordusunun bulunması, asâsı, zenginliği.¹²⁵

Rûzgârın gedâsıyım, makamım Süleymân'ın tahtı (53/7) bile olsa âhım ile yıkarım, diyerek şâir, âhının büyüklüğünü ifade etmek için mübâlağa sanatına başvurmuştur.

Ol gedâ-yi rûzgârım ben ki Nâmık âh ile
Mesnedim taht-ı Süleymân olsa berbâd eylerim¹²⁶

169/8

Hz. Süleymân rûzgâra hâkimdir (184/6). Aşk mülkünün Süleymân'ı olan âşık da hasret iniltisiyle yüz rûzgâra hâkim olur.

Bir âh-ı hasret ile Süleymân-ı mülk-i aşk
Sad rûzgâra hâkim olur hâtem istemez¹²⁷

305/2

Dîvân'da Hz. Süleymân'ın karınca hikâyesine atıf (266/11, 234/1) vardır. Hz. Süleymân bütün mahlûkatın dilini bilir, mahlûkatın lisân-ı hâlden anlar. Şâir, aşağıdaki beyitte kendisini Hz. Süleymân'a benzetmiş, kâinattaki sırlara vâkıf olduğunu, her zerrenin kendisiyle konuştuğunu ifade etmiştir.

Vâkıf-ı sırr-ı şuûnâtız lisân-ı hâlden
Ol Süleymân'ız ki her bir zerre gûyâdır bize¹²⁸

118/7

1.1.4.8. Hz. Yahyâ

Hz. Yahyâ, Hz. Mûsâ'nın getirdiği dini yayan son peygamberdir. Hz. Îsâ'dan altı ay önce doğmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yahyâ'ya henüz küçük bir çocukken hikmet, kalp yumuşaklığı ihsan edildiği ve onun Allâh'tan sakınan, anne ve babasına karşı iyi davranan bir kişi olduğu belirtilmektedir.¹²⁹ Galile ve Perea bölgesinin yöneticisi iken başı kesilmek suretiyle idam edilmesi¹³⁰(219/2) yönüyle beyitlerde anlatılmaktadır.

¹²⁵ Ömer Faruk Harman, "Süleyman 1", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul, 2010, s.59-60.

¹²⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹²⁷ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

¹²⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹²⁹ Âl-i İmran, 38-41; Meryem, 2-15.

¹³⁰ Mahmut Aydın, "Yahya", *DİA*, C. XLIII, İstanbul, 2013, s.233.

Şâir, sevgilinin bir bakışına hasrettir. Eğer sevgili bir kere aşkın eserlerine baksa Hz. Yahyâ'nın şehit olduğu yerden sanki taze kan fişkıracaktır.

Bir nigâh etsen helâk-i aşkının âsârına

Tâze hûn eyler şehâdet-gâh-ı Yahyâ'dan zuhûr¹³¹

271/4

1.1.4.9. Hz. Eyyüp

Hz. Eyyüp, Kur'ân-ı Kerim'de sabırlı olma özelliği ile anlatıldığı gibi *Dîvân*'daki beyitlerde de bu özelliği vurgulanmıştır (131/3, 255/7). Şâir, kendini şikâyet nedir bilmeyen Eyyüp sabırlı âşığa benzetmekte ancak bu sessizlik gönlünde yaralar açmaktadır.

Âşık-ı Eyyûb-sabrım iştikâ bilmem nedir

Her dehân-ı zahm-ı sînemden nümâyândır sükût¹³²

299/7

1.1.5. Âhîret Hayatı

Hayât-ı câvidan (213/5) âhîret hayatıdır ve ölüm ile başlar. Ölüm, tasavvuf ehlinece bir son değil bir başlangıç, dünya zindânından kurtuluş için bir berâet-nâmedir. Nâmık Kemâl, düğün ve acıyı, hayatı ve ölümü bir tuttuğunu söylemektedir.

Yeksân biliriz sûr u gamı mevt ü hayâtı

Sâbit-kadem-i ahd-i ezel ehl-i rızâyız¹³³

322/4

Sûfiler ölümden korkmaz, bilakis bazıları ölümlerinde tebessüm eder, bazıları sevincinden coşar, bazıları ölmeden cennetteki yerini görür.¹³⁴ Ölüm, idrâklerden gizlenmiştir; ölüm korkusu böylece azalmıştır.

¹³¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹³² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹³³ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

¹³⁴ Süleyman Uludağ, "Ölüm 4", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, s.37.

Değil bîhûde pîş-i dîde-i idrâkten pinhân

Herâsandır ecel havf-ı nigâh-ı pür itâbından¹³⁵

188/2

Ölüm, *Divân*'da ecel, mevt, merk gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Sihâm-ı ecel, şemşîr-i ecel, tîg-ı ecel, cellâd-ı ecel gibi tamlamalarla ölümün hedefini bir anda vurduğu ifade edilmiştir (129/6, 131/1, 242/8, 274/1, 325/5). Ölümün kılıç, ok gibi nesnelere değil de kuşa benzetilmesi ise onu daha sevimli kılmaktadır.

Cân-güdâz-ı çarh olur âh-ı kazâ te'sîrimiz

Beyza-i mürğ-i eceldir cevher-i şemşîrimiz¹³⁶

313/1

Ölümün elemi Cibril'i öldürecek kadar çoktur.

Taklîd ederse gamzene nihvette ger ecel

Cibril'i öldürür elem-i imtinân-ı merk¹³⁷

151/2

Şahs-ı ecel tâbiri ile ecel kişileştirilmiş ve aşk şehitlerinin meyhanesinde sarhoş olmuştur.

Gör neş'e-i safâ-yi şehîdân-ı aşkı kim

Hum-hânesinde şahs-ı ecel mey-fürûş olur¹³⁸

281/2

Mugayyebât-ı hamse¹³⁹den olan ecel, ezelden beri gözlerden gizlenmiş, utanarak tesettüre girmiş bir kadına benzetilmiştir.

Tâ ezel hükm-i nigâhındır eden nez'-i hayat

Dîdeden şahs-ı ecel şerm ile mestûr henüz¹⁴⁰

326/3

¹³⁵ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

¹³⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹³⁷ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

¹³⁸ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

¹³⁹ Lokman, 34; En'am, 59.

¹⁴⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Kur'an'da meleklerin Allah'a dönüp O'nun yoluna uyanlar için dua ve niyazda buldukları, Cenâb-ı Hak'tan böylelerini bağışlamasını, cehennem azabından korumasını, kendilerini iyi yoldan ayrılmayan ataları, eşleri ve nesilleriyle birlikte Adn cennetlerine koymasını talep ettikleri anlatılır¹⁴¹ Bu âyetlerden çıkarılabilecek sonuçlara göre ölümle başlayan âhiret hayatı neşesi veya sıkıntısı bulunmayan bir yaşantı değildir¹⁴²

Kıyâmet, bütün ölümlerin dirilerek mahşerde toplanacakları zamandır. *Dîvân*'da kıyâmet kelimesi "bir kıyâmet kametin..." tamlamasıyla birkaç beyitte (116,3, 118/6, 207/3, 265/9, 310/1, 321/3) geçmektedir. Ruhlar âleminden gelerek âdem olarak vücut bulmak "kıyamet kâmet" olarak değerlendirilmiştir.¹⁴³Şâir, aşk ateşinin yüz kıyâmet güneşinin doğuş yeri, bunun kıvılcımlarının da cehennemin parçası olmasını istemektedir.

Her dâğımı kıl meşrik-i sad mihr-i kıyâmet

Her zerresin et şû'lede hem-pâye-i dûzah¹⁴⁴

125/2

Mahşerde celâl isminin güneşi ateşi oluşturur. Cehennemin gölgesi ise ruhlar için bir ibâdet yeri olur.

Mahşerde ki âteş-zen olur mihr-i celâlin

Ervâhı eder mu'tekif-i sâye-i dûzah¹⁴⁵

125/3

Kıyâmet günü insanlar birbirlerinden kaçacak (297/7, 297/8), büyük bir kargaşa yaşanacaktır.

Vakf olur hengâme-i rûz-i kıyâmet seyrime

Meşhedimden yana yana âşikâr oldukça ben¹⁴⁶

192/5

¹⁴¹ Mü'min, 7-8.

¹⁴² Bekir Topaloğlu, "Kıyamet", *DİA*, C. XXV, İstanbul, 2002, s.518.

¹⁴³ Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, s.111.

¹⁴⁴ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

¹⁴⁵ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

¹⁴⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Şâir, kıyâmet vaktini, yaygın bilinenin aksine akşam vakti değil sabah vakti olarak resmetmektedir (265/7). Şâir, Hüdâ'dan her zerresini güneşiyle mahşer ateşine dönüştürmesini, her ateşini de kıyâmet sabahı ışık yapmasını istemektedir.

Her zerremi mihrinle Hüdâ mahşer-i dâğ et

Her dâğımı tâ subh-i kıyâmette çerâğ et¹⁴⁷

295/1

Aşkın büyüklüğü ateş kelimesi ile anlatılır (127/7, 167/1). Şâirin kıyâmette gönlündeki aşkının zerre miktar ateşi ile kıyâmetin geniş sahası cehennemle dolacaktır.

Bir zerre zuhûr etse eğer dâğ-ı dilimden

Dûzahla dolar sâha-i pehnâ-yi kıyâmet¹⁴⁸

297/3

Haşir meydanında yüce dîvan kurulacak (249/2, 322/10), dünya hayatında insanların işledikleri ameller bu dîvanda hesaba çekilecektir. Felek, şâire sayısız cefâsını çektirse bile ceza gününde herkes hakkını alacaktır.

Çarh eylesin cefâsını isterse bî adâd

Rûz-i cezâda yok mu bizim bir hisâbımız¹⁴⁹

320/8

Kullar, büyük dîvan kurulduğunda hesaba çekilecek, cennetle mükâfatlandırılıp cehennemle cezalandırılacaktır. Şâir ahirette Mevlâ'dan mükâfat istemediğini vicdânına ve irfanına güvendiğini belirtmektedir.

Fi'lime ukbâda Mevlâ'dan mükâfât istemem

Kâni'im emniyet-i vicdân ü irfânımla ben¹⁵⁰

193/4

Nâmık Kemâl, *Dîvân*'da cennetten cehenneme nazaran daha az söz etmiştir. Şâir, cennet bahçesini, bâğ-ı naim (49/3), bâğ-ı behişt (127/3), bâğ-ı cennet (196/3), gülşen-i

¹⁴⁷ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

¹⁴⁸ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

¹⁴⁹ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

¹⁵⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

cennet (213/4), gülistan-ı behişt (298/2), Rıdvan-ı behişt (198/3) gibi tamlamalarla vasıflandırmıştır. Cennet bahçesinde Tûba ağacı (298/5) ve Kevser havuzu (311/3) bulunur.

Dünya hayatında vahdete ulaşamayıp kesrette kalanlar için cehennem yaratılmıştır. Dünya ve ahiretin mahiyetini müdrük olan âşığa göre tıpkı ölüm gibi cehennem de bir ürperti sebebi değildir. Şâir, hakîki âşıklar gibi cehennem karşısında pervâsızdır.

Gamınla tende bin dûzah-fürûzan olduğun görsem

Gönülден havf-ı mahşer mahv ü sûzân olduğun görsem¹⁵¹

159/1

Şâirin talep ettiği şey cennet değildir. Onun gerçek matlûbu Resûlullâh'tır. Şâir burada kedisine beddua etmekte, eğer cennete rağbet ederse kendisi için cehenneme dönmesini istemektedir.

Dûzah olsun gül-şen-i me'vâya varsa rağbetim

Yâ Resûlallâh sensin matlab ü me'vâ bana¹⁵²

44/11

Şâir aşk günahıyla yanmaktadır. Bu ateş o kadar büyüktür ki onun yanında cehennem ateşi bile aşk ateşine merhem olacak kadar hafif kalır (165/6). Beyitlerde cehennem ateşini hiçe sayma, aşk ateşinin cehennem ateşinden daha şiddetli olması genel temadır (81/6, 125/4, 140/2, 165/8, 171/2, 180/6, 181/3, 185/2, 188/1, 86/5, 107/6, 125/1, 125/2, 125/3, 189/2, 192/1, 200/7, 238/11, 263/1, 267/6, 275/3, 297/3, 322/7, 323/1). Şâirin gönlünde her an bin sevdâ cehennemi yanmakta, muhabbet âfetinin mahşeri olarak şâir, bizzat kendisini görmektedir (293/7).

Şâir, cehennemi hiçe saymanın yanında dünyada iken asıl cehennem azabı yaşadığını, günahları için kendi vicdânında manevi bir azap çektiğini anlatmaktadır.

Her günâha bin azâb-ı ma'nevî çekmekteyim

Dûzahı dünyâda gördüm kendi vicdânımla ben¹⁵³

193/3

¹⁵¹ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

¹⁵² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁵³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1.1.6. Kazâ ve Kader

Kader, Allâh'ın ezelf hüküm ve takdîri¹⁵⁴, kazâ ise olacağı ezelden takdîr olunan şeylerin vukua gelmesidir. Allâh'ın tabiatına ilişkin planını ve tabiatını, işleyişini gerçekleştirmesini ifâde etmek üzere literatürde kazâ ve kader kelimeleri kullanılmaktadır.¹⁵⁵

Şâir, kazâ ve kader (109/2) işlerinin fihristiyiz (243/3), beşer sırlarının dergisinin baş manşetiyiz biz, diyerek bazı sırlara vakıf olduğunu anlatmaktadır.

Fihrist-i şüûnât-ı kazâ vü kaderiz biz
Serlevha-i mecmûa-i râz-ı beşeriz biz¹⁵⁶

306/1

Kazâyı izâh etmek, kalbin anlamını açıklamakla aynıdır. Şâir, kalb kemâlatıyla kazâ ve kader kitabı¹⁵⁷nın manasıyız, demektedir.

Şerh ü tafsîl-i kazâ birdir meâl-i kalb ile
Ma'ni-i Ümmü'l-kitâbız biz kemâl-i kalb ile¹⁵⁸

108/1

Kazâ, onları idrâk gözüne görünür kılmadan önce gaybın gören ve görüneni birdi.

Bir idi şâhid ü meşhûdu cihân-ı gaybın
Çeşm-i idrâke kazâ etmeden ızhâr-ı şühûd¹⁵⁹

103/6

Sevgilinin her bakışı kazâ sırlarını (231/4, 274/4) fâş etmektedir.

Fâş eder râz-ı kazâyı her nigâh-ı nihveti
Bezm-gâh-ı kurba kim ol gamzeler câsûs olur¹⁶⁰

279/3

Kazâ kadehi gözünü mahmur etmeden önce sevgilinin bakışı (235/4) Elest bezminin neşe kaynağı olmuştu.

¹⁵⁴ “De ki: Allâh bizim hakkımızda ne takdir etmiş, ne yazmışsa başımıza ancak o gelir.” Tövbe, 5.

¹⁵⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, **DİA**, C. XXIV, İstanbul, 2001, s.58.

¹⁵⁶ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

¹⁵⁷ Levh-i mahfûz

¹⁵⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁵⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁶⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Nigehin olmuş idi neşve-dih-i bezm-i Elest

Etmeden câm-ı kazâ çeşmini mahmûr henüz¹⁶¹

326/4

Şâir, kazâ her an bin âlem icad etse de şarap âleminden daha ferahlık veren bir dünya yok benim için, demektedir.

Âlem-i meyden müferrih bir cihân olmaz bana

Ger kazâ her lâhzada bin âlem icâd etse de¹⁶²

104/7

Kazâ zincirinin halkalarını (217/2, 255/2) parçalamışız, köyünde gezen bir sürü dîvâneleriz biz.

Çâk eylemişiz halka-i zencîr-i kazâyı

Kûyunde gezer bir sürü dîvâneleriz biz¹⁶³

306/9

Kazâ hükümlerine (222/1, 325/3) boyun eğmezken, boynumuz sitem hançerinin mahkûmudur.

Hükm-i kazâyâ etmez iken arz-ı inkiyâd

Mahkûm-i hancer-i sitemindir rikâbımız¹⁶⁴

320/7

1.2. İBADET

1.2.1. Kelime-i Tevhîd

İslâm dinine girmek isteyen birinin içtenlikle benimsemesi gereken kelime-i tevhîd; doğduğunda bebeğin, rahat döşeğinde son demlerini yaşayan kişinin kulağına fısıldanır.¹⁶⁵

¹⁶¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁶² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁶³ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

¹⁶⁴ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

¹⁶⁵ Hatice Kelpetin Arpağuş, "Kelime-i Tevhîd", **DİA**, C. XXV, İstanbul, 2002, s.214.

Vücûdu Zât'ının icâbı olduğu içindir ki; Allâh'a 'Vâcibu'l Vücûd' denmiştir. Onun varlığını kabul ve inkâr Hak'ın birliğini netice verir. Lâ, nefy; illâ ise isbât ifadesidir. Lâ ve illânın hükmü farklıdır ancak davası birdir.

Müntic-i tevhîd-i Hak'tır selb ü îcâb-ı vücûd

Gerçi hükm-i Lâ vü İllâ muhtelif da'vâsı bir¹⁶⁶

239/5

Şâir, Allâh'tan başka ilâh olmadığına şahitlik yapan ilim sahipleri ¹⁶⁷ gibi gayb bezminde imâna gerek görmediğini, 'Lâ' ile 'İllâ' ifadelerinin şehâdetini engellediğini söylemektedir.

Görmedim îmâna hâcet bezm-gâh-ı gaybda

Eyledi nefy-i şehâdet Lâ ile İllâ bana¹⁶⁸

44/2

Bir başka beyitte şâir,

Sırr-ı vahdettir maâl-i selb ü îcâb-ı vücûd

Mebhas-i tasdik-ı aşkın Lâ ile İllâ'sı bir¹⁶⁹

240/4

diyerek vahdetin sırrının Allâh'ın vücûdunun varlığı ile geri kalan her şeyin yokluğu anlamına geldiğini ifade etmekte; aşkı tasdik eden bahislerde 'Lâ' da 'İllâ' da birdir, aynıdır, demektedir.

1.2.2.Namaz

Namaz, İslâm'ın beş ana şartından ikincisidir. Allâh "Şüphesiz ben Allâh'ım, benden başka hiçbir ilah yoktur. Onun için bana kulluk et ve beni anmak için namaz kıl."¹⁷⁰ meâlindeki ayet gibi pek çok ayetle Kur'an-ı Kerim'de bu ibâdeti îfa etme konusunda müminleri uyarmıştır. Secde¹⁷¹ etmek kulu Rabb'ine yaklaştırır. ¹⁷²

¹⁶⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁶⁷ Âl-i İmran, 18.

¹⁶⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁶⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁷⁰ Ta Ha, 14.

¹⁷¹ Secde ayeti Kur'an-ı Kerim'de on dört yerde geçmektedir.

¹⁷² "Secde et ve yaklaş." Alak,19.

Şâir, her köşeden yârin kaşının kiblesini (177/3) seyretmektedir. Onun meşrebi güzelliğinin ayetlerine nerede olursa olsun secde etmektir.

Kible-i ebrû-yi yârı seyredüp her gûşeden
Kande olsam secdedir âyât-ı hüsne meşrebim¹⁷³

161/5

Şâir, mihrabın çevresinde masivâyı gördüğü hâlde bunlara ‘Lâ’ hayır diyerek fenânın feyzini secdede idrâk etmektedir.¹⁷⁴

Mihrab-ı civârımda görüp sûret-i Lâ’yı
Her secdede idrâk ederim feyz-i fenâyı¹⁷⁵

130/1

Âşıklar Âllah aşkı ile mestânedir. Bu aşkla akıl baştan gider, sorumluluk ortadan kalkar. Şâir, Allâh’ın kullarını mest olmuşken namazdan nehyettiğini ifade etmiştir.

Mest iken nehyelemiştir Hak salâtından bizi
Ol sebebden yâradır hep secde-i mestânemiz¹⁷⁶

308/5

1.2.3. Hac

İslâm’ın beş şartından biri olan Hac ibâdeti, Mekke’ye gidip Kâbe-i Şerîfe’yi ziyaret etmektir.¹⁷⁷ Hac, Müslüman milletlerin edebiyatına çeşitli yönlerden akseden önemli bir ibadettir. Dinî-tasavvufî edebiyatta bir mazmun ve remiz olarak yer alan Hac için müstakil eserler de kaleme alınmıştır.¹⁷⁸ Hacc’ın gereklerinden olan tavaf sırasında Hac ibâdetini yapan hacılar ‘Lebheyk, Allahümme Lebheyk¹⁷⁹’ sözlerini sürekli tekrar ederler. Hacılar Hüdâ’nın davetine icabet edip Hacc’a giderler.

¹⁷³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁷⁴ Bazı melâmilerin mezar taşlarında rastlanılan lâ ve illâ harfleri fenâyı ve bekâyı simgeler. Bkz. Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.226.

¹⁷⁵ Mef’ûlü mefâilü mefâilü feülün

¹⁷⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁷⁷ Hac, 27-28.

¹⁷⁸ Rahmi Yaran, “Hac 8”, **DİA**, C.XIV, İstanbul, 1996, s.412.

¹⁷⁹ Efendim, buyurunuz emrediniz.

Şâir, Hüdâ'nın dergâhına münâcâtını arz ettiğinde Hüdâ'nın arşından "Lebbeyk" cevabının geleceğini söylemektedir.

Lebbeyk-i icâbet duyulur arş-ı Hüdâ'dan
Dergâhına kim arz-ı münâcât ederiz biz¹⁸⁰

307/4

Şair bu beyitte, Hac ibâdeti ile Kurban Bayramı ilişkisini ve oğlunu kurban etmek üzere iken Allâh tarafından engellenen Halil İbrahim Peygamberi hatırlatmıştır.

Gönül kurbân-ı îd-i aşkıdır bir mâh-rûyun kim
Halîlullah eder kûyunda Hacc-ı ekber-i ihlâs¹⁸¹

284/8

1.3. İNANÇ

1.3.1. İmân-Mü'min

İmân ve Mü'min 'emn' kökünden gelen iki kelimedir. Mü'min kendisinden emin olunan İslâm dinine inanmış, Müslüman olmuş, imân etmiş kimsedir. Nâmık Kemâl, bazı beyitlerde imân ve bunun zıttı olan küfür kelimesini (251/1, 44/6, 69/6, 128/5) birlikte zikretmiştir. Aşk, öyle bir şeydir ki küfr ve imân usullerini mahvetmiştir. Yüz binlerce Kâbe'yi ve puthâneyi virân etmiştir.

Aşk kim mahv-i rüsûm-i küfr ü imân eylemiş
Sad hezâran Kâ'be vü büthâne vîrân eylemiş¹⁸²

286/1

Burada küfür, imân kelimeleri ile Kâbe ve büthâne kelimeleri arasında mürettep leff ü neşr sanatı yapılmıştır. Şâir Kâbe'de bulunanların imânına 'Elvedâ' diyerek San'an¹⁸³ gibi aşk ülkesine yöneldiğini anlatmaktadır.

¹⁸⁰ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

¹⁸¹ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

¹⁸² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁸³ Şeyh San'an kıssası ve Nâmık Kemâl'in bu beytinin açıklaması için Bkz. Kemikli, **Şiir ve İrfan**, s.42.

Azm-i dâr-ül-mülk-i aşk ettim yine San'ân misâl
Sâkinân-ı Kâ'be-i îmâna kıldım elvedâ¹⁸⁴

36/5

İmânın nûru aşkın rüzgârının feyziyle pâye elde etmiştir.

Nûr-ı îmân feyz-i bâd-ı aşk ile pâyendedir
İştiâl-i şem'i bezmârâ hevâdandır bütün¹⁸⁵

222/3

Nâmık Kemâl, Hakikî mü'min Hak'tan başkasına boyun eğmez, birlik secdesine varan için iki kible olmaz, diyerek gerçek mü'mini tanımlamıştır.

Mü'min-i âgâh Hak'tan gayra etmez serfûrû
Sâcid-i vahdet-pereste kible-gâh olmaz iki¹⁸⁶

137/4

1.3.2. İslâm

İslâm dini için fıkıh kaynaklarında ibadetlerin kuralları, vakitleri gibi zahirî hükümler, kelâmda imânla ilişkisi ve âhiretteki sonuçları incelenirken tasavvufta genellikle ibâdetlerin derûnî, ruhânî ve ahlâkî boyutu üzerinde durulmuştur.¹⁸⁷ Şâir, iki cihanda İslâm için kendi izzetini feda ettiğini, dini ve imânıyla halkı temin ettiğini söylemektedir.

İzz-i dâreyni fedâdır maksadım İslâm için
Halkı te'mîn eylerim dinimle imânımla ben¹⁸⁸

193/2

1.4. DÖRT HALİFE

Nâmık Kemâl, edebiyatımızda çehâr-yâr-i güzîn olarak vasıflandırılan dört halifenin üçüne beyitlerde yer vermiştir. “Bu dört halifenin her biri bir semboldür.

¹⁸⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁸⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁸⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁸⁷ Mustafa Çağrı, “İslâm 4”, **DİA**, C.XXIII, İstanbul, 2001, s.12.

¹⁸⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Ebubekir gönülden bağlanmanın, Ömer adaletin, Osman hâyânın ve Ali ise kuvvet ve cesaretin sembolüdür.”¹⁸⁹ Dört halifenin hepsi de Hz. Muhammed’in yâridir.

1.4.1.Hz. Ebu Bekir

Nâmık Kemâl, edebiyatımızda çehâr-yâr-i güzîn olarak vasıflandırılan dört halifenin ilki olan Hz. Ebu Bekir’den bahsederken Sıddık lakabını kullanmıştır. Onun sâdık oluşu (284/9), tevekkül ehli oluşu(149/4), Hz. Muhammed’e hicret yolunda ve gizlendikleri mağarada arkadaş oluşu (258/7, 316/3) beyitlerde şâirin ele aldığı hususlardır. Şâir kendini, hicret yolundaki Sıddık’a benzetmektedir.

Bir aceb Sıddîk-ı râh-ı hicretim ki cûş eder
Berk-i nûr-i Ahmedî her gûşesinden gârımın¹⁹⁰

206/3

1.4.2. Hz.Ömer

Fâruk, Hz. Ömer’in lakâbidir. Ahlâk ve karakter sağlamlığı dolayısıyla bir beyitte Hz. Ömer’e telmih yapılmış, gönlün kuvvet tahtında Fâruk’un vârisi olduğu söylenmiştir.

O dil kim vâris-i Fârûk olur taht-ı salâbette
Alur peyk-i kazâdan müjde-i dem-ber-dem-i tevfik¹⁹¹

149/5

1.4.3.Hz. Ali

Dört halifenin sonuncusu olan Hz. Ali, Hz. Peygamber’in yeğeni ve damadıdır. Efendimize gönderilen dini kabul eden ilk dört kişiden biridir ve kıyamete kadar gelecek olan velîlerin şâhididir. Kıyamet günü Peygamberimiz Kevser havuzunun başında Hz. Ali ile beraber bekleyecektir (147/6). Feyz mülkünün pâdişahı (330/7) olan kişinin Şâh-ı Velâyet’in kölesi olmasına şaşılmaz.

¹⁸⁹ Bilal Kemikli, “Garib-nâme’de Peygamber ve Asr-ı Saâdet Tasavvuru”, İSTEM, S.5, Konya, 2005, s.149.

¹⁹⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁹¹ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

Nâmık aceb mi pâdişeh-i mülk-i feyz isem
Bir serfirâz-ı bende-i Şâh-ı Velâyetim¹⁹²

174/6

Tasavvufta, Hz. Peygamber zamanında Yemen’de yaşayıp müslüman olan, ancak kendisiyle bizzat görüşemeyen Üveys el-Karanî’nin rüya veya diğer mânevî yollarla Hz. Peygamber tarafından irşat edildiği kabul edilir.¹⁹³Şâir, Üveysî-himmetiz, Hz. Ali’nin yoluna canımız feda, Resûlullâh’ın evinin gölgesi bize mezardır, demektedir. Kendisi de Üveysîler gibi Hz. Ali’ye ve Resûlullâh’a görmeden bağlanmıştır.

Cân-fedâ-yi râh-ı Kerrâr’ız Üveysî-himmetiz
Sâye-i beyt-i Resûlullâh medfendir bize¹⁹⁴

117/5

Hz. Ali’nin kılıcı Zülfikâr’dır (210/2, 231/2). Peygamberimiz bu kılıcı kullandıktan sonra Hz. Ali’ye hediye etmiştir.

Nâmık sözünde bunca maânî-i dilnişîn
İlhâmdır ki feyz-i Alî’den zuhûr eder¹⁹⁵

234/6

Şâir yukarıdaki beyitte, sözünde bunca gönül alan manaların olmasını Hz. Ali’nin feyzinden ilhâm almasına bağlamaktadır. Ezelden beri aşk bezminin dervişleri, Hz. Ali’nin evlatlarını sevmeyi¹⁹⁶ telkin eder.

Hırkapûş-i bezm-i ayn’ül-cem’-i aşkız tâ ezel
Hubb-i evlâd-ı Alî’dir ma’ni-i telkînimiz

312/2¹⁹⁷

Dîvân’da araştırılmasına rağmen Hz. Osman’ı konu alan bir beyite rastlanmamıştır.

¹⁹² Mef’ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

¹⁹³ Necdet Tosun, “Üveysilik”, **DİA**, C.XLII, İstanbul, 2012, s.400.

¹⁹⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹⁹⁵ Mef’ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

¹⁹⁶ “İlk gençliğinde tasavvufa ve onun umumi kıymet hükümlerine bağlı olan Nâmık Kemâl’in husûsî manada Alevîlik ve Bektaşîlikle hiçbir alakası olmamıştır.” Bkz. Kısakürek, **Nâmık Kemâl**, s.67.

¹⁹⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

2. TASAVVUF

Sûfî mütefekkirler genel anlamıyla varlığı ve bunun içinde en özel yere sahip insanı anlamlandırmaya çalışmışlardır. Sûfiler, tefekkür aşamasında kalmayıp çoğu zaman bu anlayış ve duyularını dizelere dökmüşlerdir. Sûfî kimliğiyle Nâmık Kemâl, tasavvufun önemli kavramlarını *Dîvân*'daki beyitlerde konu edinmiştir. Bu kavramlar sûfînin sırlar âleminin şifresini çözmeye çalışırken durup dinlendiği duraklardır.

2.1. Âlem

Âlem; kâinât, bütün yaratılmış varlıklar, dünya, cihan demektir. Tasavvufta Allâh hariç bütün mümkün ve yaratılmış varlıklara âlem denir.¹⁹⁸ *Dîvân*'da âlem, on sekiz bin âlem (118/8), bin âlem (104/7) ya da âlemler (53/3, 240/6) şeklinde vasıflandırılmıştır. Şâir için âlemin dönmesi (205/3, 226/10), başında ve sonunda kavuşma ümidi görmediği için baştan ayağa gam sebebidir.

Müntehâ vü mebdeinde görmedim nûr-i visâl

Devre-i âlem serâpâ devre-i gamdır bana¹⁹⁹

54/4

Âlem, kişileştirilmiş (209/5, 305/5), sevgilisinin ihsan yüzünü -lâyık olmadığı hâlde- görerek şâd olması, bir tarafta cevri ve ayrılık yüzünden kanlı gözyaşıyla ağlaması yanında, şâir tarafından kiskanılmaktadır.

Şâd ola âlem ne lâyük vech-i ihsânın görüp

Ben ciğer hûn ağlarım yüz cevri ü hicrânın görüp²⁰⁰

225/1

Ma'rifetullâh'a erememiş gâfiller, alçak dünyada ebediyyen kalmak isterken âlem ise "Adem, adem!" diyerek yokluğa gitmek için acele eder.

Gâfil bekâ-yi devlet umar dehr-i dündan

Âlem adem adem deyu her dem şitâbda²⁰¹

35/8

¹⁹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.34.

¹⁹⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁰⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁰¹ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

Âlem-i imkân (36/6, 134/5) yaratılmışlar âlemidir. Şâir, âlem-i imkâna meyilli olmasa bile gönlünün her köşesinde başka âlemlerin bulunduğunu ve buna meyletme tehlikesi içinde olduğunu vurgulamaktadır.

Âlem-i imkâna meyyâl olmasam Nâmık n'ola
Gönlümün her gûşesi bir başka âlemdir bana²⁰²

54/7

Görünmeyen ve görünen âlemi ifade eden âlem-i gayb ve şehâdet (44/1, 53/7, 136/5, 174/5) vahdete aynadır. Âlemler sadece görüntülerden ve sûretlerden ibarettir.

Âlem-i gayb ü şehâdet vahdete âyînedir
Sûret-i ma'kûse-i meşhûd bir meclâ iki²⁰³

135/4

Âlem-i gayb, âlem-i mutlak (217/2, 190/5), ve âlem-i lâhut (214/1) aynı manayı ifade eder. Dü-âlem (134/10, 129/5, 243/4, 270/2) tabiriyle dünya ve ahiret kastedilir. Şâir, gönlün sevgilinin dudağının gizli nüktelerini idrâk ettiğinden beri iki âlem ibret bakışımızla mahvoldu, diyerek bu sırlara vâkîf olduğunu ifade etmiştir.

Dil fehmedeli nükte-i pinhân-ı dehânın
Mahvoldu dü âlem nigeş-i ibretimizde²⁰⁴

107/5

Misâl âlemi (139/1) uykuda görülen âlemdir. Varlık hükümlerini tasavvur etmek gafletle olur, uykuda bin kere misâl âlemini görmüşüzdür.

Gafletledir tasavvur-ı hükm-i vücûd hep
Gördük misâl-i âlemi bin kerre hâbda²⁰⁵

35/7

Âlem-i ulvî (194/2) ruhlar âlemidir. Ruhlar âlemine kırmızı şarabın neşesini gönder ki Allâh'ın rindleri yine dehşete düşsünler.

²⁰² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁰³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁰⁴ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

²⁰⁵ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

Kıl âlem-i ervâha revân neşve-i lâ'lin

Rindân-ı İlâhî yine medhûş görünsün²⁰⁶

221/2

Âlem-i süflî (159/2) dünya âlemdir. Nasıl ki kuşları zillet toprağında tutan dâne hırsıdır, bu dünya âleminde sakince bulunabilme de masivâyâ bağılıktandır.

Tutan mürgânı hırs-ı dânedir hâk-i mezellekte

Sükûn bu âlem-i süflîde kayd-ı mâsivâdandır²⁰⁷

268/3

Âlem-i emr maddî ölçülere girmeyen manevî âlemdir. Allâh gölgesini vücûdun yüzüne süs yapmıştır.

Âlem-i emre olup mihr-i amâ cilve-nümûn

Eyledi zillini ârâyîş-i sîmâ-yi vücûd²⁰⁸

102/4

2.2. Âşk ve Âşık

Nâmık Kemâl Dîvânı baştanbaşa aşkla doludur. *Dîvân*'da şâirin aşk için gözyaşı dökmesi (45/7, 53/1, 55/2, 77/2, 59/1), aşk neşesi içinde olması (78/3, 61/5, 97/1, 163/5, 178/3, 185/5, 292/5), aşk sarhoşu olması (78/5, 78/1, 329/3, 97/4, 141/7, 143/6, 203/), aşkın mesti olması (204/1, 224/5, 308/1), aşk ile mahv olması (79/5, 102/, 103/1, 115/5, 317/1, 323/6) aşk ile hayrete düşmesi (224/9, 306/10), aşk için hasta olması (151/6, 224/7, 264/4), aşk derdinin rüsvâsı olması (165/7, 224/4, 180/6), aşk ateşiyle yanması (106/1, 128/9, 159/2, 171/2, 172/1, 172/2, 170/3, 168/1, 195/5, 208/2, 265/10, 275/6, 277/2, 280/4, 285/6, 286/8, 310/1, 279/5), aşk derdinin çok olması (49/5, 50/1, 50/3, 51/2, 59/2, 57/1, 86/11, 80/5, 83/4, 86/3, 80/1, 120/5, 223/5, 225/7, 125/5, 247/1, 150/2, 155/5, 156/6, 177/2, 170/9, 216/2, 260/8, 294/4, 311/4, 312/5, 318/3, 313/6, 314/6), aşkla cünûn olması (118/2, 174/1, 135/1), aşk için pervâne olması (279/4, 322/6, 140/7, 115/3), aşk şehidi

²⁰⁶ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

²⁰⁷ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

²⁰⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

olması (112/5, 127/2, 129/3, 232/6, 234/2, 263/2, 281/6) aşkın bülbülü olması (105/1, 117/1, 140/6, 178/1) aşk yolunda seyr-i sülûk etmesi (47/1, 36/5, 226/12, 231/5, 109/8) aşkın sultanı olması (40/4, 51/1, 52/12) gibi temalar işlenmiştir.

Aşkın anlatıldığı beyitlerde beşerî aşktan çok ilâhî aşktan söz edilmektedir.

Sînemiz müstağrak-ı envâr-ı feyz olsa n'ola

Cevher-i aşk-ı İlâhî mâye-i tendir bize²⁰⁹

117/8

Sûfilere göre aşk, Yüce Allâh'ın kâinatı yaratış sebebidir. Kâinat, aşk için aşkla yaratılmıştır. Şâir, aşk eserlerinin cezbisinin nasıl zuhûr ettiğine, Yaradan'ın cihânda bir düzen kurduğuna dikkat çekmektedir.

Nâmık zuhûr-i cezbe-i âsâr-ı aşkı gör

Koymuş cihânı keşmekeş-i inkılâbda²¹⁰

35/9

Kur'ân-ı Kerîm'de "İmân edenler, Allâh'ı şiddetle severler"²¹¹ mealindeki ayetle mü'minlerin Allâh'ı aşk derecesinde sevdikleri anlatılmıştır. Şâir için aşk bir tür ibâdettir. Ahiret arzusu, Kevser için değil aşk içindir.

Sâi-i tâât-ı aşkım ârzû-yi âhîret

Kevser ü havrâ değil sahbâ vü dilberdir bana²¹²

55/4

Bütün dinlerin kendine mahsus âyini mevcuttur. Şâir de sevgilinin kaşını kible yapıp kirpiklerine secde ederek yeni bir âyin îcâd etmek ister.

Tîğma secde edip kible-i ebrûya bedel

Aşkda ben de bir âyîn-i nev îcâd edeyim²¹³

177/3

²⁰⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²¹⁰ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

²¹¹ Bakara, 165.

²¹² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²¹³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Aşk duasında şâirin içinin ateşi o kadar derindir ki âmini, arşın huzurunda yol gösterici bir ışık olur.

Şöyle pür sûz-i derûndur kim duâ-i aşkta

Bârigâh-ı arşa bir mişkât olur âmînimiz²¹⁴

312/4

Kâinatın oluşumu ve aşk tabirleri Bezm-i Elest'i çağrıştırır. Aşk kadehi, Elest'in sarhoşluğunu hatırlatır.

Görünür neşve-i keyfiyyet-i serbezm-i Elest

Câm-ı aşkın bize hâlâ mey-i pür cûşunda²¹⁵

37/4

Hakk'ın bakışları, hatır defterine kalem yaratılmadan evvel aşk ayetlerini yazmıştır.

Yazmıştı levh-i hâtıra halk olmadan kalem

Âyât-ı aşkı kilik-i bedâyi' nigâr-ı Hak

147/2

Aşk ateşi şâirin gönlünde Muhammed'in nûrunun zerresi gibidir. Şâir var oldukça iki cihânda bu ışık parlayacaktır.

Zerre-i nûr-i Muhammed'dir dilimde dağ-ı aşk

Her dü âlem fer bulur pertev-nisâr oldukça ben²¹⁶

192/2

Süleyman Çelebi edâsıyla söylenen şu beyitte aşk, canı tenden ayıran bir âfete benzetilmiş, dünya ve âhiretin icaplarından azâde olunduğu vurgulanmıştır.

Merhabâ ey cânı tenden dûreden âfât-ı aşk

Eyledin âzâde-i dünyâ vü mâfihâ beni²¹⁷

141/2

²¹⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²¹⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²¹⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²¹⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Aşk, gönlü gülistâna çevirir (59/4). Aşk ehli için sevgilinin zülfünün bir kez koklanması bile mahşere kadar sevdâyâ sebep olur (39/4). Aşk derdi çekenler, zayıflar (289/1). Şâir de mübalağa sanatı ile beraber ruhânilerin meclisinde nedimlik yapacak kadar çok zayıfladığını ifade etmektedir.

Aşk eyledi vücûdumu tâ ol kadar nizâr

Oldum nedîm-i meclis-i rûhâniyân-ı gayb²¹⁸

87/4

Şâir, dünyada aşk için çalışmak gerektiğini (237/5), kendisinin aşkın Kays'ına benzediğini (59/1, 34/2), seyr-i cânân aşkına divâne olduğunu (77/5, 63/2), kendisini aşk yolunun kurbânı edebileceğini (174/2), aşk günâhı içinde bulunduğunu (165/6, 267/4, 274/3, 275/3), aşk ile belinin büküldüğünü (211/10), aşktan vazgeçmeyeceğini (100/3), mezara da girse aşkının gönülden kaybolmayacağını (88/5, 314/6), aşk sebebiyle yüzünün güldüğünü ama gönlünün ağladığını (161/3, 170/5) anlatmaktadır.

Vücûd bağışlayan (Allâh), sevgiliye güzelliğinin özünden verip semtin (dünyanın) ileri gelenlerini semtin görünen yüzüne tâlip olmalarını sağlamıştır.

Tâlib-i semt-i zuhûr eyledi aşk a'yânı

Cevher-i hüsnün olup râtibe bahşâ-yi vücûd²¹⁹

102 /3

Aşk, insanın vücûdunu Hakk'a âyine kılmaktadır (147/5). Aşk öyle bir şeydir ki sıfatların bağlayıcılığından kurtarır, Hak cezbese Mutlak Zât'a ulaştırır.

Aşk kim vâreste-i kayd-ı sıfât eyler beni

Cezbe-i Hak vâsıl-ı itlâk-ı zât eyler beni²²⁰

142/1

Âşık olan mâşukunun bakışlarına hasret kalır. Öyle ki âşığa bu hasretle bayram günleri bile mâtem günü gibi gelir (98/3). Aşk erbâbı sevgilinin bir bakışı (138/10) için bin canı olsa her birini ölüm armağanı kılar.

²¹⁸ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

²¹⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²²⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Bir şîve-i nigâhına erbâb-ı aşk eder

Bin cânı olsa her birisin ermegân-ı merg²²¹

151/7

Şâir, bunca zaman aşkla ölüm ararım ama sen şu mihnetzedeyi mutlu etmezsın, diyerek sevgilinin ilgisizliğine sitem etmektedir.

Bunca demdir olurum aşk ile cûyâ-yi memât

Hiç demezsın ki şu mihnetzedeyi şâd edeyim²²²

177/4

Şâir, aşağıdaki beyitte feyzin cezbésinin aşk ve güzelliği ile birleşmesini ayın ıztıraptan denizin pençesine düşmesine (230/5) benzetmektedir.

Kıyâs et ittihâd-ı hüsn ü aşka cezbe-i feyzin

Düşünce pençe-i ummâna mihrin ıztırâbından²²³

187/3

Şâir, sevgiliye kavuşma anında sevgilinin bakışıyla (196/4) vücût perdesini parça parça etmesini, böylece aradan perdenin kalkmasını istemektedir.

Çâk çâk et zahm-ı şemşîrinle Allâh aşkına

Perde-i cismim dem-i vuslatta çıksın areden²²⁴

196/2

Şâir kendini aşka yeni düçar olmuş bir çocuğa benzetmekte, beşikten mezara kadar gamdan kaynaklanan sallantı ile rahata kavuşacağını söylemektedir. Burada ‘beşikte sallanan çocuk’ ibaresiyle açık istiâre yapılmıştır.

Tıfl-ı aşkım lerziş-i gamdır medâr-ı râhatim

Menzil-i tâbûta dek tâ hücre-i gehvâreden²²⁵

196/5

²²¹ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

²²² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²²³ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

²²⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²²⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Aşk bir sırdır, bu sırrı idrâk etmek akılla olmaz.

Olmadin Nâmık mukayyed akl ile idrâk ile

Tâ o demlerden ki râz-ı aşkı idrâk eyledin²²⁶

210/5

“Zahm-ı sîne” gönül yarası demektir. Sevgilinin zahmı cennet bahçelerinde aşk ehlinin sînelerinde birer ahiret lütfudur.

Sînelerden gülşen-i cennette de olmaz cüdâ

Zahmın ehl-i aşka lûtf-i câvidânındır senin²²⁷

213/4

Aşağıdaki beyitte sema kişileştirilerek aşk bezminin safasını seyretmesi, kadehlerin ise şarap zamanında dönmeye başlaması istenmektedir.

Âsmân dursun safâ-yi bezm-i aşkın seyrine

Devr-i sahbâdır kadehler devre âgâz eylesin²²⁸

215/2

Şâir, Yunusvâri²²⁹ yaratılanlar ruha kavuşmadan evvel kendisinin aşk çarşısında (323/5) can sattığını anlatmaktadır.

Cânfürûş-i çârsû-yi aşk idim Nâmık henüz

Cevher-i rûh olmadan pîrâye-i bâzâr-ı sun²³⁰

218/7

Şâir, başında sevdâ, gönlünde ateş, gözünde yaş ile aşktan oluşmuş bir vücûttur.

Bir mücessem rencişim aşk ile Nâmık şöyle kim

Serde sevdâ dilde âteş gözde hûn âzürdedir²³¹

246/6

²²⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²²⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²²⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²²⁹ Aşkın pazarında cânlar satılır/ Satarım cânımı alan bulunmaz.

²³⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²³¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Cismini öyle yak ki baştan ayağa ateş ol, dudağında âhın (304/4, 312/4), teninde toprağın, gönlünde kanın kalmasın, diyerek şâir aşkla cismin yakılması gerektiğini anlatmaktadır.

Dâğ dâğ et aşk ile cismin serâpâ âteş ol

Lebde âhın tende hâkin dilde kanın kalmasın²³²

208/2

Şâir Mesih'e seslenmekte, aşk yolcusu olup feleğin çemberinden geçtiğini, hakîmin alçak dünyanın hükümlerini kendisinden öğrenmesi gerektiğini söylemektedir.

Mesîhâ seyr-i aşkım çenber-i eflâkten geçtim

Hakîm ahkâm-ı dehr-i dûnu gelsin benden öğrensin²³³

220/3

Muhabbet kanununun hükmünün anlamı şudur: Aşka çâre arayana ölümden yeter cevap olmaz.

Meâl-i hükm-i kânûn-i mahabbet böyledir Nâmık

İfâkat cûy-i aşka mergden şâfi cevâb olmaz²³⁴

301/5

2.3. Belâ

Belâ, şâirler tarafından iki manada kullanılan bir kelimedir. Elest bezminde ruhlar “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? sorusuna “Belâ” (evet) demişlerdi. Belânın diğer manası ise azap, musibet, felaket, imtihan, denemedir. Tasavvufta Hakk'ın kulunu denemesi, kendisinde mevcut olan iyi hâllere gerçekte sahip olup olmadığını ona fiilen göstermesi; bu amaçla onu sıkıntıya sokması ve azap çektirmesidir. Kulun Hakk'a yakınlığı, O'ndan gelen ezâ ve cezâlara samimî bir şekilde katlanması nispetinde olur.²³⁵

²³² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²³³ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

²³⁴ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

²³⁵ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.71.

Dünya âşık için imtihan yeridir, gönül ehli sevgisinin büyüklüğü nispetinde belâ çeker.

Cihân ki âşık bir dâr-ı imtihan görünür

Çeker eşedd-i belâ ehl-i dil vedâdı kadar²³⁶

226/5

Şâir dünyayı belâ çölüne benzetmekte (45/3), sevgiliden ayrı düşüp hasret çekerek (304/5, 322/7) aşk ateşinin acısıyla (93/2, 182/2, 216/1, 80/6, 106/3) belâyâ düçar olduğunu anlatmaktadır. Ancak şâir, belâ çekmekten lezzet almaktadır (319/1, 318/5, 217/11). Dünyanın ikbâl ve rütbe hevesine düşersen havada bin tane belâ şimşegi (289/4, 75/3, 84/7) çıkar.

Düşme heves-i rif'at ü ikbâline dehrin

Bin berk-ı belâ hâsıl olur cevâ-i hevâda²³⁷

34/4

Şâir, burada tecrid sanatı yaparak kendine seslenmekte ve öyle bir aşk belâsına tutulduk ki Kalubelâ'dan beri (246/2, 251/5) bu eski gamı çekmekteyiz, demektedir.

Biz giriftâr-ı belâ-yi aşk-ı yârız Nâmıkâ

Tâ dem-i Kâlû-belâ'dandır gam-ı dîrînemiz²³⁸

309/5

2.4. Bezm-i Elest

Bezm-i Elest, Hakk'ın "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim diye sorduğu, ruhların da "Evet öyledir," şeklinde cevap verdikleri meclistir. Bu olay, insanlar yaratılmadan evvel Allâh ile insan ruhları arasında meydana gelmiştir.²³⁹

Elest bezmi²⁴⁰nde âşıklar sevgilinin güzelliği karşısında hayrettedir. Aşkın kadehini içerken âşıklarda hâlâ Elest bezminin keyifli sarhoşluğu (103/7) görünür.

²³⁶ Mefâilün feilâtün mefâilün feilün

²³⁷ Me'ûlü mefâilü mefâilü faülün

²³⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²³⁹ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.75.

Görünür neşve-i keyfiyyet-i ser-bezm-i Elest
Câm-ı aşkın bize hâlâ mey-i pür cûşunda²⁴¹

37/4

Şâir, Elest bezminde mest olmuş ruhlardan birinin de kendisi olduğunu, bu temiz aşk şarabının kendisine de bulaştığını ifade eder.

Mest-i güstâh-ı Elest'im rind-i bezm-i ismetim
Dâmenim âlûdedir sahbâ-yı aşk-ı pâkten²⁴²

202/7

Sûfiler, Kalûbelâ anında aşk belâsına tutulmuştur. Bu eski derdi o zamandan beri çeken şâir, burada aşk belâsı ile Kalubelâ kelimeleriyle cinas yapmıştır.

Biz giriftâr-ı belâ-yi aşk-ı yâriz Nâmikâ
Tâ dem-i Kâlû-belâ'dandır gam-ı dîrînemiz²⁴³

309/5

Âşıklar, muhabbet yolunda Elest ahdini hatırlayıp “Evet, evet ” diyerek yârin köyüne kadar gider.

Edüp tarîk-ı mahabbette yâd-ı ahd-ı Elest
Belâ belâ diyerek kûy-i yâre dek gideriz²⁴⁴

314/3

Elestin öyle sarhoşlarıyız ki içki kadehi işret meclisimizin virdidir, diyerek şâir “Evet, evet” sözlerinin tekrar edilmesini virde benzetmiştir.

Mestâne Elest'iz ki olur vird-i tecellî
Peygâle-i mey encümen-i işretimizde²⁴⁵

107/2

²⁴⁰ Araf, 172.

²⁴¹ Feilâtün feilâtün feilâtün feilün

²⁴² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁴³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁴⁴ Mefâilün feilâtün mefâilün feilün

²⁴⁵ Mef'ûlü mefâilü mefâilü faülün

2.5. Cân

Cân, tasavvufta insan ruhu, ilâhi (rahmâni) nefes, Hakk'ın tecellîleri demektir. Mevlevîlikte dervîş ve mürit anlamına da gelir.²⁴⁶ İslâmî inanışa göre can da ten de Allah'ın insana emanetidir. Vakti gelince can kuşu (mürg-i cân) Azrâil'in tuzağına (dâm-ı ecel) düşecek ve onun tarafından avlanacaktır. Ayrıca can uçucu oluşundan dolayı kebûter, bülbül, tûtî, hüdhüd ve kumru gibi kuşlara benzetilerek bunlarla ilgili çeşitli vasıflarla anılır.²⁴⁷ Aşk, Hak yolunda cana aşk samîmi bir rehber olur.

Tarîk-ı Hak'ta cânâ aşk olunca rahber-i ihlâs

Açar her çâk-i sînem sûy-i arşa bir der-i ihlâs²⁴⁸

284/1

Şâir, can hânesinin pasını sildik, âyinemizi Zât'ına cilve yeri yaparız, demektedir.

Tâ mâhi-i jeng-i suver-i hâne-i cânız

Âyinemizi cilvegeh-i zât ederiz biz²⁴⁹

307/2

Aşk üstâdı olan Allâh, bu eczaneyi düzenlediğinde gönül erbâbına dert vermiş, bu derdi onların canına sermaye yapmıştır.

Tarhedince tâ bu eczâhâneyi üstâd-ı aşk

Derdin erbâb-ı dile sermâye-i cân eylemiş²⁵⁰

286/6

Şâir, canını sevgili uğruna feda etmekten kaçınmaz (209/1), sevgilinin yüzünü görmek için pervâne gibi canını verip o güzellik ateşiyle yanarak elvedâ (36/1) der.

Şevk-i didârıyla mahv-i cân edüp pervâne-vâr

Ol çerâğ-ı hüsne yana yana kıldım elvedâ²⁵¹

36/3

²⁴⁶ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.83.

²⁴⁷ Mustafa Uzun, "Cân", **DİA**, C. VII, İstanbul, 1993, s.138.

²⁴⁸ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

²⁴⁹ Mef'ûlü mefâilü mefâilü faülün

²⁵⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁵¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Kelime anlamı yok etme, ortadan kaldırma anlamına gelen mahv, tasavvufta beşerî eksikliklerden kurtulma hâlidir. Aşk ateşiyle cism ve candan kurtulunursa sıratla bu yükün taşınmasına gerek kalmaz.

Sûziş-i aşk ile mahv ol cism ü cânın kalmasın

Tâ sırât-ı haşra bir bâr-ı girânın kalmasın²⁵²

208/1

Can şeydâdır (239/7, 190/1, 230/1), sevgilinin zahmetini çeker ama bundan mutlu olur; bayram geldiğine sevinir ama zaten her saat sevgiliye kurbândır. O sevgiliye hep yakındır.

Hîç dem yoktur ki cân zahmınla şâdân olmaya

N'ola îd eylerse her sâat ki kurbândır sana²⁵³

63/4

Bu mihnet diyârına geliş sebebi kurban olmaktır (174/4) ve kurban olan canlar kıskanılır (276/2). Sûfide verilecek tek bir canı olmasına rağmen sevgili uğruna bin kere can verme isteği vardır (63/5, 151/1, 276/1).

Sevgilinin gamzesi can alır (245/3). Tasavvufta gamze idrak edilen işaretlerdir. Mi'râç'ta Cebrâil bir yerden sonra durur, ilerlemez. Şâir, öyle can almasın ki Cebrâil bile hareketlerinden çekinir oldu, demektedir.

Müctenibdir cünbişinden hâtır-ı Rûhül'emîn

Gamzeni cân almada ta şöyle bî-bâk eyledin²⁵⁴

210/3

Şâir, sevgilisinin bir bakışı ile can vermenin tadını almak için bin derdi olduğu hâlde canını vermeyip beklemiştir.

Bir tîğ ile al cânımı kim bunca zamânlar

Bin derd ile cân vermediğim anın içindir²⁵⁵

255/6

²⁵² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁵³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁵⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁵⁵ Mef'ûlü mefâilü mefâilü faülün

Yukarıdaki beyitte anlatıldığı gibi sevgili uğruna can vermek (248/2, 274/6, 216/5, 276/6, 281/6) can feda etmek (189/6) senelerce sabırla beklenen bir durumdur. Can gözü ile görmek basirettir (216/6). Öte yandan cemâlin temâşâsı (227/9) için de gözler pencere olmuştur, gözün hayret verici kirpiklerinin ucu cana mesken olmuştur.

Temâşâ-yi cemâle tâ ki çeşmim revzen olmuştur

Ser-i müjgân-ı hayret-dîde cânâ mesken olmuştur²⁵⁶

283/1

Ten fâni olsa da sevdâ bitmez (326/1), gönülde aşkın gamı vardır, canda ise bu derde karşı takat kalmamıştır.

Cânda yok derde tûvân dilde gam-ı yâr henüz

Ten fenâ buldu o sevdâdan eser var henüz²⁵⁷

325/1

2.6. Cevr ve Cefâ

Cevr, tasavvufta sâliki ruhen yükselmekten alıkoymak²⁵⁸ demektir. Şâir sevgiliyi kan dökücü olarak nitelendirmekte ve cevr ile kasdetmesinden (216/5, 209/4) rahatsızlık duymaktadır. Şâir sevgiliye, bu mahzun canı veren sensin, neden cevr etmekteyin? diye sormaktadır.

Böyle bin cevr ile kasdın n'olsun hûnî bana

Kendi lûtfundur veren bu cân-ı mahzûnî bana²⁵⁹

48/1

Cevr ile bin parça olsa da kemikler duymadan yâra canı vermek gerekir.

Bahş-i cân et yâra cism-i nâtûvânın duymasın

Cevr ile bin pâre olsun istühânın duymasın²⁶⁰

209/1

²⁵⁶ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

²⁵⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁵⁸ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.88.

²⁵⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁶⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Azab ayetlerini öğrenmek cana yârdan gelen cevri gibidir. Sîne, yüz parçaya bölünmüş mektepteki yazı tahtası gibi olmuş.

Câna cevri-yâr eder ta'lîm-i âyât-i azâb

Nâmık olmuş sîne-i sad şerha levh-i mektebim²⁶¹

161/7

Şâir cevri şu iki beyitte, mahkeme ve dava ile ilişkilendirmiştir. Şâir, istiare sanatıyla beraber cevriinin kılıcıyla gönlü yüz parça (307/8) etmekten maksat aşk davasında delilleri artırmaktır, demektedir.

Tîg-i cevriinle dili sad pâre etmekten hemân

Da'vi-i aşkıında tezyîd-i delâildir garaz²⁶²

304/6

Kazâ divânının sahnesi, senin şiir dîvânın mıdır ki her bir harfi aşk cevriinin mahkemesi oldu? sorusunu sorarak istifham sanatına başvuran şâir, dîvân kelimesini kullanarak da cinas yapmıştır.

Oldu her bir harfi Nâmık dâd-hâh-ı cevri-i aşk

Sahn-ı dîvân-ı kazâ dîvân-ı eş'ârın mıdır²⁶³

264/5

Kinci rûzgâr yüzü gülen birini görmesin, gonca gibi eteğini cevri ile parça parça eder.

Gonca-veş dâmânını cevri ile eyler çâk çâk

Rûzgâr-ı kînever bir yüzü handân görmesün²⁶⁴

216/8

Yukarıdaki beyitte rûzgâr kelimesi zaman anlamında da kullanılarak kinâyeye yapılmıştır. Rûzgâr, etek giymiş kinci bir kadına benzetilerek kişileştirilmiştir.

²⁶¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁶² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁶³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁶⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Allâh, ihsân yüzünü gösterdiğinde âlem layık olmadığı hâlde şâd olur, benimse cevri ve hicrândan ciğerim kan ağlar.

Şâd ola âlem ne lâyük vech-i ihsânın görüp

Ben ciğer-hûn ağlarım yüz cevri ü hicrânın görüp²⁶⁵

225/1

Yukarıda şâirin sevgilisinin cevri ile kastından duyduğu rahatsızlık anlatılmıştır. Bu beyitte ise şâir sevgilinin her belâ ve cevrine bin canla âmâde olduğunu söylemektedir.

Bin belâyâ vakf iken bir cân-ı hasret-dîdemiz

Her belâ vü cevrine bin cân ile âmâdeyiz²⁶⁶

318/5

Şâir, feleğin cevri etmekteki arzusundan çekinmez. Zîra, Kur'ân-ı Kerim Fatiha sûresiyle başlar, Fatiha'nın ilk ayeti ile de âlemlerin Rabbine hamd edilir.

Yok iştihâ-yi cevri-i felekten nisâbımız

Ser-levhasında hamdile başlar kitâbımız²⁶⁷

320/1

Felek sayısız cefâlar etse de gün gelecek cezâ gününde mizân kurulacak ve ruhlar hesâba çekilecektir. Şâir, felekten o gün hakkını alacaktır.

Çarh eylesin cefâsını isterse bî-adâd

Rûz-i cezâda yok mu bizim bir hisâbımız²⁶⁸

320/8

2.7. Cezbe

Celbetme, çekme manasına gelen cezbe tasavvufta Allâh'a koşmak, ilâhî inâyetin gereği olarak Cenâb-ı Hakk'ın kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendisine çekmesi ve yakınlaştırmasıdır.²⁶⁹

²⁶⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁶⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁶⁷ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

²⁶⁸ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

Şâirin canı ezelden beri parlak güneş tarafından kendine çekilmekte (86/6), canının yüz parçaya bölünmüş zerresi hâlâ acı çekmektedir. Burada parlak güneşten kasıt Allâh'tır.

Gördü cân bir cezbe mihr-i tal'atından tâ ezel

Cismimin her zerre-i sad-çâki hâlâ muztarib²⁷⁰

86/9

Hak karşısında Hakk'ı talep edenlerin irfanî cezbeleri görülmeye değerdir.

Hak-cûyların cezbe-i irfânını seyr et

Nâmık eser-i ra'şeyi gör kıblenümâda²⁷¹

34/7

2.8.Esmâ

Esmâ, Yüce Yaraticı'nın isimleridir. Sûfiler, O'nun isimlerini zikrederek²⁷² yine O'na ulaşmayı murad eder. *Dîvân*'daki beyitlerde tespit edilebilen esmâ şöyledir: celâl, cemâl, hakîm, kerîm, rahîm, rahman, vâhid, nûr, kakhâr, settâr, bâri, vedûd.

Şâir, yüce Yaraticı'nın tevhîd ismi ile bütün esmaları bir görmektedir. Burada bir kelimesi ile hem sayı hem de ayniyet kast edildiği için tevriye sanatı yapılmıştır.

Her cemâl eyler iyân sırr-ı celâl-i vahdeti

Merd-i tevhîdim ki birdir cümle-i esmâ bana²⁷³

44/5

Görünüşte fiiller ve esmâ çoktur ama manası birdir (239/2). Şâir, ben Âdem'im, benim meşrebimde lütûf ve celâl neşesi tektir, bütün esmâ benim için eşittir, demektedir.

Yek safâdır meşrebimde neş'e-i lûtf u celâl

Âdemim ben ser-te-ser esmâ müsâvîdir bana²⁷⁴

51/4

²⁶⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.89.

²⁷⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁷¹ Mef'ûlü mefâilü mefâilü faülün

²⁷² "İşte onlar imân edip gönülleri Allâh'ı zikretmekle, O'nu anmakla huzur bulan kimselerdir." Rad, 28

²⁷³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁷⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

İsm-i a'zam cümle esmâ içinde gizlemiştir.²⁷⁵ Şâirin ism-i a'zamı Rabb'ür-Rab-ı irfandır.

Olsa Hallâk-ı maânî bende-i hâsım n'ola

Şimdi Rabbü'r-Rabb-ı irfân ism-i a'zamdır bana²⁷⁶

53/6

Şâir, ezelden beri Fahr-i cihân'ın ravzasının²⁷⁷bülbülü gibi ism-i a'zamı zikretmektedir.

Andelîb-i ravza-i Fahr-ı cihânım tâ ezel

İsm-i a'zamdır meâli nağme-i ezkârımın²⁷⁸

206/5

Şâir, mutlak âleminde vahdet nûrunda fani olduğunu; eşyanın yok olduğunu, fiil ve esmâdan iz olmadığını anlatmıştır.

Mahv-ı nûr-ı vahdetiz bir âlem-i mutlakta kim

Zât-ı eşyâ mün'adim ef'âl ü esmâ bî-nişan²⁷⁹

190/5

Burada ise şâir, ezelden beri zâtının nûrunda fâni olduğunu, seyr-i sülûkundan esmâ ilminin âriflerinin habersiz olduğunu anlatmaktadır.

Âdemiz ammâ ki mahv-i nûr-ı zâtız tâ ezel

Seyrimizden ârifân-ı ilm-i esmâ bî-haber²⁸⁰

230/4

Âdem'e isimlerin hepsini öğretti, sonra onları meleklere gösterip: "Haydi davanızda sâdıksanız şunların isimlerini bana haber verin"²⁸¹ dedi, mealindeki âyet-i kerimede

²⁷⁵ İsm-i âzâmın gizlenmesinin hikmeti, kullarının bütün Esma-ül Hüsnâ'ya rağbetini sağlamak, kendisine bütün isimleriyle dua edilmesini sağlamaktır. İsm-i Azam belli olsaydı, insanlar yalnızca o isimle dua ederler, diğer isimleri terk ederlerdi.

²⁷⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁷⁷ Temiz bahçe demektir. Bu tâbir, Hz. Muhammed'in kabri ile minberi arasındaki bölüme denir.

²⁷⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁷⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁸⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁸¹ Bakara, 31.

Âdem'e ilm-i esmâ verildiği anlatılmaktadır. Ancak şâir der ki asıl Âdem ne âdemi bilir ne de esmâyı²⁸².

İlm-i esmâdır mücerred sanma şâni âdemin

Âdem oldur bilmeye âdem nedir esmâ nedir²⁸³

248/3

Aşağıdaki beyitte kelime oyunu²⁸⁴ yapılmıştır. Arapça yazılışta Ehad ile Ahmed kelimeleri arasında mim farkı vardır. Birlik bezminde Allâh ile Hz. Muhammed imkân sırrının ortaya çıkışı dolayısıyla farklılık gösterir.

Hemân ayn-i Ahad'dir nâm-ı Ahmed bezm-i vahdette

Zuhûr-i sırr-ı imkân aradan bir mîm göstermiş²⁸⁵

287/2

Celâl kelime anlamı olarak ululuk, büyüklük, cemâl ise güzellik demektir. Kâinatta Allâh, celâl isminin tecellîsi ile kahrını ve cemâl isminin tecellîsi ile lütfunu gösterir. “Celâl ve ikrâm sahibi Allâh'ın ismi ne yücedir?”²⁸⁶ mealindeki ayetle bu iki isme işaret edilmektedir. Kulluğun feyzine nâil olan gönül ehli için yarın bu iki ismin anlamı aynı olacaktır. Yarından kasıt “ahiret günü” dür.

Nâil-i feyz-i ubûdiyyet olan ehl-i dile

Yarın envâr-ı cemâliyle celâli bir olur²⁸⁷

278/3

Vahdet celâlinin sırlarını cemâl açığa çıkarır (44/5). Birliğe ulaşanlar için bütün esmâ aynıdır (51/4). Celâli tecellî, ilâhî darbe; kahr, cebr, intikam, azap ve gazaba vesile olan ilâhî tecellîler²⁸⁸dir. Mahşerde celâlin güneşi ateşi hazırlar, ruhlar cehennemin gölgesine sığınır.

²⁸² Bu bilmezlik Fuzûlî'nin “Hikmet-i dünya vü mâfiha bilen ârif degül/ Ârif oldur bilmeye dünya vü mâfiha nedür?” beytini hatırlatır.

²⁸³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁸⁴ Bkz. Hasan Kaya, “Dîvân Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S.48, İstanbul, 2013, s.71-114.

²⁸⁵ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

²⁸⁶ Rahman, 78.

²⁸⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁸⁸ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.85.

Mahşerde ki âteşzen olur mihr-i celâlin
Ervâhı eder mu'tekif-i sâye-i dûzah²⁸⁹

125/3

Cemâl ise Allâh'ın rahmetle tecellîsidir. Elest bezminde ruhlar Allâh'ın cemâlini seyretmiştir. Ruhlar cemâlî tecellilere mazhar olduklarında akıllarında ne yokluk vardı ne de vücût sevdâsı.

Ey hoş ol dem ki olup mahv-i tecellâ-yi cemâl
Ne adem var idi fikrimde ne sevdâ-yi vücûd²⁹⁰

102/8

Cemâlî tecellîler kâinatta bin sûretle olur (274/2). Bu tecellîlerin seyircileri cemâl bağının gülyapraklarını eteklerinde hayretle görürler.

Biz sâir-i hayretzede-i bâğ-ı cemâlîz
Gülberg-i tecellî görünür dâmenimizden²⁹¹

201/4

Ten örtüsü cemâl tecellisine engel olmaz.

Berk-i cemâle hâil olur mu hicâb-ı ten
Pinhân kalur mı pertevi mihrin sehâbda²⁹²

35/3

Aksine insanın bedeni cemâl tecellilerine aynadır (226/4, 307/3).

Her cemâl-i pâke Nâmık sîne-sâf âyîneyim
Berk urur mihr-i tecellâ cevherimden reng reng²⁹³

150/10

Kâinattaki her varlıkta O'nun sûreti vardır (161/6). *Dîvân*'da cemâlî seyretmek, cemâle meftûn olmak, cemâl için sîneleri yakmakla ilgili pek çok beyit (147/5, 186/3,

²⁸⁹ Mef'ûlü mefâilü mefâilü faülün

²⁹⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁹¹ Mef'ûlü mefâilü mefâilü faülün

²⁹² Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

²⁹³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

164/3, 201/2, 253/5, 159/5, 308/3, 283/1, 112/7, 108/2, 151/3, 267/5, 174/3, 69/1, 75/4) vardır.

Mi'râç'ta Hz. Muhammed, Cebrail'i de geride bırakıp Rabb'ine yaklaşmıştır. Burada O'nun cemâlini müşahade etmiş onunla konuşmuştur. Bunu şâir, bezm-i cemâl olarak nitelendirir.

Bir tarz-ı garîb üzre yürü bezm-i cemâle

Etvârına Cibrîl'i dahi bâ-haber etme²⁹⁴

109/6

Bezm-i cemâle kalple ulaşmak ve bu halvetin şâhidi olmak mümkündür.

Şâhid-i maksûd halvethâne-i hâtırdadır

Vâsıl-ı bezm-i cemâliz biz visâl-i kalb ile²⁹⁵

108/5

Yakîn mertebesine erişilince hem kahredilmek hem de rahmetle muamele görmek mümkündür. Sonsuz mesafeler de mi'râçtaki yakınlık da eşittir.

Vâsıl-ı bezm-i yakînim mazhar-ı kahr u cemâl

Bu'd-i mutlak kurb-i "ev ednâ" müsâvîdir bana²⁹⁶

51/5

Allah'ın cemâli nûr ile süslenmiştir (330/2). Allah göklerin ve yerin nûrudur²⁹⁷. Şâir, nûr-i cemâl terkiibini bazı beyitlerde (326/2, 179/7, 272/2) kullanmaktadır. Dîvân'da cemâl güneşe (100/4, 226/10, 276/4, 232/5), çiçeğe (112/1, 242/7) muma (170/4), gül bahçesine (229/7) şimşeğe (35/5, 46/2, 100/2, 214/3, 280/1) benzetilmiştir. Kerîm, Allâh'ın keremi bol, cömert olan anlamındaki isimdir. Pek çok âyette²⁹⁸de bu isim geçmektedir. O can isteyene verir, âdeti düşmana bile ihsân ve keremdir.

²⁹⁴ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feûlün

²⁹⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁹⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

²⁹⁷ "Allâh göklerin ve yerin Nur'u dur. O'nun nurunun misâli; içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. O lamba bir billur kap içindedir. Bu sırça inci gibi parlayan yıldıza benzer. Ne doğuya ne batıya ait olmayan mübarek bir ağaçtan zeytinden tutuşturulur. Ki onun yağı nerdeyse kendine ateş dokunmasa bile ışık verir. Nur üzerine Nur'dur. Allâh kimi dilerse Nur'una yöneltir ve insanlara birçok misâller verir. Allâh her şeyi hakkıyla bilendir." Nur, 35.

²⁹⁸ Alak, 3; Neml, 40; İnfitar, 1.

Gel murâdın cân ise olmaz dirîğ ey çerh-i dûn

Ben kerîmim hasma ihsân ü keremdir âdetim²⁹⁹

176/6

Rahmân, Allâh'ın genel anlamda ve inanç farkı gözetmeden rahmet ve merhamet eden, anlamına gelen isimdir. Şâir için eşyanın hakîkati bir ayna gibidir, Rahmân'ın sûreti bu aynayla görünür.

Sûretimden sûret-i Rahmân-ı eyler âşikâr

Özge mir'ât-ı safâdır cevher-i eşyâ bana³⁰⁰

44/3

Sîmâlar muhtelifir ancak kaynağı birdir ve kesretten vahdete erilince Rahmân'ın sûreti görülür.

Vahdet-i kesret-nümâ-yı sûret-i Rahmân'ı gör

Aks-i nâ-ma'dûd-ı sîmâ muhtelif meclâsı bir³⁰¹

239/3

Beden kâinatın bir garip bütünlük örneğidir. İnsanın yüzünde Rahmân'ın sûreti görülür (272/6).

Kâinata bir garîb enmûzec-i küldür benim

Sûret-i Rahmân benim sîmâ-yi timsâlimdedir³⁰²

243/2

Şâir, aşk günahını işlediğini, bu aşkın belâsı yüzünden akıttığı gözyaşlarının rahmet denizini (272/5, 274/3, 284/3) ateş rengine boyadığını söylemektedir.

Ben o pür-sûz-i belâyım kim günâh-ı aşk ile

Bahr-i rahmet katre-i eşkimden âteş-reng olur³⁰³

274/3

²⁹⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁰⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁰¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁰² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁰³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Rahîm, Allâh'ın özel anlamda müminlere rahmet ve merhamet eden anlamına gelen ismidir. Âlemlere Rahmet (150/8) olana bağlı olunca Rahîm isminin sırrına vâsıl olmak şüphesiz mümkündür.

Muktedâ-yi himmetimdir Rahmeten lil-âlemîn

Bî-gümândır vâsıl-ı sırr-ı Rahîm olmak bana³⁰⁴

49/6

Vedûd, Allâh'ın çok muhabbetli çok şefkatli anlamına gelen ismidir. Kur'ân-ı Kerim'de iki yerde geçmektedir.³⁰⁵ Şâir, muhabbet sevdâsıyla sînesinin dolmasını ve ism-i Vedûd diyerek inlemeyi istemektedir.

Kıl sînemi pür-sûziş-i sevdâ-yi mahabbet

Her nâle-i âteş eserim ism-i Vedûd et³⁰⁶

294/2

Kahhâr, Allâh'ın kahredici anlamına gelen ismidir. Şâir, mümkinâtın oluşumu sırasındaki sarsıntıyı hep hatırladığını, kalpte bulunan celâl ile Kahhâr isminin hikmetinin bu olduğunu ifade etmektedir.

Yâdımızdır lerziş-endâz-ı vücûd-i mümkinât

Biz meâl-i ism-i Kahhâr'ız celâl-i kalb ile³⁰⁷

108/3

Settâr, Allâh'ın örten anlamına gelen ismidir. Şâir, o Hak bezminde Settâr'ın sırlarına vâkıf olduğunu, esmâdan müsemmâya ulaştığını söylemektedir.

Mahrem-i esrâr-ı Settâr'ım o bezm-i Hak'ta kim

Eyler itlâk ile esmâdan müsemmâ insilâh³⁰⁸

124/6

³⁰⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁰⁵ Hud, 90; Buruc; 15.

³⁰⁶ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

³⁰⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁰⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

2.9. Gönül ve Sevdâ

Tasavvufta kalbin önemi büyüktür. Türk Tasavvuf edebiyatında kalp ve dil terimlerinin yanında Türkçe gönül kelimesi de kullanılmış, bazı tasavvufî kavramlar bu terimle ifade edilmiştir. Genellikle gönül “tasavvuf”, gönül ehli de “sûfiler” anlamına gelir.³⁰⁹ Tasavvufta gönül, Allâh’ın nazar ettiği mahal, ilâhi kemâlin ve cemâlin en güzel tecellî ettiği yer³¹⁰dir. Sühreverdi, sûfinin kalbini ilâhî sevginin bütün lezzetleriyle konakladığı yer olarak tavsif etmiştir.³¹¹

Gönülden fenâ emellerini silmek gerekir (109/3) çünkü orada sevgili tecellî eder (120/1, 112/7, 218/2, 275/2, 271/6, 311/1, 322/5). Bu anlamda gönül bir âyine³¹² gibidir (75/4, 307/8, 309/4).

Ma’rifetin mahalli, Hakk’ın nazargâhı olan ve bütün bâtinî faaliyetlerin meydana geldiği kalp, gönül kelimesi ile anlatılır.³¹³ Nâmık Kemâl bir beytinde kendisinin de gönül ehli olduğunu, ilâhi güneşin izinden gittiğini ifade etmiştir.

Peyrev-i nev-eser-i Şems-i İlâhîyiz biz

Ki odur ehl-i dile kâşif-i etvâr-ı şühûd³¹⁴

103/9

Kulluğun feyzine nail olan gönül ehli (103/9, 189/7, 273/3, 102/10) için sevgilinin cemâl ve celâl nurları aynı olur.

Nâil-i feyz-i ubûdiyyet olan ehl-i dile

Yârin envâr-ı cemâliyle celâli bir olur³¹⁵

278/3

Gönül ehli (222/7); akıldan azâde (56/3), sevgiliye duyduğu aşkla divâne (74/4, 185/9, 186/6, 203/6, 308/3) ve avâre (225/5, 110/3, 315/4) dir. Gönül yokluk çöllerinden

³⁰⁹ Cemal Kurnaz, “Gönül”, **DİA**, C. XIV, İstanbul, 1996, s.152.

³¹⁰ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.107.

³¹¹ Sühreverdi, **Tasavvuf’un Esasları (Avârifü’l- Maarif Tercümesi)**, çev. H. Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.23.

³¹² Bkz. Kemikli, **Şiir ve İrfan**, s.109.

³¹³ Kemikli, **Sun’ullâh-ı Gaybî Dîvânı**, s.180.

³¹⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³¹⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

bu çilehaneye -dünyaya- gelmiştir ve geldiği yere hasret kalan (283/6) bir kuş misâli virâne³¹⁶ den virâneye gezer durur.

Geldi sahrâ-yi ademden dil bu mihnethâneye

Mürg-i hasrettir gezer vîrânedan vîrâneye³¹⁷

115/1

Gönül aşkla (190/7), ateşle (60/1, 75/6, 116/1, 140/2, 140/7, 128/9, 170/4, 215/6, 225/3, 309/3, 191/7, 246/6, 194/1, 112/4, 121/1, 170/5, 202/6, 309/3, 329/1, 326/2), hüzün ve kanla (36/4, 77/2, 135/1, 134/1, 127/1, 200/5, 208/2, 208/5, 214/2, 225/6, 150/3, 181/1, 233/3, 308/6) dolar. Bu aşkla gönül, parça parça (105/1, 113/1, 196/3, 202/3, 311/1) olur. Gönül sevgilinin yüzünün güzelliği ile mest olur (221/1), hayretten bir hoş olur.

Hayret-i berk-i cemâlinden ki dil bîhûş olur

Nûr-i çeşmim pertev-i Tûr ile hem-âgûş olur³¹⁸

280/1

“Fahr-i âlem” âlemin kendisi ile övündüğü Hz. Muhammed’tir. Gönül, Fahr-i âlemin fakrının sırlarına mazhardır, bu övünmeden feyz alan felekler de iftihar etmektedir.

Gönül kim mazhar-ı esrâr-ı fakr-ı Fahr-i âlemdir

Felekler müftehirdir şimdi feyz-i iftihârımdan³¹⁹

184/2

Yukarıdaki beyitte fahr, müftehir, iftihar kelimeleri kullanılarak tenasüp sanatına başvurulmuştur. Her nefeste sevgilinin incitmesi ile yaralansa (326/7) bile gönül, arzularından asla vazgeçmeyecektir.

Nâil-i kâm olsa bin zahmınla gönlüm her nefes

Yine gelmez hâtıra asla ferâğ-ı ârzû³²⁰

300/5

³¹⁶ Hazine veya definelerin virânelerde bulunmasından hareketle gönül de sevgilinin aşkı veya hayâlini hazine gibi kendinde saklayan bir virâne şeklinde düşünülür. Bkz. Kurnaz, “Gönül”, s.151.

³¹⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³¹⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³¹⁹ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

³²⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

İki dünya vardır, kâm isteyen mahsun gönül ise bir tanedir.

Kâm-hâh olmuş dil-i mâhzûn bir dünyâ iki

Hayf sâhil-cûy olan meftûn bir deryâ iki³²¹

136/1

Şâirin şiiri, mürekkebi gönül dumanının isinden oluşmuş, sözü ise kara bahtından esinlenerek yazılmış bir destan gibidir.

Mürekkebdir sevâd-ı dûd-i dilden Nâmık eş'ârım

Olur her bir sözüm bir dâstân baht-ı siyâhımdan³²²

183/5

Ne mutlu o gönle ki yârin ismini halis kalp ile nefesi sayısınca zikr³²³ eyler.

Saâdet ol dile kim zikr-i nâm-ı yâr eyler

Hulûs-i kalb ile enfâsın adâdı kadar³²⁴

226/11

Gönlü yüce himmete bağlamak gerekir. Zîrâ hikmetli olan insan Hakk'a güvendiği kadar keremin kemâlini görür.

Ulüvv-i himmete rabt-ı dil et ki merd-i hakîm

Görür kemâl-i kerem Hakk'a i'timâdı kadar³²⁵

226/15

Burada yüce himmet sözüyle mürşid-i kâmil kast edilmiştir. Sûfi bir mürşide bağlanarak yola çıkar ve ne kadar belâyâ düçar olursa olsun istikametten ayrılmaz.

İstikâmette kalır câm-ı dil-i sâf yine

Düşse de üstüne bin berk-ı belâ pîç-â-pîç³²⁶

90/6

³²¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³²² Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

³²³ “İşte onlar imân edip gönülleri Allâh'ı zikretmekle O'nu anmakla huzur bulan kimselerdir. İyi bilin ki gönüller ancak Allâh'ı anmakla huzur bulur.” Rad, 28.

³²⁴ Mefâilün feilâtün mefâilün feilün

³²⁵ Mefâilün feilâtün mefâilün feilün

³²⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Gönül yarası âlemde kapanmamalı ki herkes aşk belasını kolay çekilir sanmasın. Bu yolda yürüyemeyecek olan yola çıkmasın.

İltiyâm-ı zahma dil âlemde imkân görmesün

Tâ belâ-yi aşkı herkes kâr-ı âsân görmesün³²⁷

216/1

Gönül aşkla dolunca nurlanır ve yücelerde olmaya layık hâle gelir (59/2, 59/4, 150/1). Tenin gölgesi ise toprak olmaya namzettir. Aşkın zilleti ile ikbâli, yer ve göğün birbiri ile zıtlığı gibidir.

Neyyir-i dil evc-gîr sâye-i ten hâksâr

Zillet ü ikbâl-i aşk arz u semâdır bana³²⁸

56/5

Şâir, vahdet bezminin rindiyiz, gönül de kadehimizdir (292/3), bize varlığın idrâkinin verdiği neşe din ve dünyanın feyzidir, demektedir.

Rind-i bezm-i vahdetiz dil câm-ı sahbâdır bize

Neş'e-i idrâk feyz-i dîn ü dünyâdır bize³²⁹

118/1

Yere göre sığmayan Hak, gönle sıgmıştır. Gönül, tıpkı Kâbe gibi Allâh'ın evidir. Kesret deryasından geçip gidenler, gönül şehriden geçselerdi Kâbe'ye ulaşırlardı. Bu talihsizler Kâbe' ye varmak için iki yol olmadığını bilmezler.

Müddeâ deryâ-yi kesretten güzâr etmektedir

Şehr-i dilden Kâbe-i maksûda râh olmaz iki³³⁰

137/3

Güneşin gölgesinin olmadığı mâlumdur ama gönlün çektiği âh (86/2, 89/2, 216/9, 216/7, 184/8, 237/2, 112/2, 169/4, 181/1, 195/2, 321/5, 93/1, 117/2, 194/6, 227/4) güneşe benzeyen cananın peşinden bir gölge gibi ayrılmaz.

³²⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³²⁸ Müfteilün fâilün müfteilün fâilün

³²⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³³⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Âh-ı dil cânânın ayrılmaz peyinden bir zaman
Yoksa zâhirdir ki olmaz âftâbın sâyesi³³¹

145/2

Gönlün hamur mayası nasıl bir ateşten oluşmuş ki (260/8) bela deryâsının dibi bile ışık saçar.

Ka’r-ı deryâ-yi belâdan şu’le efşandır yine
Gönlümün bilmem ne âteştir hamîr-i mâyesi³³²

145/3

“Hamîr-i mâye ” tamlamasını burada gönül için kullanan şâir, ileride vatan için kullanacaktır: “Vücûdun kim hamîr-i mayesi hak-i vatandır”.

Gam çekmekten (112/3 120/5, 134/4, 135/5, 195/6, 254/1, 217/11, 222/8, 241/4, 246/4, 270/1, 289/5, 324/1, 325/1) tende bin cehennem oluşunca gönülde mahşer korkusunun kendisi de mahv olup yanar.

Gamınla tende bin dûzah fûrûzan olduğun görsem
Gönülden havf-ı mahşer mahv ü sûzân olduğun görsem³³³

159/1

Gönlün aşktan şikâyet etmesi küstâhlıktır. Şâirin gönlü de aşktan şikâyet etmektedir.

Yâra Nâmık yine şekvâger-i aşk oldu gönül
Bu ne güstâh revîş hâk ile dolsun dehenim³³⁴

166/5

Burada “Ağzım toprakla dolsun!” ifadesiyle kinâye sanatı yapılmış, hem susturmak hem de ölüm kast edilmiştir.

Gönül sevgilinin köyüne yüz sürmek ister (88/11). Gönül tendeki ateşten sevgilinin köyüne bakar, pencereden tecellî bahçeleri görünür.

³³¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³³² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³³³ Mefâilün mafâilün mefâilün mefâilün

³³⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Dil nâzır olur kûyuna dâğ-ı tenimizden

Firdevs-i tecellâ görünür revzenimizden³³⁵

201/1

Acz ile Allâh'a boyun eğmesi oranında gönül mülkünün sultanına yer ve gök mahkûm olur.

Şehân-ı mülk-i dile arş ü ferş olur mahkûm

Kemâl-i acz ile Allâh'a inkiyâdı kadar³³⁶

226/13

Hakk'ın feyzi her gönülde bir başka hâledir, tecellî kadehinin neşesi farklı farklıdır, ancak sehpa bir tanedir. Gönüller ne kadar farklı olsa da aynı ortak noktada birleşip feyz alırlar.

Feyz-i Hak her dilde bir hâletle olmuş âşikâr

Neş'e-i câm-ı tecellâ muhtelif sahbâsı bir³³⁷

239/6

Gönül, can ışığı ve ateşinden rencide olmasına rağmen ölümsüzlük iksirine bir iltifat bakışı bile atmaz. Gönülün, ölümsüzlüğe karşı bir arzusu yoktur.

Eylemez âb-ı hayâta bir nigâh-ı iltifât

Dil ki Nâmık sûz ü tâb-ı cândan rencidedir³³⁸

241/6

Aksine gönül ölüm için iştiyaklıdır. Gönülü ihyâ etmek irâdi bir ölümün gerçekleşmesi demektir.

Bâis-i ihyâ-yi dil mevt-i irâfîdir bize

Âşık-ı cân-dâde hem mevcûd hem nâbûd olur³³⁹

273/4

³³⁵ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

³³⁶ Mefâilün feilâtün mefâilün feilün

³³⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³³⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³³⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Burada bahsedilen irâdî ölüm, ölmeden evvel ölmektir. Tasavvufî literatürde irfanî ölüm olarak da adlandırılmaktadır. İrfânî ölüm, kalbin ma'rifet ve hakîkatle neşvünemâ bulması; insanın ölüm gerçeğini kavrayıp içinde yaşadığı hayatın fâniliğini idrak ederek ebedî hayat olarak tarif ve telmih edilen ölüm sonrası hayata hazırlanma bilincidir.³⁴⁰

Gönül muhabbet rüsvâsı ve aşk şarabının mestidir (260/7). Şâir, Ruhî-i Bağdadî'nin “Sanman bizi kim şûle-i engûr ile mestiz.” mısraını hatırlatan beyitle ümit ve korku arasında sarsıldığımızı sanmayın, Allâh'ın evi olan gönlün yönünü gösteren kıblenümâyız, demektedir.

Sanman bizi lerzende-dil-i havf ü recâyız

Bir Kâ'be-i matlab gözedir kıblenümâyız³⁴¹

322/1

Güneş ışığın kaynağıdır, görmeyi sağlar. Ama ışığın görmesi beklenmez. Onun görmeye ihtiyacı yoktur. Nurdur, görür ve gösterir.

Ey mihr-i amâ sînemi bir dâğ-ı cünûn et

Kıl gönlümü şem'-i harem-i ismet-i dîdâr³⁴²

227/3

Buradaki mihr-i amâ (102/4) sevgilidir. O, saçtığı nur ile aşığın gönlünü yaralayacaktır. Fakat ışık olduğu için, âşıқта açtığı yarayı görme gereği duymayacak, ona bakmayacaktır.

Aşk gönülde ebediyen kalıcıdır (88/5). Gönül, sevgilinin güzelliğinin güneşine ezelden vurgundur (247/2, 282/4). Ezelden beri sevgilinin güzelliğine duyulan bu aşkla mahv olan şâirin, gerçekte olmayan gönlü tecellî güneşinin zerresi (258/1) dir.

Mahv-i aşkız ıztırâb-ı tal'atinle tâ ezel

Zerre-i mihr-i tecellâdır dil-i nâbûdumuz³⁴³

323/6

³⁴⁰ Bkz. Bilal Kemikli, **Sûfi Aşk ve Ölüm**, Sütun Yayınları, İzmir, 2007, s.53.

³⁴¹ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

³⁴² Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

³⁴³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Tasavvufun yüce gerçekleri ve ilâhi sırları açıkça değil üstü kapalı bir şekilde mecazlar kullanılarak şiir diliyle anlatılır. Ama bundan daha iyisi bir noktada sessiz kalmaktır.³⁴⁴ Gönül bir bezmin naz ve niyâz lîsânıdır, ondan bahs edilirken sözler ilgisiz, mana ise habersiz olur. Sözün tükendiği an, işte o andır.

Dil zebândân-ı niyâz ü nâzdır bir bezme kim

Bahsine elfâz olur bîgâne ma'nâ bî-haber³⁴⁵

230/2

Gönül, hattın sırlarının manasını (103/8, 103/4, 103/9, 107/5) öğreneceği kişiyi aramaktadır. Zîra takdir edilen kitap hayrân, yüce kalem habersizdir.

Ma'ni-i esrâr-ı hattın kimden öğrensin gönül

Münşi-i takdîr hayrân kîl-i a'lâ bî-haber³⁴⁶

230/5

Yukarıdaki beyitte hat, mana, kitap ve kalem kelimelerinin bir arada kullanılmasıyla tenâsüp sanatı yapılmıştır. Nâmık'ın gönlü katmerli bir güle düşmüş, ayrılık dikenini ile yakası parçalanmıştır (219/7). Nâmık Kemâl, Mevlâ'sına derin bir aşkla bağlıdır. Şâir, gönlünün parça parça olarak bir nûr içinde Mevlâ'ya gidişini ayışığının denizdeki akislerine benzetmiştir.

Mehtâb sanma düşmüş deryâya pâre pâre

Dil nûr içinde gitmiş Mevlâ'ya pâre pâre³⁴⁷

113/1

Gönül, sevgilinin bakışlarıyla gönlünün parçalanmasının (64/5, 73/2, 73/2, 279/1) lezzetini hatırlasa (317/8) kaza oklarının yaralarından tat alır.

Yâd etse gönül lezzet-i şemşîr-i nigâhın

Cân ile olur zahm-ı kazâdan mütelezziz³⁴⁸

319/3

³⁴⁴ Uludağ, "Tasavufta Şiir", s.17.

³⁴⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁴⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁴⁷ Mef'ûlü fâilâtün mef'ûlü fâilâtün

³⁴⁸ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

Âlemi tahrîb eden halkın kırık kalbidir, cihânı âbâd etmeye çalışan kişinin önce gönül yıkmaması gerekir.

Eden tahrîb-i âlem inkisâr-ı kalbidir halkın

Gönül yıkma cihânı eylemek âbâd lâzımsa³⁴⁹

73/3

Sevdâ, tasavvufta ilâhi aşktır. Yürekte siyah bir nokta vardır; buna habbetul-kalp, sevdâül-kalp, suveydâül-kalp, dâne-i dil gibi isimler verilir. Kalbin en değerli yeri burasıdır. Canın canıdır. “Canımın içi” sözüyle buna işaret edilir. Bazen aşırı sevgi ve şiddetli aşk sebebiyle bu siyah nokta tahrip olur, parçaları bütün vücuda dağılır. Artık bu türlü âşıklarda akıl mantık kalmaz, sevdiklerini çılgınca severler. Bunlara sevdalı (sevdâî) denir. Bunlar aşk yoluna başlarını koyan âşıklardır.³⁵⁰

Şâir, kimileri devlet ve ikbâl peşinde olsa bile kendisinin aşk derdinin esiri olarak başka bir sevdâya tutulduğunu (318/3) kendisinin aşktan hayrete düşmüş (224/9) bir sevdâzede olduğunu (306/10) ifâde etmektedir.

İsteyen nâdânın olsun devlet ü ikbâl-i çerh

Biz esîr-i derd-i aşkız başka bir sevdâdayız³⁵¹

318/3

Şâirin ateş kaynağı teni, baştan ayağa sevdâ yanığıdır (164/2, 132/1). O sevdânın gamıyla (163/2, 178/2, 229/4) bir âh eylese (245/1, 249/1, 321/5) âlemin parçaları perişan elbise gibi dağılır.

Eylesem bir âh sevdâ-yi gamınla âlemin

Dağılır eczâsı gîsû-yı perîşânın gibi³⁵²

131/5

Yukarıdaki beyitte dost ve düşman kelimesi birlikte kullanılarak tezat sanatı yapılmıştır.

³⁴⁹ Mefâilün mafâilün mefâilün mefâilün

³⁵⁰ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.315.

³⁵¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁵² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Sevdâ vadisinde avâre Nâmık (240/9), Mecnûn kadar çılgın bir âşıktır (217/8, 181/5, 196/6). Sevgilinin zülfünün hilesi (217/8, 181/5, 217/1) âşıkları rüsvâ (260/7) eder. Sevdâ zilleti şâiri öyle bir hâle getirmiştir ki düşmanlar hakaret etmekten çekinir (141/1).

Şâirin sinesinde her an bir sevdâ cehennemi yanar (294/2, 267/6, 267/7, 267/1, 179/10, 185/2, 150/1). O, muhabbet âfetinin mahşeridir.

Her lahza yanar sînedi bin dûzah-i sevdâ
Nâmık benim ol mahşer-i âfât-ı mahabbet³⁵³

293/7

Şâir, fâni emellere gönlün bağlanmaması gerektiğini, sevdâ yolunda aşğın mahv olup, varlığını ispatlaması gerektiğini anlatır.

Nâmık nice bir rabt-ı dil âmâl-i fenâyâ
Mahv ol reh-i sevdâda var isbât-ı vücûd et³⁵⁴

294/6

Ayrılık acısını (238/3) görüp aşkın sevdâsını ayıplayanlar benim sevgilimi görüp şimdi ateşlerde yansınlar, diyen şâir bu beyti Zelihâ'nın ağzından söylemiştir. Mısır kadınları Zelihâ'yı ayıplamışlardı, ancak Yûsuf'un güzelliğini görünce ellerindeki bıçaklarla fark etmeden ellerini kesmişlerdi.

Aybeden sevdâ-yi aşkı sûz-i hicrânım görüp
Âteş-i gayretle yansın şimdi cânânım görüp³⁵⁵

224/1

Şâir, kendisini yârin endamının sevdâsına düşüp iki cihânı vezinli bir mısraya değişmiş şâirlere benzetir.

Sevdâ-yi kad-i yâr ile Nâmık dü cihânı
Bir mısra'-i mevzûna değişmiş şuarâyız³⁵⁶

322/11

³⁵³ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

³⁵⁴ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

³⁵⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁵⁶ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

2.10. Halvet

Kelime anlamı uzlet, inzivâ, yalnızlık, tek başına yaşamak olan halvet, tasavvufta mâsivâdan ilgiyi kesip tamamen Hakk'a yönelmek ve kendini ibadete vermektir.³⁵⁷

Halvet, Mi'râç hadisesinde Hz. Muhammed'in Yüce Yaratıcı'yla perdesiz konuşmasını hatırlatır. Şâir, Mi'râç buluşmasında kendisini Hz. Muhammed'in nedîm-i halvet (halvet arkadaşı) olarak tasvir eder. Bu bezimde (108/5) o can sohbeti duyulur ki buluşma mirâcının manası bu sohbetin bahis konusudur.

Bir mebhasidir ma'ni-i mi'râc-ı visâlin

Ol sohbet-i cân kim duyulur halvetimizde³⁵⁸

107/3

Sükût, can mirâcının halvetinin sırrını bilen, meclis arzusundaki Yezdân'ın yakın bir arkadaşıdır.

Râzdân-ı halvet-i mi'râc-ı cânındır sükût

Meclis-ârâ bir nedîm-i kurb-i Yezdân'dır sükût³⁵⁹

299/1

Şâir, özel bir halvet içinde varlığın sırlarını bilmek istediğini fakat kaza ve kaderin haberdar olmasını istemediğini anlatmaktadır.

Bir halvet-i hâs içre beni gark-ı şühûd et

Esrârımı ma'lûm-i kazâ vü kader etme³⁶⁰

109/2

Sevgilinin bakışının oku, gönlü yaralar ve yaradan bir kestirme yol açar. Bir bakışla aşkın halvet sarayının (258/4, 305/3) buluşması gerçekleşir.

Bir nazarda vâsıl-ı halvet-serây-ı aşk olur

Açtı bir kesdirme yol tîg-ı nigâhın yâreden³⁶¹

196/4

³⁵⁷ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.156.

³⁵⁸ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feûlün

³⁵⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁶⁰ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feûlün

³⁶¹ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feûlün

2.11. Havf ve Recâ

Havf u recâ, korku ve ümit demektir. Tasavvufta insanın Allâh azâbına veya gazâbına maruz kalabileceğini düşünmesi havfa, lütfuna ve nimetine nâil olabileceğini düşünmesi recâyâya sebep olur.³⁶²

Akıllı olan rahat etmek isterse alçakgönüllü olmalıdır. Fenâ bezminde korku ve (110/2, 162/1) ümîdin karmaşası bulunmaz.

Mahviyyet olur âkile sermâye-i râhat

Yok dağdağa-yı havf ü recâ bezm-i fenâda³⁶³

34/5

Hüseyin'in yolundan giderek bir can için korku ve ümit arasında olmaktan vazgeçip, aşkın Kerbelâ'sına mertçe ulaşmak gerekir.

Hüseyinî meşreb ol bir cân için havf ü recâdan geç

Fezâ-yi Kerbelâ-yi aşka var merdâne merdâne³⁶⁴

110/2

Şâir, korku ve ümitten uzak olarak Hayder meşrep ve canan yoluna can feda edebilecek bir Hüseyinî mezheb olduğunu vurgulamaktadır.

Fârig-i havf ü recâyım rind-i Hayder-meşrebim

Cân fedâ-yi râh-ı cânânım Hüseyinî-mezhebim³⁶⁵

162/1

Sûfiler için sevgilinin güneşinin feyzi ile aşkın gülbahçesinin şebnemi gibidir, ümîdin doruğuna ermiş garip üftâdelerdir.

Şebnem-i gülzâr-ı aşkız feyz-i mihr-i yâr ile

Vâsıl-ı evc-i ümîd olmuş garîb üftâdeyiz³⁶⁶

318/4

³⁶² Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.292.

³⁶³ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

³⁶⁴ Mefâilün mafâilün mefâilün mefâilün

³⁶⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁶⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

2.12. Hayret

Şaşmak, şaşırarak demek olan hayret tasavvufta kalbe gelen tecellî (vârit) sebebiyle sâlikin düşünemez, muhakeme edemez hâle gelmesidir.³⁶⁷ Aşktan hayrete düşenler hem vâkîf hem de habersiz olurlar. Bu hâl onları bir bilmezliğe (248/1) sürükler.

Nâmık yine sevdâzede-i hayret-i aşkız

Ol hâlete hem vâkîf u hem bî haberiz biz³⁶⁸

306/10

Sevgilinin güzelliği hayret edilecek (57/2, 61/4, 116/5, 120/1, 174/3, 227/1, 187/4, 280/1, 283/1, 286/5, 176/1) derecededir. Aşk, âşığı hayrete (224/8, 224/9, 230/6, 245/4, 250/1, 250/2, 267/3, 201/4) düşürür.

Şâirin gece hayret (105/3) ışıkları ile hasret gözyaşları, dostun sohbet meclisini aydınlatmaktadır.

Nâmık şuâ'-i hayret ile çeşm-i hasretim

Mişkât-ı bezm-i sohbet-i ahabâbdır bu şeb³⁶⁹

85/5

Şâir, sevgilinin Zât'ının sırrının yolunda hayrettedir, evvel akıllıdır ama hidâyet yolunu o işaret eder.

Hayret-i mahzım tarîk-ı derk-i sırr-ı Zât'ta

Akl-i evvel hâdi-i sûy-i necât eyler beni³⁷⁰

142/5

2.13. İstiğnâ

Zengin olmak anlamına gelen istiğnâ, tasavvufta sâlikin kendisine kâfi olduğuna inanarak ondan başkasına ihtiyaç duymaması ve tenezzül etmemesi hâlidir.³⁷¹ *Dîvân*'da

³⁶⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.163.

³⁶⁸ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

³⁶⁹ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

³⁷⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁷¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.192.

istiğnâ, kanaatkâr olma anlamıyla (215/3, 265/7, 260/1, 273/5) birkaç beyitte geçmektedir. Şâir, gönlünü kanaat doruklarında uçan, devlet gölgesinde olmaktan dolayı övünmeyen hikmetli bir kuşa benzetmiştir.

Hümâ-yi evc-i istiğnâ-yi hikmettir dilim Nâmık

Değildir mültecâ-yi iftihârım sâye-i devlet³⁷²

296/7

Azl edilme ve yükselmeye rağbet etmeyen şâir için başına gelebilecek herhangi iyi ya da kötü hâdise şâirin duruşunu etkilememektedir. Onun için zilletin zemini ile kanaatin arşî eşittir.

İnfisâl ü i'tilâ-yi câha yoktur rağbetim

Hâk-i zillet arş-ı istiğnâ müsâvîdir bana³⁷³

51/3

2.14. Kesret ve Vahdet

Bir olan Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla tecellî edip çokluk hâlinde görünmesine kesret, bu çokluğun hakikî bir varlığı olmadığını kavramak, yalnızca Hakk'ı görmeye vahdet denir.³⁷⁴ Vahdet ehline göre vahdet gerçek, kesret hayaldir. Bir olan varlığın çok görünmesi yalnızca bir görünüş meselesidir, gerçek sûfi çoklukta birliği görür³⁷⁵. Vahdetle kesretin manada farkı yoktur, bakılsa bin ile bir hesapta aynıdır.

Ma'nâda yok tefâvütü vahdetle kesretin

Birdir bakılsa elf ile vâhid hisâbda³⁷⁶

35/5

Ehl-i keşf olanlar kesrette vahdeti bulurlar. Kesretin görünen sûreti vahdete engel değildir, yüz bin yıldız olur ama ay iki olmaz.

³⁷² Mefâilün mafâilün mefâilün mefâilün

³⁷³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁷⁴ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.212.

³⁷⁵ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.372.

³⁷⁶ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

Kesret-i reng-i mezâhir mâni'-i vahdet değil

Sad-hezârân necm olur ammâ ki mâh olmaz iki³⁷⁷

137/2

Âlemin vahdet âleminde vücûdu yoktur, güneşte gölge görünmez.

Yoktur vücûdu âlem-i vahdette âlemin

Nâbûd olur nümâyîş-i zıl âftâbda³⁷⁸

35/6

Sûrethane, şehadet âlemdir. Bu görüntüler diyârının (162/4) hayâli bile çokluk kabul etmez. Varlıkların düzeninin³⁷⁹ kaynağı hep bir noktadan gelmektedir.

Heyûlâsı bu sûrethânenin kesret kabûl etmez

Ki hep bir noktadandır mebde-i tertîb-i eşkâlin³⁸⁰

212/5

Büyük işlerin kitabının nüshalarının anlamı bir vahdet sırrıdır. Görünüşte fiiller ve isimler farklıdır ancak anlamı aynıdır.

Sırr-ı vahdettir meâl-i nüsha-i kübrâ-yi sun'

Sûretâ ef'âl ü esmâ muhtelif ma'nâsı bir³⁸¹

239/2

Kesret ile vahdetin manası aynıdır. Hikmet, damla ile deryayı eşit kılar.

Kesret ü vahdetteki ma'nâ müsâvîdir bana

Ben hakîmim katre vü deryâ müsâvîdir bana³⁸²

51/1

³⁷⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁷⁸ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

³⁷⁹ "Yedi kat göğü birbiriyle tam uyum içinde yaratan O' dur. Rahman'ın yaratmasında hiçbir nizamsızlık göremezsin." Mülk, 3.

³⁸⁰ Mefâilün mafâilün mefâilün mefâilün

³⁸¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁸² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Ârife her damlası bir başka âlem olsa da hâdiselerin dalgalarının (165/4) çokluğu tek bir denize aittir. Burada dalga kesreti, deniz ise vahdeti sembolize eder. Ârifler kesretten vahdete ulaşır.

Olsa da her katresi bir başka âlem ârife

Kesret-i mevc-i şuûnâtın yine deryâsı bir³⁸³

240/6

Mutasavvıflar mahviyyet hâlinedir. Mahviyyet ehli çokluk eserlerinden bağımsızdır, âlemler sayısız ve hesapsızdır ama yokluk bir tanedir.

Olur âzâde-i âsâr-ı kesret ehl-i mahviyyet

Avâlim gerçi bî-hadd ü hîsâb ammâ adem birdir³⁸⁴

256/3

Kesretin insanı aldatan oyunlarını görebilmek ve kesretten sıyrılabilmek, dünyayı bir kenara itebilmek zordur. Şâirin gönlü de dünyanın derdinden arınmış, kesretten uzaklaşmış kimliğinin başka bir aynasıdır.

Sûret-i gamdan muarrâ reng-i kesretten berî

Özge mir'ât-ı hüviyyettir dil-i bî-kînemiz³⁸⁵

309/4

2.15. Makamât

Makamât, kelime anlamı menzil, mertebe, konak olan makamın çoğuludur. Tasavvufta sâlikin gösterdiği faaliyetle ulaştığı ve ikâmet ettiği yerdir. Hâller, Allâh'ın sâlike bağıdır. Makam ise iradeyle çalışarak kazanılır. HÂller gelip geçici, makamlar ise kalıcı ve süreklidir. Başlıca hâller şunlardır: Mürakebe, kurb, mahabbet, havf, reca, şevk, üns, itminân, müşahede, yakîn. Başlıca makamlar şunlardır: Tevbe, verâ, zühd, fakr, sabr, rızâ, tevekkül.³⁸⁶

³⁸³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁸⁴ Mefâilün mafâiün mefâilün mefâilün

³⁸⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁸⁶ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.234.

Gönül, muhabbet makamlarını seyr eder. Hayret makamında görüntülerin sırları açığa çıkar.

Eser-i seyr-i makamât-ı mahabbetle gönül

Hâl-i hayrette olur mahrem-i esrâr-i şühûd³⁸⁷

103/4

Aşk yolculuğunun makamlarını araştırma ve seyr etmeden maksat, durak yerlerini geçme, maksûda ulaşmaya çalışmadır.

Seyr ü tahkîk-i makamât-ı sülûk-i aşktan

Kâ'be-i maksûda hep tayy-i menâzildir garaz³⁸⁸

304/3

Bu durak yerleri kemâl makamlarıdır ve sâlik bunları devr etmeye çalışır.

Devr etmeye sa'y eyle makamât-ı kemâli

Ger cilvegehin hâne-i arş olsa yer etme³⁸⁹

109/5

2.16. Ma'rifet, İrfân ve Ârif

Kelime anlamı olarak ma'rifet bilgi, tecrübî ve amelî bilgi, tanımak, âşinâlık demektir. Tasavvufta sûfilerin ruhânî hâlleri yaşayarak, mânevî ve ilâhî hakikatleri tadarak (iç tecrübeyle vasıtasız olarak) elde ettikleri bilgi, irfan anlamına gelir. Bu yoldan Hakk'a dair elde edilen bilgiye mârifetullah, buna sahip olan kişiye ârif-i billâh (ârif, urefâ) denir. Sûfilere göre ulu ve yüce Allâh hakkında tam anlamıyla mârifet sahibi olmak imkânsızdır. Bundan dolayı Hz. Ebu Bekir “ Ma'rifet, sâlikin O'nun hakkında mârifet sahibi olmaktan âciz olduğunu idrak etmesidir.” demiştir. Ma'rifetin sonu hayret ve dehşettir. Onu en iyi tanıyan onda en çok hayrete düşendir.³⁹⁰ Şâir, mâ'rifete erdiğini, dünyanın yüceliğinden daha yüce bir şekilde ilim ve irfana aşinâ olduğunu söylemektedir.

³⁸⁷ Feilâtün feilâtün feilâtün feilün

³⁸⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁸⁹ Mef'ûlü fâilâtün mefâilü feülün

³⁹⁰ Bkz. Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.236.

Feyz-âşinâ-yi izzetim izzet-pezîr-i ma'rifet
A'lâ-yi ulviyyât-ı dehr esfelden esfeldir bana³⁹¹

52/11

Şâir burada kendisinden farklı biriymiş gibi söz ederek tecrîd sanatına; dâver, menşur, müseccel kelimelerini kullanarak ise tenasüp sanatına başvurmuştur. Şâir, aşkın hükümdarı olduğunu, ma'rifet makamının fermânının kendisi için tescilli bir hüküm olduğunu ifade etmektedir.

Ben dâver-i aşkım Kemâl bî-minnet-i izz ü celâl
Menşûr-i câh-i ma'rifet hükm-i müsecceldir bana³⁹²

52/12

Şâir, “Kelîm-i ma'rifet” tamlaması ile Hz. Mûsâ'yı kast etmekte, o öyle ma'rifet ehlidir ki Hak Teâlâ kalemini feyzin tecellî ettiği ağaca dönüştürmüştür, demektedir.

Oı Kelîm-i ma'rifet kim pertev-i irfân ile
Eylemiş Hak hâmesin nahl-i tecellîzâr-ı feyz³⁹³

330/13

Ma'rifet ile irfan aynı manayı karşılayan kelimelerdir. Şâir bu beyitte zamandan şikâyet etmekte, bu devri kötü bir pazara benzetmekte ve irfan sermayesine sahip olanların zarar ettiğini söylemektedir.

Bir devrde geldik ki bu bâzâr-ı fenâya
Sermâye-i irfânı olanlar zarar eyler³⁹⁴

235/7

Arzular irfan içinde olmayı, her şeyden el çekmiş olmayı engeller. Ne kadar uzak durulmaya çalışılsa da sebeplere takılıp kalınır.

Dest urur dâmen-i berçîde-i irfânıma kâm
Fârîğ olsam da tevessüldedir esbâb bana³⁹⁵

45/5

³⁹¹ Müstef'îlün müstef'îlün müstef'îlün müstef'îlün

³⁹² Müstef'îlün müstef'îlün müstef'îlün müstef'îlün

³⁹³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

³⁹⁴ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

³⁹⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Gerçi arzu edilen yollar nefeslerden ziyâde olur ama irfan âleminin yüce Kâ'besi bir tanedir.

Gerçi râh-ı ârzû müzdâd olur enfâstan

Âlem-i irfânın ammâ Kâ'be-i ulyâsı bir³⁹⁶

240/8

İrfan, her damlasından nur akan bir içkiye (61/3) güneşe (103/10, 330/11), ışığa (330/13), nura (179/8), cevhere (176/5) benzetilmiştir. Hamiyyet, millî onur ve haysiyet demektir. Şâir, hamiyyet mesleğinde ecdâd nasıl gayretli ise irfanda yükselmek de yeni nesil için o kadar elzemdir, demektedir.

Tefevvuk-yâb-ı irfân eylemek ahfâda elzemdir

Hamiyyet mesleğinde gayret-i ecdâd lâzımsa³⁹⁷

72/4

Şâir, kendisini irfan sahibi Hızır'a benzetmekte, menziline bekâ içinde fenâ olduğunu, gönül ehlinin dünyada hem var hem de yok olduğunu anlatmaktadır.

Hızır-ı irfânım bekâ-ender-fenâdır menzirim

Ehl-i dil dünyâda hem mevcûd hem nâbûd olur³⁹⁸

273/3

Şâir, Hersekli Arif Hikmet'ten aldığı feyzi (60/13) irfanının mayası olarak görmektedir.

Nazmım olsa n'ola hayret-figen-i Eflâtûn

Feyz-i Hikmet ki benim mâye-i irfânımdır³⁹⁹

266/12

Mecaz, irfan erbâbını bilgili yapar, asıl hüner sûret eserlerini, yani görüntüleri manaya kavuşturabilmektir.

³⁹⁶ Fâilâtûn fâilâtûn fâilâtûn fâilûn

³⁹⁷ Mefâilûn mefâilûn mefâilûn mefâilûn

³⁹⁸ Fâilâtûn fâilâtûn fâilâtûn fâilûn

³⁹⁹ Fâilâtûn fâilâtûn fâilâtûn fâilûn

Hakîkatten mecâz âgâh eder erbâb-ı irfânı

Teyessür vuslat-i ma'nâya âsâr-ı suverdendir⁴⁰⁰

253/2

İrfân ve ma'rifet sahibi anlamına gelen ârif, tasavvufta Allah Teâlâ'nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahede ettirdiği kimsedir.⁴⁰¹ Beden, ârif olan için tecellî aynasıdır. Hakk'ın cemâli gönlünün parlaklığı kadar görünmektedir. Gönül ne kadar parlaksa tecellî de o kadar net olacaktır.

Beden ki ârife âyîne-i tecellâdır

Cemâl-i Hak görünür revnak-ı fuâd-ı kadar⁴⁰²

226/4

Ârifler kesrette vahdeti görebilir (240/6). Onlar için bu imtihan yeri bir acayip sırdır. Haddi hesabı olmayan dedikodu nev'inden, her şeyden hâsıl olan ma'nâ birdir.

Ârifâna bir aceb sırdır bu dâr-ı imtihân

Güftügü bî-hadd ü ihsâ hâsıl-ı ma'nâsı bir

240/2

Şâir, tecrid sanatıyla kendine seslenmekte ve ârifin gönlünü matem kisvesiyle siyah örtüyle bürünmüş Hüdâ'nın evine benzetmektedir.

Nâmık dil-i ârif harem-i beyt-i Hüdâ'dır

Hep kisve-i mâtemle siyeh-pûş görünsün⁴⁰³

221/6

Ârif, ilm-i yakîne mazhardır. Şâir, hem ârif hem kâmil⁴⁰⁴ olduğunu ve Hak irfanının kendisinde bulunduğunu, eş dostunun da şerefli ve kâmil olduğunu söylemektedir.

⁴⁰⁰ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

⁴⁰¹ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.44.

⁴⁰² Mefâilün feilâtün mefâilün feilün

⁴⁰³ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

⁴⁰⁴ "İnsan-ı kâmil Hakk'ın gözüdür." Bkz. Bilal Kemikli, **Dost İlinden Gelen Ses**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s.140.

Ben ârifim ilm-i yakîn irfân-ı Hak'dır zâtıma

Bir kâmilim yâr ü karîn eşrâf ü kümmeldir bana⁴⁰⁵

52/8

Âriflerin yakîni Zât'ının ilmiyle birleşmiştir. Bu yüzden isim ve fiilleri biliyor olmak şâir için çok değildir.

Müttehiddir ilm-i zâtınla yakîn-i ârifân

Çok değil esmâ vü ef'âlin alîm olmak bana⁴⁰⁶

49/2

Hadiseler ârifâne işler (218/6).Yaratılış eserlerinin mecmuası gönlün büyük bir nüshasıdır ve noktasından bile ârife malum olur.

Nüşa-i kübrâ-yi dildir mecma'-ı âsâr-ı sun'

Noktasından ârife ma'lûm olur esrâr-ı sun'⁴⁰⁷

218/1

Ârif için mi'râç, açık bir sevap yoludur. Kutsîler ârif için öncülerdir, onları takip ederek yolu rahatça aşarlar.

Ârifim mi'râç şehrâh-ı savâbımdır benim

Kudsiyân peymûde-i pîş-i rikâbımdır benim⁴⁰⁸

165/1

Kulun gidebileceği en son nokta Sidre'dir. Şâir, kendini ilham âleminde kutsî fitratlı kuşlara benzetmekte ve irfanî olarak Sidre'de bir yer edindiğini anlatmaktadır.

Âlem-i ilhâma Nâmık mürğ-i kudsî-fitratız

Evc-gâh-ı Sidre-i irfân nişîmendir bize⁴⁰⁹

116/9

⁴⁰⁵ Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

⁴⁰⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁰⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁰⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁰⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Ârifler, Refref süvarisi olup Sidre’de seyr yeri (230/4) edinmeden makam-ı cem’e varamazlar.

Varmaz makam-ı cem’e o ârif ki âlemin

Refref süvâr-ı Sidre mesîri bulunmaya

75/5

Ârif olan için sükût irfan kaynağıdır (299/4). O devamlı Hak ile beraberdir (273/6). Ârif ‘in parlak hâliyle melâli tıpkı güneşin kemâli ve zevali gibidir.

Ârifin revnak-ı hâliyle melâli bir olur

Gör ki hurşîdi kemâliyle zevâli bir olur⁴¹⁰

278/1

Meşhur atasözümüzü⁴¹¹ anımsatan bir beyitle şâir, ârifin kadrini hayattayken kimsenin bilmediğini, yokluğunda kıymet kazanan bir cevher olduğunu anlatmaktadır.

Kimse bilmez kadrini oldukça ârif ber-hayât

Bir güherdir kim hüner fikdân ile kıymetlenir⁴¹²

257/5

2.17. Mâsivâ

Mâsivâ, Allâh’tan başka her şey demektir. Mutasavvıflar mâsivâyı (51/4) belâ olarak görmüşler⁴¹³ ve gönüllerini bundan temizlemek istemişlerdir. Şâir de gönlünü mâsivâdan temizleme niyetindedir. Niyeti böylesine temiz olan şâire Allâh’ın tevfiği⁴¹⁴, inâyeti yardım edecektir.

Gönlümü tathîr Nâmık mâsivâdan niyyetim

Pâk olunca niyyetim tevfiğ yâverdir bana⁴¹⁵

55/7

⁴¹⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴¹¹ Kel ölür sırma saçlı olur, kör ölür badem gözlü olur.

⁴¹² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴¹³ “Belâ-yı mâsivâyâ mübtelâyım ya Resulâllah ” Ziyâ Paşa

⁴¹⁴ “Muvaffak olmam sadece Allâh’ın yardımı ile olur.” Hûd, 88.

⁴¹⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

2.18. Melâmet

Kınama, ayıplama, kötöleme, karalama demek olan melâmet tasavvufta kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yolda yürümektir. Allâh'ın kânunu öyledir ki, kim halkı hak yola davet etse herkes onu kınar. Peygamberler, veliler hep kınanmışlardır.⁴¹⁶

Şâir, kendisini her sözünden melâmet eserleri görünen çöllerin Kays'ına (48/2, 59/1, 203/9, 139/4) benzetir.

Nâmık benim ol Kays-ı beyâbân-ı beyân kim

Âsâr-ı melâmet görünür her sühanımdan⁴¹⁷

199/5

Şâir, kendisini sevenin de sevmeyenin de acıyacağı şekilde cisminin ayrılık acısıyla perişân olmasını istemektedir.

Şöyle bîtâb et İlâhî cismimi hicrân ile

Kim desin gördükçe hâlîm yâr hayf ağyâr hayf⁴¹⁸

120/4

Yârin köyünün köpekleri utancından ayakaltında dolaşmaz ancak melâmet, şâiri topraktan alçak yaptığı için o yârin köyünde ayakaltında dolaşmaktan hicab etmez.

Pây mâl etmez hicâbından segân-ı kûy-i yâr

Eylemiş Nâmık melâmet hâkten ednâ beni⁴¹⁹

141/9

Kalbimiz Hüdâ'nın evidir, onu tahripten bahsetmek melâmet tûfânını dalgalandırır.

Beyt-i ma'mûr-i Hüdâdır kalbimiz ammâ olur

Mevc-i tûfân-ı melâmet bâis-i tahrîbimiz⁴²⁰

310/3

⁴¹⁶ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.241.

⁴¹⁷ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

⁴¹⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴¹⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴²⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Şâir, aşk ve melâmet yükünden feyz alır (180/2). Melâmet duygusu olan kişide utanma olmaz. Şâir, aşk şarabı ile öyle mest olmuş ki melâmet bile şâirdeki iffetsizliği görüp bizzat kendisi utanır.

Özge mestim bâde-i idrâk-sûz-i aşk ile

Kim melâmet âr eder alûde dâmânım görüp⁴²¹

224/5

Şâir, kendini rüsvâ hissetmekte, ölürse melâmet taşının (169/5, 246/5, 118/9) başından ayrılmayacağını ifade etmektedir.

Rüsvâyım o hey’ette ki ben seng-i melâmet

Ayrılmaz ölürsem de yine fark-ı serimden⁴²²

200/6

2.19. Sülûk ve Sâlik

Aşk tarîkinde sâlikin yolculuğu sülûktür. Bu yolculuk çetindir ve bir rehber edinmek şarttır.

Deşt-i vahşettir sülûk-i aşkta vâdî bana

Minnet-i rehberden istiğnâ yeter hâdî bana⁴²³

47/1

Bu hayret edilecek dünyada hedef Hakk’a ulaşmaktır. Bu yolculukta her sâlik kendine göre bir güzergâh bulur.

Bu hayret-gehte sûy-ı Hakk’a varmaktır saded yoksa

Eder her sâlik-i deşt-i taleb bir rehnümûn peydâ⁴²⁴

41/2

⁴²¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴²² Mef’ûlü mefâilü mefâilü feülün

⁴²³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴²⁴ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

Hakk'ın ispatında delil ve zanları terk etmek gerekir. Bu yolda sâlike mürşid olarak çılgın feyz yeter.

İsbât-ı Hakk'a terk-i delil ü zunûn yeter

Mürşid bu yolda sâlike feyz-i cünûn yeter⁴²⁵

237/1

2.20. Tarîk

Sûfi, Hakk'ı ararken kendisini neyin beklediğini bilmediği, tehlikelerle dolu, uzunca bir yola (284/1) çıkar. *Hüsn ü Aşk*'ta Aşk'ın, *Mantıku't-Tayr*'da Simurg'un zorlu yolculuk sonunda aradıklarının yine kendileri olduğunu fark etmeleri gibi Mansûr'un mezhebini tutarak Hakk'ı kendinde aramak gerekir.

Gerçi yol çok taleb-i feyzde cümhûra göre

Hakk'ı kendinde ara mezheb-i Mansûr'a göre⁴²⁶

114/1

Âşık olan, iki dünyanın zevklerini heba ederek, aşkın sonunu bilerek yolculuğa başlar.

Kâm-ı kevneyni hebâ etmekle âgâz eyledik

İbtidâmız aşka Nâmık intihâdandır bütün⁴²⁷

222/10

Allâh'la beraber olmak isteyen gönül, aşk ve muhabbet yolunda (142/5, 314/3) yanına aldığı azığı kadar Allâh'a yakın olur.

Olur karîb gönül bezm-i Lî-ma'allâh'a

Tarîk-i aşk u mahabbette hayr-ı zâdı kadar⁴²⁸

226/12

⁴²⁵ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

⁴²⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴²⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴²⁸ Mefâilün feilâtün mefâilün feilün

Sûfiler, Zât'ın sırlarına vâkıf olup hayrete düşülen (142/5) muhabbet yolunda Elest bezmindeki ahdi hatırlayıp, “Evet, Evet!” diyerek yârin köyüne dek gider.

Edüp tarîk-ı mahabbette yâd-ı ahd-i Elest

Belâ belâ diyerek kûy-i yâre dek gideriz⁴²⁹

314/3

2.21. Tecellî

Tecellî, tasavvufî anlamda “Gaybden gelen ve kalpte zâhir olan nurlardır. Görünmeyen kalplerde görünür hâle gelmesidir. Her ilâhî ismin tecellî ettiği yere göre türlü türlü şekilleri vardır.”⁴³⁰ Setr ise “Sâlikle murâdı arasındaki perde olur. İnsanı Hak'tan ayıran şey; tecellînin olmaması hâlidir.”⁴³¹ Beden, Hak cemâlinin görüldüğü tecellî aynasıdır (226/4).

Şâirin gâfil gönlü farkında olmasa bile teni tecellîye gark olmuştur.

Tenim gark-ı tecellâdır dil-i âgâh nâ-peydâ

Hüveydâ her taraftan Hak Kelîmullâh nâ-peydâ⁴³²

40/1

Tasavvufta Tur, nefis ve tecellîgâh anlamına gelir. Tecellî ifadesi Tur dağı, Allah'ın “Len terâni!” ikazından sonra Hz. Mûsâ'nın ısrarını ve Allâh'ın dağa tecellî edişini (54/1, 65/6, 117/1, 118/3, 120/1, 144/2, 190/1, 218/2, 247/3, 267/3) hatırlatır.

Terâne-i Erinî'den cihâna lerze verip

Firâz-ı Tûr-i tecelli-medâra dek gideriz⁴³³

314/5

Tecellî sırasında hayretten mest (91/1, 107/2, 201/4, 206/9, 150/9) olunur. Nahl-i Tûr, Hz. Mûsâ'nın Eymen Vadisi'nde (116/1) üzerinde tecellî eden İlâhî nurları görmüş

⁴²⁹ Mefâilün feilâtün mefâilün feilün

⁴³⁰ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.346.

⁴³¹ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.314.

⁴³² Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

⁴³³ Mefâilün feilâtün mefâilün feilün

olduğu mukaddes ağaçtır (330/13, 99/2, 147/1, 229/1). Nazlı sevgilinin endâmı o tecellî ağacına benzer ki, gölgesi ateşe düşse cennetin Tûba ağacı orada biter.

Kaddin ol nahl-i tecellâdır ki ey firdevs-i nâz
Sâyesi nîrâna düşse şu'leden tûbâ biter⁴³⁴

236/2

2.22.Terk ve Tecrit

Kelime anlamı ‘bırakmak’ olan terkin tasavvufta dört anlamı vardır. Terk-i dünya: Zâhit bütün dünya nimetlerini, malı, mülkü ahiret için terk eder. Terk-i ukba: Ârif; cenneti ve oradaki nimetleri, ilâhî cemâlî temaşa için terk eyler. Terk-i hestî: Sâlik; kendi varlığını da terk ederek, Hak'ta fani olur. Terk-i terk: Kâmil ârif; terki de terk eder; aklında ve zihninde terk diye bir kavram kalmaz.⁴³⁵ Şâir, *Dîvân*'da bu terk basamaklarından en çok dünyanın terk edilmesini konu edinmiştir.

Aceb bir derd-i tâkat-sûza düşmüş Nâmık-ı nâçâr
Tahammül hecre müşkil terk-i dünyâ ârdır sensiz⁴³⁶

315/9

Şâir, yukarıdaki beyitte çaresizliğini dile getirmekte ve tâkât kesen bir derde düştüğünden ayrılığa dayanmanın zor olduğunu ve sevgili olmadan dünyayı terk (65/3, 65/5, 99/1, 99/2, 175/1, 194/3, 154/3, 272/3) etmenin ayıp olduğunu söylemektedir. Cihânın devleti elemine değmez, terk ve inzivâyâ çekilmekten maksat sıkıntıları def etmektir.

Nâmıkâ değmez cihânın devleti âlâmına
Terk ü uzletten bize def'-i gavâildir garaz⁴³⁷

304/7

Ehl-i tecrît, dünyayı terk edendir. Tecrît vadisinde terk ehlinin padişahıyım, diyen şâirkanaat dağının eteği benim için (İbrahim) Edhem'in tahtı gibidir, demiştir.

Pâdişâh-ı ehl-i terkim vâdi-i tecrîdde
Dâmen-i kûh-i kanâat taht-ı Edhem'dir bana⁴³⁸

53/2

⁴³⁴ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴³⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.353.

⁴³⁶ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

⁴³⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴³⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Âlem-i imkânın sağ, sol, ön, arka, alt ve üst olmak üzere altı yönü vardır. Şâir, tecrîdin feyziyle imkân âleminden uzaklaştığını anlatmaktadır.

Feyz-i tecrîd ile Nâmık azm-i itlak eyledim

Şeş-cihât-ı âlem-i imkâna kıldım elvedâ⁴³⁹

36/6

Şâir, ipek kıyafetler giymeyi (146/2) arzu etmez, yüz parçaya bölünmüş cismi tecrîd elbisesi (124/2) olarak ona yeter.

Atlas-ı çarh olamaz hil'at-i ümmîd bana

Cism-i sadpâre yeter câme-i tecrîd bana⁴⁴⁰

46/1

Mal mülk elemi ile Karun'a benzememek, tecrîd ile Hz. Îsâ gibi (116/2, 143/6, 275/5, 274/6, 330/5) arzulardan sıyrılmak gerek.

Kârûn-sıfat olma elem-i mâl ile pâmâl

Îsâ gibi tecrîd ile tahsîl-i ferâğ et⁴⁴¹

295/3

Terk-i ukbâ, bu dünya ve içindeki nimetleri terk etmenin yanında ahirette kazanılacakları da terk etme düşüncesine dayanır. Can, sevgilinin köyünün başında iki dünyânın amellerini terk etmiştir.

Terk-i âmâl-i dü kevn etti ser-i kûyunda cân

Eyledi na'leynden Tûr üzre Mûsâ insilâh⁴⁴²

124/3

Terkin üçüncü basamağı terk-i hestî, yani canını terk (112/2, 274/6) etmektir. Hakîkî âşıklar belli mertebede canlarını terk edip Allâh'ta fâni olur.

⁴³⁹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁴⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁴¹ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

⁴⁴² Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

2.23. Teslîm ve Rızâ

Allâh'ın emrine boyun eğme ve hoşça gitmese bile itirazda bulunmama anlamına gelen teslim, tasavvufta kaderin tecellisini rızâ ile karşılamadır. Teslimin en güzel örneği Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in yaşadıklarıdır.⁴⁴³

Kemâl erbâbının işi teslim ve rızadır (63/3), ukalâda hırs ve alçaklığın elemi olmaz.

Teslîm ü rızâdır işi erbâb-ı kemâlin

Olmaz elem-i hırs u tezellül ukalâda⁴⁴⁴

34/6

Rızâ, kelime anlamı itibariyle sızlanmama, yakınmama; hoşnut ve memnun olma hâlidir. Tasavvufta rızâ iki türdür: Allâh'ın kullarından râzî olması ve kulların Allâh'tan râzî olması.⁴⁴⁵ Bu karşılıklı râzî olma hâli Tevbe sûresinde⁴⁴⁶ anlatılmaktadır.

Sûfiler, düğün ve acıyı, ölüm ve hayâtı aynı bilir, rızâ ehli olup ezel ahdine sadıktır.

Yeksân biliriz sûr u gamı mevt ü hayâtı

Sâbit kadem-i ahd-i ezel ehl-i rızâyız⁴⁴⁷

322/4

Rızâ kapısı; tasavvuf yolu, tarikattir.

Sîpîhre gâlib olur Nâmikâ o dil ki ola

Makamı bâb-ı rızâ merci'ü meâdı kadar⁴⁴⁸

226/19

2.24. Tevhîd ve Vücûd

Kâinât'ın yaratıcısı olan Allâh tektir ve benzeri yoktur. Arapça'da tevhîd 'birlik' demektir. Tasavvufî terim olarak tevhîd, Allah'ın zâtını, aklen tasavvur edilen ve zihnen

⁴⁴³ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.354.

⁴⁴⁴ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

⁴⁴⁵ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.295.

⁴⁴⁶ "Allâh onlardan râzî, onlar da Allâh'tan râzî oldular." Tevbe, 100.

⁴⁴⁷ Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

⁴⁴⁸ Mefâilün feilâtün mefâilün feilün

tahayyül edilen her şeyden tecrît etmek⁴⁴⁹ tir. Sûfiler tevhîd (239/5, 136/4) gibi en hassas konuları bile şiirle anlatmayı tercih ederler.⁴⁵⁰

Âlem sırlarla dolu bir muammadır. Sûfiler bu sırlara vakıftır. Şâir, mezhebimiz ve âyininimizin anlamı vahdetin sırrıdır, dinimizin esası İlâhî tevhîdin⁴⁵¹ hükmüdür, diyerek bu sırlara işaret etmektedir.

Sırr-ı vahdettir meâl-i mezheb ü âyînimiz

Hükm-i tevhîd-i İlâhîdir esâs-ı dînimiz⁴⁵²

312/1

Tevhîdin ışığı şâire şevk vermektedir.

Nahl-i Tûr etti benim bârika-i nûr-i cemâl

Verdi bir şevk-i derûn şu'le-i tevhîd bana⁴⁵³

46/2

Göz, tefekküre açılan kapıdır. Ancak her göz bu kapının ardını göremez. Hakk'ı gören gözler için her şiir Hüdâ'nın birliğini gösterir.

Her nağme tevhîd-i Hüdâ her lâfza ism-i Kibriyâ

Her bâtılın ma'nâsı hak her söz müevveldir bana⁴⁵⁴

52/10

Nâmık Kemâl, aşkı efsunlu bir suya benzetmiştir. Bu suyun her damlası saf tevhîd denizinden bir inci gibidir. Şâir bu suyu içerken duyduğu hayretten zevk almaktadır.

Zevk-senc-i hayretiz bir âb-ı pür-nîrenge kim

Dürr-i nâb-ı kulzüm-i tevhîddir her katresi⁴⁵⁵

143/3

⁴⁴⁹ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.359.

⁴⁵⁰ Süleyman Uludağ, "Tasavvufta Şiir", **Dergâh**, S.192, İstanbul, 2006, s.16.

⁴⁵¹ "Ölürken kelime-i tevhîd veya kelime-i şehadet söylemek İslâm'da önem taşır. Bazı sûfiler ise şiir okuyarak son nefeslerini teslim etmişlerdir." Bkz. Uludağ, "Tasavvufta Şiir", **Dergâh**, s.17.

⁴⁵² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁵³ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁵⁴ Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

⁴⁵⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Şâir, bâde-i tevhîd tamlamasıyla (194/1) gönlü aşk kadehine benzeterek tevhîd şarabıyla ağzına kadar dolu olduğunu vurgulamıştır.

Gerdişimdir mâyedâr-ı neşve-i bezm-i Elest

Câm-ı aşkım bâde-i tevhîd ile leb-ber-lebim⁴⁵⁶

162/3

Şâir gönlünü vahdetin pervâsız Kays'ına, tevhîd halkasını da Leylâ'nın kıvrıkcık saçının büklümlerine benzetmiştir.

Şimdi deşt-i vahdetin dil Kays-ı bî-pervâsıdır

Halka-i tevhîd çîn-i turra-i Leylâ'sıdır⁴⁵⁷

265/1

Hakk'ın vücûdunu her yerde görmek için insan kendine bakmalıdır. Vücûdun manasını bilmek için vücûtsuz olup nefsini idrâk eylemek gerekir.

Bî-vücûd ol yürü var nefsini idrâk eyle

Olmak istersen eğer ârif-i ma'nâ-yi vücûd⁴⁵⁸

102/7

İnsanın yüzü cemâl ve celâl tecellîlerini yansıtır. Ancak hakikî âşıklar bu âyinedarlık vazifesini üstlenebilir. Şâir, öyle yürek yakan bir güzeliğe sahiptir ki aşk, vücûdunun her zerresini Hakk'a âyinedâr etmiştir.

Nâmık o sîne-sûz-ı cemâlim ki etti aşk

Her zerre-i vücûdumu âyinedâr-ı Hak⁴⁵⁹

147/5

Şâir, dudağının feyzine mazhar olduktan sonra aşk beni hem vücûttan hem yokluktan istisnâ kıldı, diyerek aşkta geldiği noktayı anlatmıştır.

⁴⁵⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁵⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁵⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁵⁹ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

Tâ ki oldum mazhar-ı feyz-i femin i'câz-ı aşk
Hem vücûd ü hem ademden kıldı istisnâ beni⁴⁶⁰

141/5

Vücutsuz sıfır, bin ile biri birbirinden ayırır. Kesret ve vahdet iki farklı kelimedir ancak manası aynıdır (135/7, 134/8).Sûfiler, Hak ile daim olur, halkın vücûdu ile tükenir. Hakîki ârif hem daima var olan hem de yok olandır.

Hak ile dâim vücûd-i halk ile müstehlekiz
Ârif-i âzâde hem mevcûd hem nâbûd olur⁴⁶¹

273/6

Eğer hâdiselerin manası iyi anlaşılırsa bu cihânda vücûdun bekâsı aranmaz. Vücûdun yokluğu ile varlığın sırrı anlaşılır.

Nâmık olmaz bu cihân içre bekâ-cûy-ı vücûd
Fehmeden nolduğunu nükte-i ma'nâ-yi hudûs⁴⁶²

285/7

2.25. Zâhid ve Rind

Zâhidin bir anlamı dünyaya rağbet etmeyen, dünyadan yüz çeviren, el etek çekendir. Ancak genelde Klasik şiirimizde ve Tasavvufî şiirimizde zâhid diğer anlamıyla ham sofı, ham ruhlu, pişmemiş, olgunlaşmamış, dinin özünden habersiz şekilci ve zâhirci kişi- rindin mürâdifî olarak kullanılır. Rind ise halkın hakkında söylediklerine aldırmandan gönlünce hareket eden, keyfince davranan, içi irfanla süslü, ilimle dolu olduğu hâlde halktan biri gibi sâde yaşayan hakîm, bilge kişi, rızâ mertebesine erdiği için her şeyin ilâhî takdire göre meydana geldiğini bilen, bunun şuur ve idrâkine eren kâmil insandır. Rindler daha çok Melâmîler ve Kalenderîler gibi gelenek ve göreneklere aldırmandan geniş bir hürriyet ve gönül rahatlığı içinde yaşarlar.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁶¹ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁶² Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁶³ Bkz. Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.297.

Şâir, âleme cellâd lazımsa bunu pekâlâ şeriat yapardı. Hataların cezalandırılmasında zâhidin bu hırsı nedendir? diyerek onun dinî meselelerdeki katı duruşunu, sofuluğunu eleştirmektedir.

Mücâzât-ı kabâyihte nedir bu hırsın ey zâhid

Şerîat nasb ederdi âleme cellâd lâzımsa⁴⁶⁴

73/5

Rindler hiçbir şeye karşı hırs göstermez, aza kanaat eder (91/4). Onlar hiçbir şeyi umursamaz, korku ve vehim onlarda bulunmaz. Kemâl de rindâne tavırlarıyla bu meşreptendir.

Lâubâlî meşrebim rindâne etvârım Kemâl

Hâtırım âzâdedir teşvîş-i vehm ü bâkten⁴⁶⁵

202/8

Şâir, bu beyitte ise korku ve ümitten uzak olarak Hayder meşrep ve canan yoluna can feda edebilecek bir Hüseyinî mezheb olduğunu vurgulamaktadır.

Fârig-i havf ü recâyım rind-i Hayder meşrebim

Cân fedâ-yi râh-ı cânânım Hüseyinî mezhebim⁴⁶⁶

162/1

Şâir, vuslat bezminin rindi olduğunu, sıfat tecellîsinin mesti olduğunu, İlâhî nûrun kadehinden fişkırdığını söyler. Burada içilen şeyden kasıt ilâhî aşktır (221/2).

Rind-i bezm-i vuslatım mest-i tecellâ-yi sıfat

Cûş eder nûr-ı İlâhî sâgarımdan renk renk⁴⁶⁷

150/9

Şâirin kadehinin neşesi ölümü zehirler, aşk rindinin meşrebi belâ âyinedir.

⁴⁶⁴ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

⁴⁶⁵ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁶⁶ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁶⁷ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Mergi tesmîm eyler ednâ neş'esi peymânemin
Rind-i aşkım turfa âyîn-i belâdır meşrebim⁴⁶⁸

161/4

Şâir, mescit kandilini muhabbet meyhanesine kadeh yapacak kadar pervâsız aşk rindini kıskanmaktadır.

Sad reşk o rind-i aşka ki kandîl-i mescidi
Meyhâne-i mahabbete câm-ı bilûr eder⁴⁶⁹

233/4

Aşkın kanaatkâr bir rindi olan şâir, bu fakirliği ile övünmektedir.

Kemâl ol rind-i sâ mân-sûz-ı istiğnâ-yı aşkım kim
Olur şân ü şükûh-i iftikârım mefhar-i tecrîd⁴⁷⁰

99/13

⁴⁶⁸ Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

⁴⁶⁹ Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

⁴⁷⁰ Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

SONUÇ

Bu tezde önce Tanzimat Dönemi sanatçısı Nâmık Kemâl'in yaşadığı dönem, sosyal ve siyasî açıdan kısaca ele alınmış; sonra şâirin hayatında sırasıyla Mehmet Kemâl, şâir Nâmık ve gazeteci Kemâl oluşu incelenmiş, son olarak şâirin *Dîvân*'da bulunan şiirlerindeki tasavvufî unsurların neler olduğu tespit edilmiştir.

Şâirin Edebî Şahsiyeti İlgili Sonuçlar

1. Tasavvuf esasen yaşanmadan anlatılabilecek bir olgu olmamasına rağmen birçok isim Nâmık Kemâl'deki tasavvuf mefhumunu klişeleşmiş kalıplarla sınırlı ve yüzeysel görmüş ve İbrahim Şinâsi ile tanışıncaya kadar yazmış olduğu bir dîvân oluşturacak kadar şiirini beğenmemiştir. Nâmık Kemâl'in gerçekten hissetmeden, tasavvufun özüne inmeden, ünlü şâirleri taklit ederek yüzeysel şiir yazdığını ileri sürmüşlerdir.

Necip Fazıl, dîvân yazdığı dönemini anlatırken Nâmık Kemâl hakkında "İleride basitin büyüğü olacak insan, bülüğ ve ilk gençlik devresinde basitin kendisidir."⁴⁷¹ demiştir. Necip Fazıl bununla da kalmayıp "Nâmık Kemâl'in ilk şiir devresinde baş tema olarak el attığı tasavvuf dünyası onda çilesi çekilmemiş ve hususi bir fikir ve his meşrebi hâlinde temsil edilmemiş arızî ve sathî bir unsur taklitçiliğinin müthiş sırtıtışına örnek" ifadeleriyle Nâmık Kemâl'in tasavvufî şiirlerini eleştirmiştir.

Dîvân'ı tertib ettiği dönemde şâirin 17-22 yaşlarında olduğu hatırlanırsa *Dîvân*'ın hafife alınmaması gerektiği soncuna varılır. Üstelik eğitimini kendi kendine yapmış bir sanatçının bu yaşta böyle şiirler yazması takdirle karşılanması gerekirken acımasızca eleştirilmiştir.

2. Şâirin eski edebiyata yüzünü döndükten sonra yazdığı şiirlerinde tasavvuf etkisi azalsa da dinî muktsebât varlığını devam ettirmiştir. Şâir, ömrünün sonuna kadar dindar ve imânlı kimliğiyle eserlerini kaleme almıştır.

⁴⁷¹ Kısakürek, **Nâmık Kemâl**, s.52.

Şâirin Eseriyle İlgili Sonuçlar

1. Şâirin *Dîvân*'ı dinî ve tasavvufî terimler açısından sınıflandırıldığında 'aşk' kavramının *Dîvân*'ı baştanbaşa kuşattığı tespit edilmiştir. Şâirin şiirlerinde beşerî aşktan ziyâde ilâhî aşkı anlattığı açıkça görülmektedir. 'Aşk' kavramının yanında 'gönül ve sevdâ' kavramlarının da *Dîvân*'da büyük yer tuttuğu tespit edilmiştir. Şâirin tasavvuf ruhuna vakıf olduğu bu terimlerin geçtiği beyitlerden anlaşılmıştır. *Dîvân*'da tasavvufu içinde hissedip, bu hâlleri yaşamayan bir kimsenin yazamayacağı beyitler göze çarpmaktadır.

2. Şâir, her ne kadar ünlü şâirlere nazireler yazmışsa da şiirlerinin tamamını taklit ürünü olarak görmek doğru değildir. Bu çalışmada görülmüştür ki şâir, tasavvufî terimleri yoğun olarak şiirlerinde kullanmış ve etkili şiir yazmıştır. Nâmık Kemâl, şiirlerinden de anlaşılacağı üzere tasavvufî neşveyi içinde hissederek şiirlerini kaleme almıştır.

Mihrâb-ı civarımda görüp sûret-i lâyı

Her secdede idrâk ederim feyz-i fenâyı⁴⁷²

130/1

beyitiyle şair, etrafındaki mâsivâyı görüp her secde edişte fâniliğini bir kez daha idrâk ettiğini anlatmaktadır. Önder Göçkün, Nâmık Kemâl'in

Fakr u fenâ mâye-i feyz-i Hüdâdır bana

Feyz-i Hüdâ saye-i fakr u fenâdır bana

beytini ele almış ve şâir için 'fakr u fena' nın kendisine Allâh'ın bir lütfu olduğuna işaret etmiştir,⁴⁷³demiştir.

3. Nâmık Kemâl'in etkilendiği tasavvufî ekollerin başında Mevlevîlik gelir (223/2, (182/5). Hz.Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, Halvetî Şeyhi Bâlî Efendi hakkında kıt'a tanzim etmesi onun Halvetî geleneğine yakın olduğunu göstermektedir. Şâir, Nakşibendi'ye mensup olduğunu hissettirecek beyitler de (299/5) yazmıştır.

Bu çalışmada *Nâmık Kemâl Dîvânı* dinî ve tasavvufî açıdan mercek altına alınmıştır. Gelecekte bu esere yönelik daha kapsamlı çalışmaların yapılması ile Nâmık Kemâl daha iyi anlaşılacaktır.

⁴⁷² Mef'ûlü meâilü mefâilü feûlün

⁴⁷³ Önder Göçkün, "Nâmık Kemâl'in İslâmî İnanç ve Telakkîsi", SÜİFD, Konya, 1985, s.44.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- BOLAY Süleyman Hayri, **Nâmık Kemâl'in İslâm'a Bakışı**, Diyânet Yayınları, Ankara,1992.
- DİZDAROĞLU Hikmet, **Nâmık Kemâl**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995.
- ERGUN Saadettin Nüzhet, **Nâmık Kemâl'in Şiirleri**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1941.
- KARA Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010.
- KEMİKLİ Bilal, **Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı: İnceleme Metin**, MEB Yayınları, İstanbul, 2000.
- KEMİKLİ Bilal, **Dost İlinden Gelen Ses**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.
- KEMİKLİ Bilal, **Sûfi Aşk ve Ölüm**, Sütun Yayınları, İzmir, 2007.
- KEMİKLİ Bilal, **Şiir ve İrfan**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.
- KISAKÜREK Necip Fazıl, **Şahsı, Eseri ve Tesiriyle Nâmık Kemâl**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul,1992.
- KOCAKAPLAN İsa, **Nâmık Kemâl**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.
- KUNTAY Mithat Cemal, **Nâmık Kemâl Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Nâmık Kemâl, **Dîvân**, Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi, nr.322.
- Nâmık Kemâl, **Renan Müdâfaanamesi**, haz. Abdurrahman Küçük, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul,1988.
- ÖZGÜL Metin Kayahan, **Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1991.
- Sühreverdi, **Tasavvuf'un Esasları (Avârifü'l- Maarif Tercümesi)**, çev. H.Kâmil Yılmaz- İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- TANSEL Fevziye Abdullah, **Hususi Mektuplarına Göre Nâmık Kemâl ve Abdülhak Hâmid**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- TANSEL Fevziye Abdullah, **Nâmık Kemâl'in Mektupları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.

TANPINAR Ahmet Hamdi, **19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1997.

TUNCER Hüseyin, **Arayışlar Devri Türk Edebiyatı I: Tanzimat Edebiyatı**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992.

ULUDAĞ Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012.

YILMAZ H.Kâmil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2009.

Makaleler

AKÜN Ömer Faruk, “Nâmık Kemâl”, **DİA**, C. XXXII, İstanbul, 2006, ss.361-378.

ARPAGUŞ Hatice Kelpetin, “Kelime-i Tevhid”, **DİA**, C. XXV, İstanbul, 2002, ss.212-214.

AYDIN Mahmut, “Yahya”, **DİA**, C. XLIII, İstanbul, 2013, ss.232-243.

CİLACI Osman, “Ernest Renan’a Karşı Türk İslâm Dünyasında Reaksiyonlar”, **SDÜİFD**, S. 2, Isparta, 1995, ss.181-191.

CÜNDİOĞLU Dücâne, “Ernest Renan ve Reddiyeler Bağlamında İslâm- Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı”, **Dîvân ve Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi**, S.2, İstanbul, 1996, ss.6-90.

ÇAĞRICI Mustafa, “İslâm 4”, **DİA**, C.XXIII, İstanbul, 2001, ss.11-15.

ERBAŞ Ali , “Melek 1”, **DİA**, C.XXIX, İstanbul, 2004, ss.37-39.

GÖÇKÜN Önder, “Nâmık Kemâl’in İslâmî İnanç ve Telakkisi”, **SÜİFD**, Konya, 1985, ss.37-49.

HAKSEVER Ahmet Cahit, “Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektâşîlik ve Nakşibendîlik Örneği”, **EKEV Akademi Dergisi**, S.38, Kış 2009, ss.39-60.

HARMAN Ömer Faruk, “Mûsâ”, **DİA**, C.XXXI, 2006, İstanbul, ss.207-213.

HARMAN Ömer Faruk, “Süleyman 1”, **DİA**, C.XXXVIII, İstanbul, 2010, ss.55-60.

HOCAOĞLU Kadriye, “Tanzimat Birinci Dönem Şâirlerinin Dîvân Şiiri Hakkındaki Görüşleri”, **JASSS**, Vol. 5 Issue 8, December 2012, p.701-720.

KAYA Hasan, “Dîvân Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S. 48, İstanbul, 2013, ss.71-113

- KEMİKLİ Bilal , “Garib-nâme’de Peygamber ve Asr-ı Saâdet Tasavvuru”, **İSTEM**, S.5, Konya, 2005, ss.135-154.
- KURNAZ Cemal, “Gönül”, **DİA**, C.XIV, İstanbul, 1996, ss.150-152.
- OKUMUŞ Ömer-KALKIŞIM Muhsin, “Klasik Türk Şiirinde Hazret-i İsâ Mazmunu”, **Yağmur Dergisi**, S. 44, 2009, ss.21-27.
- ÖZVARLI M.Sait, “ Melek 2 ” , **DİA**, C.XXIX, İstanbul, 2004, ss.40-42.
- PULAT Ali, “ Nâmık Kemâl’in Şiirlerinde Yerlilik Düşüncesi Açısından Bir Bakış Denemesi, **UÜSBD**, S.2, Uşak, 2009, ss.37-43.
- TOPALOĞLU Bekir, ”Kıyamet”, **DİA**, C. XXV, İstanbul, 2002, ss.516-522.
- TOSUN Necdet,“Üveysilik”, **DİA**, C.XLII, İstanbul, 2012, s.400.
- ULUDAĞ Süleyman, “Tasavvufta Şiir” , **Dergâh**, S.192, İstanbul, 2006, ss.16-18.
- ULUDAĞ Süleyman, “Ölüm 4” , **DİA**, C. XXXIV, İstanbul, 2007, ss.37-38.
- UZUN Mustafa, “Cân”, **DİA**, C. VII, İstanbul, 1993, ss.138-139.
- UZUN Mustafa, “İbrahim 2”, **DİA**, C. XXI, İstanbul, 2000, ss.272-273.
- UZUN Mustafa, “Ya’kûb 2”, **DİA**, C. XLIII, İstanbul, 2013, ss.276-277.
- YILDIZ Ali, “Tanzimat Sonrası Türk Şiirinde Tasavvuf” , **Turkish Studies**, Volume 5/2, Spring, 2010, ss.526-572.
- YARAN Rahmi, “Hac 8”, **DİA**, C.XIV, İstanbul, 1996, ss.410-413.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “Kader”, **DİA**, C. XXIV, İstanbul, 2001, ss.58-63.

Diğer Kaynaklar

- Selman Bayer, Tanzimat Edebiyatının Din Anlayışında Şinâsi Örneği, UÜSBE, YL Tezi, Bursa, 2007.

EKLER

EK I: *Nâmık Kemâl Dîvânı*, Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi, İstanbul.

Yazma eserler tesbit fiği

Tasnif no: T. 811 Demirbaş no: 1553
322

Müellif : Nâmık ASA
Şârih :
Mütercim :
Eser adı : Dîvan

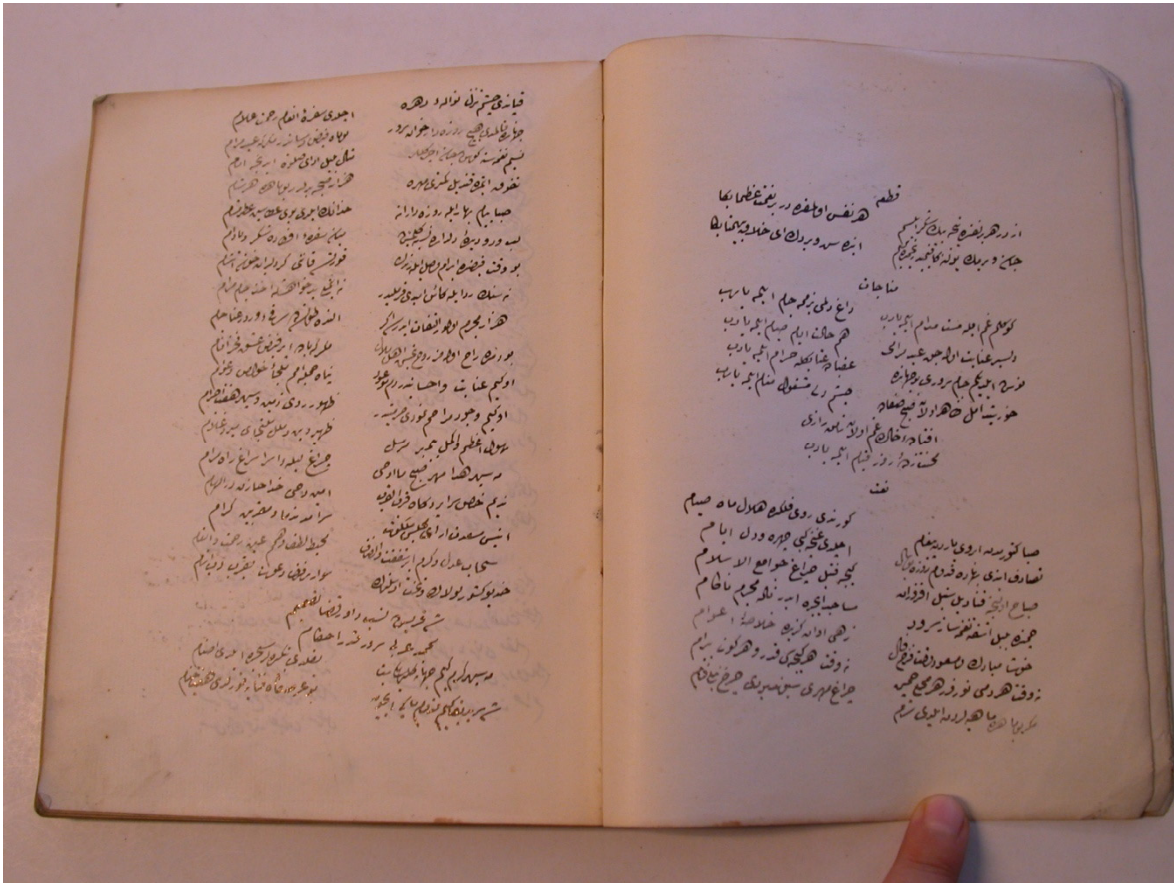
Dil: Türkçe
Cilt :
Cildin eevsarı : Sühi kalınlığı mesruî, zıncıyeli, üst-yağı il kâğıt
kağıt, zıncıyeli muhavva celol. Sağ kapak kapıncıdır.

Varak : 50 Eb'ad : 220 x 1620 m
Kâğıt : Ahşap kağıt beyaz
Sütun : Yazı : Rika Satır: muhtelif

Teshib :
Hıyati :
Resm, şekil, plân, harita v.s. :
Tedvel :
İstinsah yeri :
İstinsah tarihi : 19. avr
İstinsahi :
Te'lif Tarihi :
Baş : از در هر نفسه نیجه بیاید شکر ایسم
هر نفسه اولفته در رحمت عظمای
Son : .. یوله حدیغه شوق ورجا بزم ..

Milâhazat :
C.B. 94
İsraleden, ne suretle toain edildiği:

EK 2: Nâmuk Kemâl Dîvânı, kıt'a, münâcat ve na't örneği



EK 3: *Nâmuk Kemâl Dîvânî*'nin son sayfası



ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	ZELİHA GÖÇMEN		
Doğum Yeri ve Yılı	15.02.1978		
Bildiği Yabancı Diller	İNGİLİZCE		
Düzeyi	ORTA		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1991	1995	Ünye Anadolu Öğretmen Lisesi
Lisans	1995	1999	Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü
Yüksek Lisans	2011	2015	Uludağ Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı
Doktora			YOK
Çalıştığı Kurumlar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	1999	2004	İstanbul Özel Sevgi Çiçeği Anafen Dershanesi
2.	2004	2008	İstanbul Özel Maltepe Coşkun Lisesi
3.	2008	2011	Bursa Özel Rafet Kahraman Lisesi
4.	2012	devam	Bozüyük Özel Orhangazi Koleji
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	Academia.edu		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Pegem- Eğitimde Kalite Arayışları Semineri		
Yayımlar:			
İlgi Alanları:	Ebru Sanatı		
İletişim (e-posta):	gocmenzel@yahoo.com		
Tarih: 05.05.2015			İmza: